T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRK POLİTİK KÜLTÜRÜNDE İTTİHAT VE TERAKKİ MİRASI: İDEOLOJİK BAĞLAMDA BİR DEĞERLENDİRME

ESAT KILIÇOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

İkinci Danışman: Doç. Dr. Hülya TOKER

AĞUSTOS - 2024

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRK POLİTİK KÜLTÜRÜNDE İTTİHAT VE TERAKKİ MİRASI: İDEOLOJİK BAĞLAMDA BİR DEĞERLENDİRME

ESAT KILIÇOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN

İkinci Danışman: Doç. Dr. Hülya TOKER

AĞUSTOS - 2024

YOZGAT

	YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ **LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ** **LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU**

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Esat KILIÇOĞLU'nun hazırladığı "**Türk Politik Kültüründe İttihat ve Terakki Mirası: İdeolojik Bağlamda Bir Değerlendirme**" başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 20/08/2024 günü saat 14:00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan **:** Doç. Dr. Hülya TOKER **(İkinci Danışman)**

Jüri Üyesi **:** Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN **(Danışman)**

Jüri Üyesi **:** Doç. Dr. Gökberk YÜCEL

Jüri Üyesi **:** Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Jüri Üyesi **:** Dr. Öğr. Üyesi Emre EKİNCİ

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……../……../….. tarih ve …… sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

……../……../……..

Prof. Dr. Ümit BUDAK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Esat KILIÇOĞLU
20/08/2024

ÖN SÖZ

Türk politik kültürünün şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş yıllarında kritik bir rol oynamıştır. Bu Cemiyetin kuruluşu, yükselişi, iktidar yılları ve mirasının incelenmesi, modern Türkiye'nin tarihsel arka planını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu tez çalışması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal faaliyetlerini detaylı olarak ele almakta; Cemiyetin Türkçülük ve milliyetçilik anlayışının gelişimini, ulus-devlet inşa sürecindeki rolünü ve Cumhuriyet Dönemi'ne yansımalarını kapsamlı bir şekilde irdelemektedir. Geçmişten günümüze uzanan bu tarihi sürecin titizlikle incelenmesi, okuyucuya Türk siyasi kültürünün derinliklerini anlama fırsatı sunmaktadır.

Konu hakkında derin bir araştırma ve inceleme süreci sonucunda ortaya çıkan bu çalışmanın, akademik camia ve ilgili tüm okuyucular için faydalı bir kaynak olmasını umut ediyorum.

Tez yazım sürecinde desteklerini ve katkılarını esirgemeyen, her daim yanımda hissettiğim değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN ve Doç. Dr. Hülya TOKER'e, yaşamaya değer onurlu bir hayatın çığır açıcı öncüsü olarak kabul ettiğim kıymetli büyüğüm Emniyet Müdürü Adem YALÇINKAYA'ya, çoğu zaman olduğu gibi yüksek lisansın ilk adımında da yanımda olan Cengizhan BOZKURT'a, başta hayatın her zor dönemecinde yanımda olan çok kıymetli geniş aileme, beni bu çalışma sürecinde maddi, manevi ve bilgi birikimleriyle destekleyen Mücahit İLTER, Engin HİLAL, Murat TÜRKMENOĞLU ve Nur Muhammed YILDIZ'a tüm bu süreçte sağladığı ortam ve bana yaşama azmi kazandıran sevgili eşim Şifa ile oğlum Mahir'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Yaşamak nasip oldukça sizlerle birlikte olmak dileklerimle..

Esat KILIÇOĞLU

20/08/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK POLİTİK KÜLTÜRÜNDE İTTİHAT VE TERAKKİ MİRASI: İDEOLOJİK BAĞLAMDA BİR DEĞERLENDİRME

ESAT KILIÇOĞLU

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR.ÜYESİ YAŞAR PINAR ÖZMEN
İKİNCİ DANIŞMAN: DOÇ. DR. HÜLYA TOKER

Çalışmada, Türk politik kültüründe önemli bir yer tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, gelişimi, iktidar yılları ve sonrasındaki mirası incelenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Batılılaşma hareketleri ve ıslahat girişimlerine paralel olarak gelişmiştir. Tezde, Cemiyetin kuruluş süreci, siyasi, ekonomik ve toplumsal fikirleri, öncü düşünürleri ve liderleri analiz edilmektedir.

Cemiyet, II. Meşrutiyet Dönemi'nde güçlenerek iktidarı ele geçirmiştir. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetim anlayışı, uygulamaları ve politikaları mercek altına alınmaktadır. Siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda hayata geçirilen icraatlar ve bunların yarattığı sonuçlar incelenmektedir. Ayrıca, Cemiyetin Türkçülük ve milliyetçilik anlayışının gelişimi de bu süreçte değerlendirilmektedir. Cemiyet, ulus-devlet inşa etme, toplumsal ve kültürel dönüşümlere yön vermiştir.

Çalışma, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tasfiyesini de kapsamaktadır. Cemiyetin mirasının Cumhuriyet Dönemi'ne yansımaları, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda analiz edilmektedir. Çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçteki Cemiyetin kadrolarının siyasette yer buluşu, Cemiyet düşünce yapısı ve ilkelerinin devlet mekanizmasında benimsenme tarzı, eğitim, kültür ve kadın hakları konusunda Cemiyetin bıraktığı miras incelenmiştir. Asıl olarak askerî alanda kendine yer bulan Cemiyetin bugün askerî olarak nasıl karşılık bulduğu ve darbe dönemlerine etkisi, son olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin günümüz Türkiye'sindeki izleri tartışılmaktadır.

2024, x + 134 Sayfa

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu, Batılılaşma, Milliyetçilik, Türk Siyaseti.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE UNION AND PROGRESS LEGACY IN TURKİSH POLITICAL CULTURE: AN ASSESSMENT IN IDEOLOGICAL CONTEXT

ESAT KILIÇOĞLU

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

SUPERVISOR: ASST. PROF. DR. YAŞAR PINAR ÖZMEN

SECOND COUNSELLOR: ASSOC. PROF. DR. HÜLYA TOKER

This study analyses the foundation, development, years of power and the legacy of the Committee of Union and Progress, which has an important place in Turkish political culture. The Committee of Union and Progress, which emerged during the decline period of the Ottoman Empire, developed in parallel with the Westernisation movements and reform attempts. The thesis analyses the founding process of the Society, its political, economic and social ideas, its leading thinkers and leaders.

The Union gained strength and seized power during the Constitutional Monarchy Period II. In this period, the administrative understanding, practices and policies of the Committee of Union and Progress are analysed. The actions taken in the political, economic and social fields and their consequences are analysed. In addition, the development of the Society's understanding of Turkism and nationalism is also evaluated in this process. The Society guided social and cultural transformations with the aim of building a nation-state.

The study also covers the collapse of the Ottoman Empire after World War I and the liquidation of the Committee of Union and Progress. The reflections of the legacy of the Society on the Republican Era are analysed in political, economic, social and cultural fields. In the study, it is attempted to analyse the position of the cadres of the Society in politics, the adoption of the thought structure and principles of the Society in the state mechanism, and the legacy left by the Society in the fields of education, culture and women's rights from the Republic to the present day. The military response of the Society, which found a place for itself mainly in the military field, and its impact on the coup periods, and finally, the traces of the Committee of Union and Progress in today's Turkey are discussed.

2024, x + 134 Pages

Keywords: Committee of Union and Progress, Ottoman Empire, Westernisation, Nationalism, Turkish Politics.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU iii
TEZ BEYANI iv
ÖN SÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR LİSTESİ x
1. GİRİŞ 1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi 2
1.2. Araştırmanın Önemi 2
2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU 4
2.1 Cemiyete Zemin Hazırlayan Dönemin Genel Özellikleri 4
2.1.1 16. Yüzyıldan Sonra Osmanlı Devleti'nin İçinde Bulunduğu Durum 4
2.1.2 Batılılaşma Hareketleri ve Islahat Girişimleri 10
2.1.3 İmparatorluğun Son Yüzyılı ve Cemiyetin Kuruluş Dönemi Özellikleri 16
2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluş Süreci ve Amaçları 18
2.2.1 Cemiyetin Resmî Kuruluşu ve İlk Yapılanması 18
2.2.2 Gizli Örgütlenme Modeli ve Hücre Yapısı 20
2.2.3 Örgütsel Gelişim Süreci 23
2.2.4 Cemiyetin Dönüşüm ve Genişleme Dönemi 25
2.2.5 İttihat ve Terakki'nin Gizem ve Efsaneleri 26
2.3. Cemiyetin Fikri Yapısı ve Öncüleri 28
3. İTTİHAT VE TERAKKİ: DEVRİM, İKTİDAR VE ÇÖKÜŞ 34
3.1. Cemiyetin Düzenlediği Kongreler ve Alınan Kararlar 34
3.2. II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü 35

3.3. Cemiyetin İktidar İçin Harekete Geçmesi 39
3.3.1. 31 Mart Vakası ve Yaşananlar 39
3.3.2. İttihat ve Terakki'ye Muhalefet ve Halâskâr Zabitan Hareketi 42
3.4. Bâb-ı Âli Baskını ve İttihat ve Terakki'nin İktidarı Ele Geçirmesi 46
3.4.1. Kuvâ-yı Milliye ve Silahlı Ayaklanma Hazırlığı 46
3.4.2. Muhalefet Cephesi ve Gerginliğin Tırmanışı 47
3.4.3. Bâb-ı Âli Baskını 49
3.4.4. İktidarın Ele Geçirilmesi 50
3.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti Dönemi 51
3.5.1. Yönetim Anlayışı ve Uygulamaları 51
3.5.2. Ekonomik Politikalar ve Sonuçları 56
3.5.3. Toplumsal ve Kültürel Dönüşüm 58
3.5.4. Türkçülük ve Milliyetçilik Anlayışı 59
3.6. I. Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın Yıkılışı 63
3.6.1 Savaşa Girme Kararı ve Nedenleri 63
3.6.2 Cephelerdeki Durum 65
3.6.3 İç Karışıklıklar ve Toplumsal Etkileri 67
3.6.4 Savaşın Sonu ve Osmanlı'nın Yıkılışı 68
3.7. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tasfiyesi 69
4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ MİRASININ CUMHURİYET DÖNEMİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI 79
4.1. İTC Mirasının Cumhuriyet Dönemi'ne Etkileri 79
4.2. İTC'nin Tek Parti Döneminden, Günümüze Değin Siyasi Alandaki Etkileri 86
4.2.1. Tek Parti Dönemi ve İttihatçı Mirasın Yansımaları 86
4.2.2. Laiklik İlkesi ve Sekülerleşme Süreçleri 88
4.2.3. Milliyetçilik Anlayışının Şekillenmesi 91
4.3. Ekonomik Alanda Etkileri 95

4.3.1. Devletçilik Politikalarının Kökenleri 95
4.3.2. Sanayileşme ve Kalkınma Modelleri 98
4.3.3. Kapitalist Ekonomiye Geçiş Süreci 100
4.4. Toplumsal ve Kültürel Alanda Etkileri 102
4.4.1. Eğitim Reformları ve Türkçülük Akımı 102
4.4.2. Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Rolleri 107
4.4.3. Kültürel Dönüşüm ve Batılılaşma Hareketleri 108
4.5. Günümüz Türkiye'sinde İzleri 110
4.5.1. Siyasi Partilerin İttihatçı Mirasa Yaklaşımları 110
4.5.2. Güncel Tartışmalardaki Yansımaları 114
4.5.3. Toplumsal Bellek ve Hafızadaki Yeri İttihat ve Terakki Hareketi 118
5. SONUÇ 121
6. KAYNAKLAR 125

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ss.	: Sayfa aralığı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan İttihat ve Terakki hareketi, Türk siyasi ve toplumsal hayatında köklü değişimlere yol açmış, Türk politik kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu hareket, geleneksel Osmanlı düzeninden kopuşu temsil etmiş ve ülkenin modernleşme sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında İttihad-ı Osmani adı altında kurulmuş ve kısa sürede Osmanlı aydınları arasında geniş bir taraftar kitlesine ulaşmıştır. Cemiyetin temel amaçları arasında meşrutiyetin yeniden tesis edilmesi, ülkenin siyasi ve ekonomik açıdan kalkınması, eğitim reformu ve hukuk sisteminin güçlendirilmesi yer almaktaydı. Bu doğrultuda, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, kapsamlı bir reform sürecine girişmiştir.

Çalışmada, İttihat ve Terakki hareketinin Türk politik kültürü üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Hareketin ideolojik temelleri, siyasi programı, uyguladığı reformlar, karşılaştığı zorluklar ve bu ideolojinin Türk politik kültürüne etkisi tezin ana odak noktalarını oluşturmaktadır. İttihat ve Terakki'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki rolü ve mirası ele alınmıştır.

Araştırmanın temel soruları şunlardır:

- İttihat ve Terakki hareketinin ortaya çıkışı ve gelişimi hangi siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünüdür?
- Hareketin ideolojik temelleri nelerdir ve bunlar Türk siyasi düşüncesini nasıl etkilemiştir?
- İttihat ve Terakki döneminde gerçekleştirilen reformlar ve politikalar Türk politik kültürünü nasıl şekillendirmiştir?
- Hareketin otoriter eğilimleri ve muhalefete karşı tutumu ne ölçüde etkili olmuştur?
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde İttihat ve Terakki'nin rolü ve günümüz Türkiye'sine bıraktığı mirası nedir?

Bu sorular çerçevesinde, İttihat ve Terakki hareketi derinlemesine incelenerek Türk politik kültürünün şekillenmesindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırma, konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynakların titiz bir incelemesine dayanmaktadır. Dönemin arşiv belgeleri, anılar, süreli yayınlar, araştırma eserleri ve akademik makaleler gibi kaynaklar kapsamlı bir şekilde taranmış ve analiz edilmiştir. Ayrıca, konuyla ilgili önceki çalışmalar da geniş bir literatür taraması yoluyla değerlendirilmiştir.

Tezde, giriş bölümünün ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemi ve Batılılaşma hareketlerini kapsayan bir tarihsel arka plan sunulmuş; ardından İttihat ve Terakki hareketinin yükselişi, reform çabaları ve siyasi programı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Sonraki bölümde, hareketin oluşturduğu politik kültürün özellikleri, milliyetçilik anlayışı, modernleşme çabaları ve muhalefete yaklaşımı ele alınmıştır. Son olarak, I. Dünya Savaşı'nın etkileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sonu ve Cumhuriyetin kuruluşundaki rolü ve hareketin bugüne bıraktığı miras incelenmiştir.

Bu kapsamlı çalışmayla, İttihat ve Terakki hareketinin Türk siyasi hayatı ve politik kültürü üzerindeki derin izleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş, hareketin başarıları ve sınırlılıkları tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Araştırmanın, gelecekteki çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın temel hedefi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk politik kültüründeki yerini ve etkilerini derinlemesine incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışı, ideolojisi, siyasi politikaları ve etkileri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Tezde literatür taramasına dayalı açıklayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk siyasetindeki etkisini anlamak için kuruluş dönemi ve etkili olduğu sürece ait tarihsel belgeler, yazılı kaynaklar ve akademik literatürde dönemi inceleyen diğer araştırmalar veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla ikincil kaynaklara dayanan veriler sentezlenmiş, birbirlerini desteklemeyen kaynakların sunduğu tartışmalı konular açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki dönemine ait belgeler, dönem yazımları ve değerlendirmeler kullanılarak dönemin atmosferi ve etkilerini anlamak ve yorumlamak için bir analiz yapılmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

İttihat ve Terakki Hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye

Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Bu hareketin ideolojisi ve politikaları, modern Türk siyasi kültürünün oluşumunda ve devletin kurumsal yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki'nin yerini ve etkilerini anlamak, Türk siyasi tarihini ve politik kültürünü anlamak için önemlidir. Bu tez, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk politik kültüründeki önemini vurgulamayı ve hareketin siyasi mirasını tartışmayı amaçlamaktadır.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) doğuşuna zemin hazırlayan 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, İmparatorluğun askerî, siyasi ve ekonomik alanlardaki başarısızlıklar nedeniyle gerileme sürecine girmesi ve reformlara ihtiyaç duyulmasıdır. Batı karşısındaki geri kalmışlık hissiyatı, Osmanlı aydınlarını harekete geçirmiş; Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi Batılılaşma hareketleri ve ıslahat girişimleri hız kazanmıştır. Dönemin bir diğer önemli özelliği, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı milletlerin bağımsızlık talepleriyle harekete geçmesi ve milliyetçilik akımlarının yükselişe geçmesidir. Siyasi alanda ise mutlakiyetçi yönetim anlayışına karşı muhalefet sesleri ve meşrutiyet yönetimi talepleri artmış, Jön Türk hareketi filizlenmeye başlamıştır. İmparatorluğun gerileme süreci, Batı'nın üstünlüğü karşısındaki endişeler, milliyetçilik akımları ve meşrutiyet talepleri, İTC'nin kuruluşuna zemin hazırlayan temel unsurlardır.

2.1 Cemiyete Zemin Hazırlayan Dönemin Genel Özellikleri

2.1.1 16. Yüzyıldan Sonra Osmanlı Devleti'nin İçinde Bulunduğu Durum

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik, askerî, yönetimsel sorunlar ve bunların gerisinde yatan geleneksel zihniyet nedeniyle gerileme sürecine girmiştir. Bu gerileme, çok yönlü krizlerle ve derin yapısal sorunlarla karakterize edilir. 17. yüzyıldan itibaren ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. İmparatorluğun ekonomik çöküşünde merkeziyetçi yapının zayıflaması, dış ticaret açığı, tarımsal verimliliğin düşmesi, sanayi alanında geri kalınması, tımar sistemi ve lonca teşkilatının yozlaşması gibi faktörler rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçiliğin sarsılması, yerel güç odaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayan adı verilen bu yerel güçler, devletten aldıkları muafiyetleri istismar ederek gayrimeşru gelir kaynaklarına yönelmişlerdir. Merkezî otoritenin zayıflaması, ekonomik düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanamamasına ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır.

Batılı Devletler merkantilizm anlayışı içinde ticaret fazlası yaratma eğiliminde iken temel ilkesi iaşe olan geleneksel ekonomi politikasını sürdürerek iç talebi karşılamaya çalışan Osmanlı Devleti, dış ticarette sürekli açık vermiştir. Batılı ülkelerden ucuza mal alma eğilimleri nedeniyle, ülkeye fazla miktarda değerli maden girişi olmuştur. Bu durum, ekonominin dengesini bozmuş ve ülkenin dış ticaret açığını artırmıştır. Ahmet Tabakoğlu,

Osmanlı'nın ekonomik çöküş sürecini, "Osmanlı ekonomisi 18. yüzyılda Avrupa kapitalizminin baskısı altında kalmış, yerel sanayi üretimi gerilemiş ve tarım sektörü çökmüştür" şeklinde ifade eder (Tabakoğlu, 1986, s. 119).

Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tarım sektörü, 19. yüzyılda çeşitli ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Toprakların verimsizleşmesi, teknik gerilik ve üretim fazlasının olmaması büyük sıkıntılara neden olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, bireysel köylü tasarrufuna ve tarımsal gelirlerin korunmasına imkân vermeyecek kadar yüksek vergi yükleriyle karşılaşmıştır. Yüksek vergiler, köyden şehre göçe ve tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur (Pamuk, 1984). Güran (2023) ise, 19. yüzyılda Osmanlı tarım sektörünün içsel sorunlar yanında dış ekonomik baskılarla da mücadele etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Avrupa tarım ürünlerinin Osmanlı pazarlarına girişi, yerli üreticilerin rekabet gücünü düşürmüş ve tarımsal krizleri derinleştirmiştir. Alınan dış borçların geri ödenmesinde yaşanan zorluklar, tarım sektörü üzerinde ek bir baskı yaratmıştır. Tarımsal üretim tekniklerindeki geri kalmışlık, sulama ve gübreleme gibi modern tarım uygulamalarının yaygınlaşmaması, tarım sektörünün verimliliğini düşürmüştür (Güran, 2023). Bu sorunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ekonomik durumu üzerinde önemli etkiler yaratmış ve tarım sektöründe yaşanan krizler, imparatorluğun mali yapısının zayıflamasına katkıda bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimi sürecinde de geri kalmış ve yeterince sanayileşememiştir. Dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı olan Osmanlı Devleti, bu hammaddelerden yapılan malları daha pahalıya ithal etmek durumunda kalmıştır. Batı ile ilişkilerini dengelemek için Avrupa'nın baskı kurarak talep ettiği ayrıcalık ve kapitülasyonları kabul etmiştir. Bu durum ekonomiyi daha da kötü bir hale sokmuştur. Sanayi üretiminin yetersiz kalması, ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemiş ve dış ticaret dengesizliklerini artırmıştır. Yeni toprakların fethedilememesi ve uzun süren savaşlar da ekonomik sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Zanaat ve ticaret alanlarını kontrol eden bir örgütlenme biçimi olan loncalar da 17. yüzyıldan itibaren yozlaşmaya başlayarak ekonominin dinamik işleyişinin önünü tıkamıştır. Lonca esnafı kendilerine rakip olabilecek yeni girişimleri engellemeye çalışırken, üretim hacmi ve kalitesinin düşmesine sebep olmuştur (Pamuk, 2005).

Tımar sistemi, savaşlarda yararlılık gösteren askerlere başlangıçta geçici olarak, daha sonra kalıcı bir hale gelerek arazi ve köylerin tasarruf hakkının verilmesi esasına dayanıyordu. Ancak bu sistemdeki bozulmalar, gelirlerin büyük bir kısmının toprağa bağlı olması ve yeterli vergi reformlarının yapılmaması ekonomik sıkıntılara yol açmıştır (İnalcık, 2012).

Ekonomik sıkıntılar, İmparatorluğun iç yapısında büyük çalkantılara yol açmış; tarımsal verimliliğin düşmesi ve tımar sisteminin bozulması, köylülerin ve çiftçilerin ekonomik durumlarını daha da kötüleştirmiştir. Bu durum, kırsal kesimde huzursuzlukların artmasına, Anadolu ve Rumeli'deki yerel güç odaklarının merkezî yönetimin otoritesine başkaldırmasına neden olmuştur. Köylülerin ekonomik zorluklar ve vergi yükleri karşısında ayaklanmalarının bir sonucu ortaya çıkan Celali İsyanları (1590-1610) döneminde pek çok bölge yıllarca devlet denetiminden çıkmış ve devletin merkeziyetçi yapısını sarsmıştır. Örnek olarak; Tavil Halil'in Kütahya'da yaptığı baskın, Celali İsyanlarının sosyo-ekonomik yıkımının bir örneğidir. Süleyman Polat'ın çalışmasına göre, Tavil Halil'in Kütahya'daki baskını sırasında halk büyük saldırılara ve zorbalıklara maruz kalmış, ayrıca olağanüstü vergilerle ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Tavil Halil'in yaptığı yıkımın iki önemli yönü vardır: birincisi, halkın karşılaştığı saldırılar ve tecavüzler; ikincisi ise Celaliler üzerine gönderilen Nasuh Paşa'nın başarısız savaşının ardından halktan topladığı olağanüstü vergiler ve bu vergilerin yarattığı maddi sıkıntılardır (Polat, 2018). Yerel güç odaklarının bu türden meydan okumaları Osmanlı merkezî otoritesini ciddi şekilde zayıflatmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bağımlılığı artmış ve dış borçlar, imparatorluğun mali yapısını ciddi şekilde zayıflatmıştır. Osmanlı Devleti, ilk dış borcunu 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında almıştır. İngiltere ve Fransa'dan alınan bu borç, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019) raporunda, 3 milyon İngiliz sterlini olduğu ve %6 faiz oranı uygulandığı bilgisi verilmektedir (s.49).

1860'lara gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, borçlanma sürecini hızlandırmış ve çeşitli Avrupa ülkelerinden borçlar almıştır. 1875 yılına gelindiğinde İmparatorluğun toplam borcu 200 milyon sterlinine ulaşmış ve bu borçların faiz ödemeleri, devlet bütçesinin büyük bir kısmını oluşturmaya başlamıştır. Artan borç yükü ve faiz ödemeleri, Osmanlı maliyesini ciddi şekilde zora sokmuş (Pamuk, 2005, s. 231) ve dış borçlarını ödemeyeceğini açıklayarak moratoryum ilan etmiştir.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması, Osmanlı maliyesinin büyük ölçüde Avrupalı devletlerin kontrolüne geçmesine yol açmıştır. 1881 yılında Osmanlı'nın dış borçlarını tahsil etmek üzere başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı alacaklı devletlerin temsilcilerinden oluşan bu idare, Osmanlı maliyesini denetleyerek, gelir kaynaklarını kontrol altına almıştır. Tütün, tuz, alkol ve balıkçılık gibi önemli gelir kaynakları doğrudan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin denetimine geçmiştir (Pamuk, 2005, s. 232). Dış borçlar, Osmanlı ekonomisini daha da kırılgan hale getirmiş ve devletin mali yapısını bozmuştur. Avrupa'dan alınan krediler, Osmanlı'nın ekonomik bağımsızlığını kaybetmesine ve dış baskılara karşı savunmasız kalmasına yol açmış, bu durum, Osmanlı'nın ekonomik çöküşünü hızlandırmıştır.

Osmanlı askerî gücü, 17. ve 18. yüzyıllarda önemli ölçüde zayıflamıştır. Osmanlı'nın yeniliklere açık olmaması, ordunun modernizasyonunu ve savaş alanındaki etkinliğini olumsuz etkilemiştir. Yeniçeri Ocağı, başlangıçta disiplinli ve itaatkâr bir askerî birlikken, 17. yüzyıldan itibaren disiplinsizliği artmış, modern savaş teknikleri ve teknolojilerine uyum sağlamada yetersiz kalmış, sorunlu ve siyasallaşmış bir güç haline gelmiştir. Devlete sadakatsizlik, asayişi bozma ve hükümeti zor durumda bırakma gibi faaliyetlere girişmeye başlamışlardır (İnalcık, 2019). İlber Ortaylı, bu dönemdeki askerî yeniliklere uyum sorunlarını, "Osmanlı ordusu, Batılı güçler karşısında giderek artan bir şekilde teknolojik ve taktiksel olarak geri kalmıştır. Bu durum, savaş alanında pek çok yenilgiyle sonuçlanmıştır" şeklinde ifade eder (Ortaylı, 2006, s. 88).

Osmanlı ordusunun başarısızlıklarının nedeni, sadece yeniçerilerin disiplinsizliği ve askerî yeniliklere uyum sağlayamamasıyla sınırlı değildi. Osmanlı Devleti'nin askerî stratejilerinde ve savunma politikalarında da ciddi eksiklikler vardı. 1683 Viyana Kuşatması sırasında Osmanlılar, savunma hatlarını yeterince güçlendirmemiş ve Avusturya-Macaristan ittifakının hızlı saldırılarına karşı savunmasız kalmıştı. Osmanlı ordusunun planlama eksiklikleri ve lojistik yetersizlikleri, kuşatmanın başarısız olmasına ve Osmanlıların geri çekilmek zorunda kalmasına neden oldu. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısındaki güç dengesini ciddi şekilde sarsmıştır (Kaçan Erdoğan, 2001).

Bir diğer önemli örnek ise 1770 Çeşme Deniz Muharebesi'dir. Osmanlı donanması, Rus donanması karşısında modern savaş teknikleri ve gemi tasarımları konusunda geri kalmış ve bu da büyük bir yenilgiye yol açmıştır. Osmanlı donanması, Karaburun Yarımadası ile Sakız

Adası arasında demirlemişti ve savunma düzeninde ciddi eksiklikler vardı. 6 Temmuz 1770'de Rus donanmasının saldırısıyla başlayan çatışma, Osmanlı donanmasının büyük kısmının yok edilmesiyle sonuçlandı. Bu yenilgi, Osmanlı deniz gücünün ciddi şekilde zayıflamasına ve denizlerdeki egemenliğini kaybetmesine yol açtı. Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzerine hem askeri ve stratejik yetersizlikler hem de ordudaki donanımlı ya da liyakatli yönetici eksikliği bu sonuca yol açan önemli sebeplerdendir (Uzunçarşılı, 1988).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikada yaşadığı zayıflama ve toprak kayıpları, imparatorluğun gerileme sürecinin önemli bir parçasıdır. 1699 Karlofça Antlaşması ile Macaristan, Erdel ve Eflak, 1718 Pasarofça Antlaşması ile Mora, Batı Sırbistan ve Kuzey Arnavutluk kaybedilmiştir. Avusturya'ya toprak verilmesi Osmanlı'nın Avrupa'daki çöküşünün başlangıcı olmuştur. 1770-74 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Kırım'ın bağımsızlığı tanınarak nüfuz alanı daralmıştır (Shaw & Shaw, 1977).

18. yüzyılda da Osmanlı ordusu, Avusturya, Rusya ve İran gibi rakipler karşısında sürekli olarak toprak kaybetmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan ağır yenilgiler, Kırım'ın kaybedilmesine ve Rusya'nın Karadeniz'de güçlenmesine yol açmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın Karadeniz'deki hâkimiyetini kaybetmesine ve stratejik önem taşıyan topraklarının elden çıkmasına neden olmuştur (Shaw & Shaw, 1977).

19. yüzyıla gelindiğinde ise Yunan isyanı (1821-1829) patlak vermiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edilmiştir. Osmanlı ordusunun Kırım Savaşı (1853-1856) ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda aldığı ağır yenilgiler Osmanlı'nın stratejik zafiyetlerini daha da belirgin hale getirmiştir. 93 Harbi'nin ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan ise Osmanlı'dan ayrılarak özerk bir prenslik haline gelmiştir (Akşin, 1995, s. 123). Tüm bu gelişmeler, Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandırmıştır. Sınırları sürekli daralan ve merkezî otoritesi gitgide zayıflayan Osmanlı son dönemlerinde adeta bir "ülke kalıntısı" haline gelmişti. Askerî, ekonomik ve yönetimsel sorunların üstesinden gelinemezken, bu süreçte yapılan ıslahat (reform) hareketleri de kalıcı bir çözüm getirememiştir (Davison, 1988)

Osmanlı Devleti'nin geleneksel merkeziyetçi yapısının zaman içinde bozulduğu süreçte, özellikle ilmiye sınıfı yeniliklere karşı direnerek sultanın otoritesini kısıtlamıştır. Daha 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren vaiz ve imam gibi din adamlarının oluşturduğu Kadızadeler hareketi, ıslahat girişimlerine karşı çıkan gelenekçi ulema ve medreselerin başkaldırısıydı.

Dini kurallara aşırı bağlılık ve yeniliklere kapalı olma sadece ulemanın değil, bürokrasi ve halkın büyük kesiminin de özelliğiydi. Bu da önemli reformların yapılmasını engelledi (Ortaylı, 2006).

Osmanlı hanedanında yaşanan taht kavgaları ve sürekli padişah değişimleri de İmparatorluğun istikrarsızlaşmasına neden olmuştu. Hanedan üyelerinin birbirleriyle mücadele etmesi, iktidar boşluklarına yol açmış, merkezî otoritenin daha da zayıflamasını beraberinde getirmişti. Kısa aralıklarla padişahların değişmesi de yönetimde sürekliliği engellemiş, uzun vadeli politikaların hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır.

Merkezî otoritenin zayıflaması, iktidar mücadeleleri, reform karşıtlığı, tutuculuk ve değişime direnç, İmparatorluğun dönüşümünü ve modernleşmesini engellemiştir. Bu sorunlar, ekonomik, siyasi ve toplumsal çöküşün de önünü açmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan yönetimsel tıkanıklık ve kapalı zihniyetin hâkim olması, İmparatorluğun varlığını sürdürmesini imkânsız hale getirmiştir (Davison, 1988)

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sistemi, modern bilim ve teknolojiye uyum sağlamakta zorlanmıştır. Ağırlıklı olarak din eğitimi verilen medreselerde modern bilimlere yeterince yer verilmemekteydi (İnalcık, 2003). Bu durum, Osmanlı toplumunun bilimsel ve teknolojik gelişmelerden geri kalmasına neden olmuştur. Bilimsel araştırmalar ve teknolojik yenilikler, Batı'da hızla ilerlerken, Osmanlı'da bu tür gelişmelere karşı bir direnç ve kayıtsızlık vardı.

Avrupa'da matbaanın icadı ve yaygınlaşması, bilginin hızla yayılmasını sağlamışken, Osmanlı'da matbaanın kabulü ve kullanımı gecikmiştir. Bu durum, Osmanlı toplumunun bilgiye erişimini kısıtlamış ve toplumun genel bilgi düzeyini düşürmüştür. Bilgiye erişimdeki bu sınırlamalar, Osmanlı'nın bilimsel ve teknolojik gelişmelerde geri kalmasına yol açmıştır. Osmanlı'da matbaanın geç kabulü ve el yazması eserlerin yaygın kullanımı, bilginin yayılmasını ve toplumun aydınlanmasını engellemiştir (Mardin, 1962).

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim reformları yapma çabaları da çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Reform hareketleri genellikle kısa ömürlü olmuş ve kalıcı değişiklikler yaratamamıştır. Eğitimde yapılan yenilikler, geleneksel eğitim sistemine entegre edilememiş ve bu nedenle istenen sonuçlar alınamamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın modernleşme çabalarını büyük ölçüde engellemiştir (Kaçan Erdoğan, 2001).

Osmanlı İmparatorluğu, farklı din, mezhep ve etnik kökenlere sahip toplulukların bir arada yaşadığı çok milletli bir siyasal sistem üzerine inşa edilmiştir. Bu sosyal ve kültürel çeşitlilik, uzun bir süre boyunca imparatorluk bünyesinde dengede tutulmuştur. Ancak, imparatorluğun zayıflamaya başlamasıyla birlikte, Osmanlı Millet Sistemi sürekli bir gerilim ve çatışma kaynağı haline gelmiştir. Osmanlı yönetimi, farklı etnik ve dini grupları bir arada tutmakta giderek zorlanmış ve bu gruplar arasındaki artan gerilimler, zaman zaman isyanlara ve iç çatışmalara neden olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda milliyetçilik akımlarının yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini hızlandırmıştır. İmparatorluk sınırları içindeki milletler, bağımsızlık talepleriyle harekete geçmiş ve bu talepler, imparatorluğun toprak kayıpları ve siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2006).

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ekonomik, askerî ve idari sorunları bir araya gelerek imparatorluğun yavaş yavaş çöküşünü hızlandırmıştır. Osmanlı toplumunda yaşanan toplumsal ve kültürel çöküş de imparatorluğun gerileme sürecini hızlandırmıştır. Toplumda artan yoksulluk, sosyal adaletsizlikler ve ekonomik sıkıntılar, halk arasında huzursuzluklara ve isyanlara yol açmıştır. Sosyal yapının bozulması, Osmanlı toplumunun genel refahını ve istikrarını olumsuz etkilemiştir. Birbirleriyle iç içe geçmiş sorunlar Osmanlı'nın son dönemlerinde yapısal olarak çözülemeyen krizlere dönüşmüştür. Bu koşullar altında, 19. yüzyıl sonlarında İTC güçlenerek siyasi arenaya dahil olmuştur. Osmanlı'nın çöküşünü engellemek ve ülkenin içine girdiği buhrandan kurtarmak amacıyla hareket eden bu tür gruplar, yeni bir döneme kapı aralamışlardır.

2.1.2 Batılılaşma Hareketleri ve Islahat Girişimleri

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan itibaren ekonomik, askerî ve yönetimsel alanlarda yaşadığı sorunlar, bir süre sonra toplumsal ve zihinsel planda da kendini hissettirmeye başlamıştır. Avrupalıların bilimde, teknolojide ve sanayide ilerlemesi karşısında Osmanlı'nın geri kalması, yönetici elitler tarafından fark edilmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Batı'daki bu gelişmelerin yakından takip edilerek devleti yeniden güçlendirme çabalarının yoğunlaştığı gözlenmektedir. Lale Devri, III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi bu ıslahat ve Batılılaşma hareketlerinin önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur (İnalcık, 2019).

Lale Devri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma hareketlerinin ilk somut örneklerinden biridir. Bu dönemde, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın öncülüğünde birçok yenilik yapılmıştır. İlk kez Batı tarzı mimari, sanat ve kültür etkileri Osmanlı toplumunda görülmeye başlanmıştır. İstanbul'da Batı tarzı bahçeler ve köşkler inşa edilmiş, Avrupa'dan sanat eserleri ve dekorasyonlar getirilmiştir. Ayrıca, 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından İstanbul'da ilk matbaanın kurulması, bilgi ve kültürün yayılmasında önemli bir adım olmuştur. Matbaanın kurulması, Osmanlı'da bilgiye erişim ve yayılma hızını artırmış, bu da kültürel ve bilimsel gelişmelerin önünü açmıştır (Karal, 1940, s. 12-30).

Bu dönemde Sadabad Sarayı, Batı mimarisinin ilk örneklerinden biri olarak inşa edilmiştir. Ayrıca Nedim, Şeyh Galib, Nahifi gibi şairler Batı edebiyatından da etkilenerek yeni bir üslup geliştirmiştir. Batı tarzı resim ve müzik Osmanlı sarayında ilgi görmüş, Avrupa'dan müzisyenler getirilerek konserler düzenlenmiştir. Avrupa'dan getirilen sanat eserleri ve Batılı ressamların etkisiyle Osmanlı'da resim sanatı gelişmiş, portreler ve manzara resimleri yaygınlaşmıştır. Lale Devri'ndeki Batılılaşma akımı daha çok üst sınıfla sınırlı kalmış ve halk kitlelerini fazla etkilememiştir (Karal, 1988, s.114).

Ancak, Lale Devri'nin sonu, lüks ve savurgan yaşam tarzının sonucunda artan vergiler, halkın ekonomik sıkıntıları ve yönetimden memnuniyetsizlikleri nedeniyle 1730 yılında patlak veren Patrona Halil İsyanı ile gelmiştir. Patrona Halil ve yandaşları, halkı ayaklanmaya teşvik ederek saraya yürümüşlerdir (Aktepe, 1958). İsyan sonucunda III. Ahmet tahttan indirilmiş ve Lale Devri sona ermiştir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa öldürülmüş, birçok devlet adamı görevlerinden alınmış ve Lale Devri'nin lüks yaşam tarzına son verilmiştir. Bu isyan, Osmanlı'da halkın yönetime karşı tepkisinin önemli bir örneğidir ve Batılılaşma hareketlerinin halk tarafından nasıl algılandığını göstermektedir. Aslında halk tarafından algılanan gerçekliğin ötesinde saray ve elit burjuvazinin halktan kopuk bir hayat yaşadığının bir göstergesi de olmuştur. Çünkü halk fakirleşirken saray ve şürekası debdebeli bir yaşam sürmekten geri kalmıyordu (Aktepe, 1958).

Islahat ve Batılılaşma hareketlerinin birçok adımı III. Selim döneminde (1789-1807) atılmıştır. III. Selim, öncelikle ordunun yeniden yapılandırılması için Nizam-ı Cedid adıyla bir yenilik hareketi başlatmıştır. Nizam-ı Cedid ordusu ilk kez modern askerî sistemin Osmanlı'da kurulmasına yönelik bir adım olmuş; orduda Prusya ve Fransa usullerine göre eğitim verilmeye ve modern silahlar kullanılmaya başlanmıştır (Kodaman, 1991, Aksan,

2007). III. Selim'in reformları, sadece askerî alanda sınırlı kalmamış, aynı zamanda mali, idari ve eğitim alanlarında da önemli yenilikler yapılmıştır. Bu kapsamda, modern eğitim teknikleri benimsenmiş ve Batı'dan getirilen eğitmenler aracılığıyla yeni askerî okullar kurulmuştur. Mekteb-i Harbiye'nin (ve daha sonra Kara Harp Okulu'nun) temelini oluşturan Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulmuş, mevcut Mühendishane-i Bahri-i Hümayun gibi askerî okullar geliştirilmiştir. Ayrıca, medreselerde modern bilimlerin okutulması teşvik edilmiştir. Bu reformlar, Osmanlı toplumunun eğitim seviyesini yükseltmeyi ve Batılı bilim ve teknolojiye uyum sağlamayı amaçlamıştır (Shaw & Shaw, 1977). Mühendishane ve Hendesehane daha sonra açılacak teknik üniversitelerin öncüleri olacak ilk modern okullar olmuştur. Ayrıca matbaa kurularak kitap basımı yaygınlaştırılmıştır (İnalcık, 2012).

Nizam-ı Cedid hareketi, Osmanlı maliyesinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Yeni vergiler getirilmiş ve devlet gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, esnaf ve zanaatkarlardan alınan vergiler artırılmış, yeni gümrük tarifeleri belirlenmiştir. Ayrıca, devlet harcamalarının daha etkin bir şekilde kontrol edilmesi için maliye teşkilatında yenilikler yapılmıştır. Bu reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısını güçlendirmeyi amaçlamıştır (Davison, 1988)

III. Selim'in reform çabaları, aynı zamanda idari yapıda da önemli değişikliklere yol açmıştır. Merkeziyetçi yönetim anlayışı içinde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, eyalet ve sancak yönetimlerinde yeni düzenlemeler yapılmış, valilerin yetkileri artırılmıştır. Ayrıca, bürokrasi içindeki yozlaşmanın önlenmesi amacıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır (Findley, 2014).

Ancak, III. Selim'in reformları yerleşik çıkar gruplarının direnişiyle karşılaşmış ve 1807 yılında Kabakçı Mustafa İsyanı sonucunda III. Selim tahttan indirilmiştir. Bu isyan, yeniçeriler ve diğer muhafazakâr grupların Nizam-ı Cedid reformlarına karşı tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. İsyanın ardından III. Selim hapsedilmiş ve yerine IV. Mustafa tahta geçmiştir. III. Selim, 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle yeniden tahta çıkma girişiminde bulunmuş, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. IV. Mustafa'nın emriyle III. Selim öldürülmüştür (Uzunçarşılı, 1988, s. 211).

Batılılaşma ve ıslahat hareketleri, II. Mahmut Döneminde (1808-1839) daha kapsamlı bir şekilde hayata geçirilmiştir. II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-yi Muhammediye adıyla modern bir ordu kurmuştur (Topkapı Sarayı Müzesi

Arşivi, Evrak No: 2285/9-14, Kutu: 510, Gömlek 14). Yeniçerilerin isyanı kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra orduda Batılılaşma hamlesi tüm hızıyla sürdürülmüştür (Kodaman, 1991, s.72).

Askerî alandaki yeniliklerin ardından eğitim ve bürokrasi alanlarında reform yapılmıştır. Günümüz tıp fakültelerinin temeli olan Tıbbiye (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) bu dönemde kurulmuştur. Rüşdiye adıyla ilk modern sivil okullar açılmıştır. Buralardan çıkan yetenekli öğrenciler, ardından açılan askerî sıbyan mektepleriyle idadilere ve sonrasında da Mühendishane ve bu dönemde kurulan Harbiye'ye (Mekteb-i Harbiye-i Şahane) devam edebiliyordu (Ortaylı, 2006).

Bürokrasi alanında da Batılı usullere geçilmiş; yeni kurumlar, bakanlıklar ve danışma meclisleri ihdas edilmiştir. Babıali'de tercüme odaları ve özel kalemler kurularak resmî yazışmalar Türkçe yapılmaya başlanmıştır. Devlet yönetiminde akılcılık ve liyakat esasları benimsenmeye çalışılmıştır (İnalcık, 2012).

Ancak tüm bu reformlara rağmen, zihniyet değişimi tam olarak sağlanamamıştır. Özellikle taşrada ve halk kesimleri arasında, geleneksel yapı ve düşünce tarzı sürmüş, reformlar daha çok üst düzey yöneticiler ve aydınlar tarafından desteklenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 17. ve 18. yüzyıllardaki ıslahat girişimlerinin sınırlı kalması ve başarısız olması, daha kapsamlı reformların gerekliliğini ortaya koymuştur. Nihayet 1839'da Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde Tanzimat Dönemi başlatılmıştır (MFB-Müzehheb Ferman ve Beratlar, Kutu 48).

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşmesinin en önemli belgesi olarak kabul edilir. Fermanla birlikte hukuk, eğitim, ekonomi ve yönetim alanlarında köklü değişiklikler öngörülmüştür. Fermanın temel amacı, Osmanlı yönetimini merkezileştirmek, hukuk önünde eşitlik sağlamak ve Hristiyan tebaanın can ve mal güvenliğini teminat altına almaktı. Osmanlı temel haklarını ilk kez yazılı bir metne bağlayarak modern bir düzene geçiş yapmıştır (İnalcık, 2012).

Fermanla birlikte:

- Kişi dokunulmazlığı ve can güvenliği teminat altına alındı.
- Vergi toplama işleri yeniden düzenlendi, angarya kaldırıldı.
- Yargı sisteminde ıslahata gidildi, ceza yasaları yeniden yazıldı.

- Gayrimüslim tebaanın özel statülerinde iyileştirmeler yapıldı.
- Askere alma usulleri değiştirildi, zorunlu askerlik getirildi.

Karpat'a (2008) göre "Tanzimat Fermanı, geleneksel yapıların değişmesine ve yeni bir burjuvazi sınıfının oluşmasına yol açtı" (s.189). Gayrimüslimlerin öncülük ettiği bu burjuvazi, ticaret, bankacılık ve sanayide etkili olmaya başlamıştır. Böylece geleneksel ekonomik yapı dönüşürken, çağdaş kapitalizmin de tohumları atılmıştır.

1864'te Vilayet Nizamnamesi ile taşra yönetiminde merkezileşmeye gidilmiştir. Eyalet sistemi yerine vilayetler kurulmuş ve merkezden atanan valiler başa getirilmiştir. Bu uygulama taşradaki güçlerin etkisini azaltmış ve merkeziyetçiliği pekiştirmiştir (Lewis, 1993).

Yönetimde merkeziyetçilik güçlenirken, hukuk sistemi Avrupa'dan esinlenilerek sekülerleştirilmiştir. Hukuki alanda yapılan ilk değişiklik 1840'da Ceza Kanunnamesinin yayınlanması olmuştur. 1850'de Arazi Kanunnamesi çıkarılmış ve 1858'de Arazi Kanunu kabul edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988).

Tanzimat dönemi reformları hem yönetim anlayışı hem de toplumsal yapı bakımından büyük değişikliklere yol açmıştır. Eğitimde modern müfredatlar benimsenerek yeni nesil aydınlar yetiştirilmiştir. 1839'da Münif Paşa'nın çabalarıyla modern anlamda ilk sivil örgün eğitim kurumları açılmış, 1859'da Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur (Kodaman,1991). Askerî okullarda da önemli düzenlemeler yapılarak eğitim müfredatları yenilenmiştir.

Osmanlı'nın modernleşme sürecinin önemli bir dönemi olan Tanzimat Dönemi'nde mutlakiyetçi yapının çözülmeye başlaması ve hukuk devletine geçilmesi önemli kazanımlardandı. Ancak anayasal yönetim yönünde istenilen seviyeye ulaşılamamış, ıslahatlar daha çok askerî, idari ve hukuki alanlarda kalmıştır.

Tanzimat aydınları ise Batılılaşma ve laikleşme fikrine sıcak bakmamış, bir kısım şeriat ile fermanlar arasında kalmış, dini kurumlarla çatışma içinde bir atmosferde ıslahatlar yerleşememiştir.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, Tanzimat reformlarının devamı niteliğinde önemli bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti, özellikle Müslüman olmayan tebaa konusunda birtakım iyileştirmelere gitmiştir.

Islahat Fermanı, gayrimüslim tebaanın can, mal ve ırzlarının masuniyetini tekrar ettikten sonra, kendilerinin meskenleri ile ibadet mahalli olan kilise ve havraların tamirine müsaade edilmesini, devlet memuriyetlerine kabullerini, askerlik hizmetinde hiçbir fark gözetilmemesini emrediyordu (Ortaylı, 2006)

Fermanın temel maddelerine göre:

- Gayr-i Müslim tebaanın can, mal ve namus güvenliği teminat altına alındı.
- Kilise, havra vb. ibadet yerlerinin onarımına izin verildi.
- Gayr-i Müslimlere kamu görevlerinde istihdam edilme hakkı tanındı.
- Askere alma usullerinde eşitlik getirildi.
- Eğitim kurumlarının açılmasına olanak sağlandı.
- Vergi toplama usulleri düzenlendi ve adaletsizlikler giderilmeye çalışıldı (Karal, 2007).

Islahat Fermanı'nın temel amacı, gayrimüslim tebaa üzerindeki baskı ve ayrımcılığı hafifletmek, onları devlete daha fazla entegre etmekti. Böylece Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesinin de önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Ancak uygulamada birçok sorun yaşanmış ve Islahat tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte, Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ayrıca Tanzimat'ın eksik kalan noktalarını tamamlama çabası olarak değerli bir adım sayılmıştır.

Ekonomik alanda 1838-1844 yılları arasında Müslüman ve gayrimüslim tüccarlara Avrupa ile dış ticaret yapma izni verilmiştir. 1856'da İngiliz ve Fransız sermayesi ile tesis edilen Osmanlı Bankası kurularak mali sistemde düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde yerli sanayinin gelişmemesi sebebiyle ithalat artmış ve dış borçlanma sorunu baş göstermiştir. Tanzimat'ın ardından Avrupalı tüccarlar iç pazarları tamamen istila etmiştir (Toprak, 2019)

Bu dönem Tanzimat Fermanı'nın anayasalı bir devlete geçişi sağlayan ortamı yaratmıştır. 1876'da Osmanlı'nın ilk Anayasası olan Kânûn-ı Esâsî yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa ile Meclis-i Mebûsan ve Heyet-i Ayan'dan oluşan bir Meclis-i Umumî kurulmuştur. 1877 Şubat'ında ülke çapında yapılan genel seçimlerin ardından 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı Meclisi açılmıştır. Meclis 93 Harbi döneminde açılmış ve meclis görüşmeleri savaşın

etkisindeki zor ülke şartları altında yoğun tartışmalarla geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid, iç ve dış baskılarla ilan ettiği meşrutiyet rejimini, Kanun-ı Esasî'nin padişaha tanıdığı yetkiye dayanarak meclisi daha bir yılını doldurmadan 13 Şubat 1878'de süresiz tatil etmek suretiyle sona erdirmiştir (Toprak, 1982).

18. yüzyıl sonlarından 19.yy'ın son çeyreğine kadar devam eden geniş bir zaman diliminde gerçekleşen Batılılaşma ve ıslahat hareketleri, Osmanlı'nın modernleşmesine katkı sağlamıştır. Ancak bu süreç, düzensiz, yarım kalmış ve toplumun tüm kesimlerince benimsenmemiş bir seyir izlemiştir. Zihinsel ve kurumsal açıdan birtakım değişimler sağlanmakla birlikte tam anlamıyla Batılı bir ekonomik, siyasi ve toplumsal yapıya geçilememiştir. Islahatların asıl önemli etkisi ise bir sonraki nesil aydın ve bürokratların zihin dünyasındaki değişiminde meydana gelmiştir. Bu çevreler, ıslahatların yetersizliğini görüp daha köklü değişimi savunmaya başlamıştır. İşte böylesi bir ortamda, Yeni Osmanlılar gibi akımlar ortaya çıkmış ve Batılılaşma hareketleri daha radikal bir safhaya evrilmiştir.

2.1.3 İmparatorluğun Son Yüzyılı ve Cemiyetin Kuruluş Dönemi Özellikleri

Fransız Devrimi'ni ortaya çıkaran ve devrimden sonra yayılan fikirlerden ilham alan milliyetçilik akımları ve bağımsızlık hareketleri 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'daki diğer imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı toprakları üzerinde de baş göstermeye başlamıştır. Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik akımı, İmparatorluğun çok uluslu yapısı nedeniyle Osmanlı için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Devrimin etkisiyle Balkanlar'da ve Arap coğrafyasında milliyetçi hareketler güç kazanmıştır. 1804-1813 Sırp İsyanı ve 1821-1829 Yunan İsyanı bu etkinin ilk örnekleridir. Ardından 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın Balkan topraklarının büyük bölümü elden çıkmış, Sırbistan, Karadağ, Romanya bağımsızlığını ilan ederken, Bulgaristan özerk bir prenslik statüsü kazanmıştır (Zürcher, 2004).

19. yüzyılın ikinci yarısında Mısır ve Tuna vilayetleri de Osmanlı'dan kopmaya başlamıştır. 1805'te iktidara gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, civar bölgeleri de topraklarına katmaya çalışmıştır. Nihayet 1831-1833 Osmanlı-Mısır Savaşları'ndan sonra Mısır fiilen bağımsız hale gelmiştir (İnalcık, 2003, s.211).

Toprak kayıpları, Osmanlı aydınlarında büyük bir travmaya yol açmış ve İmparatorluğun dağılmaya yüz tuttuğu kanaatini oluşturmuştur. Özellikle 1908 yılında İttihatçıların iktidara gelmesinde Makedonya, Arnavutluk ve Girit'in kaybedilme tehlikesinin büyük rolü olmuştur

(Aslanova Saylak, 2020). Bu dönemde yaşanan toprak kayıpları ve buna sebebiyet veren milliyetçilik akımlarının yükselişi ve Fransız Devrimi'nin yaydığı fikirlerin etkisi, Osmanlı aydın ve bürokratları arasında yeni bir zihniyet oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Bu gelişmeler, bir yandan Müslüman-Türk unsurun hâkim olduğu bölgelerde de milliyetçilik akımlarının güç kazanmasına neden olmuştur. Dönemin fikri öncülerinden Namık Kemal ve Ahmet Vefik Paşa gibi isimler etkili olmaya başlamıştır. Öte yandan, 1789 Fransız Devrimi'nin yayıldığı fikirler de Osmanlı aydınlarını derinden etkilemiştir. Devrimin "hürriyet, eşitlik, uhuvvet" şiarı ve halkların kendi kaderini tayin etme ilkesi, Osmanlı toplumunda da yankı bulmuştur. Azınlıkların bağımsızlık talepleri bu fikirlerden güç almış, buna karşılık İttihad-ı Osmanî/İttihad-ı Anasır gibi akımlar da ortaya çıkarak merkeziyetçi bir anlayışı savunmuştur (Georgeon, 2005).

Uzun dönemdir zorda olan Osmanlı ekonomisi 19.yüzyılda ciddi sorunlar yaşamıştır. İmparatorluğun uzun süreli savaşlara girmesi, ağır askerî harcamalara yol açmıştır. Ayrıca Tanzimat dönemi reformları da masraflı olmuştur. Harcamaları karşılamak için Avrupalı devletlerden borç alınmaya başlanmıştır (Pamuk, 1984). 1854'te ilk büyük dış borçlanmanın ardından ekonomi rayından çıkınca, borçlar daha da artmıştır. 1875 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve moratoryum ilan etmiştir. Bunun üzerine Düyun-u Umumiye İdaresi kurularak, devletin kaynakları dış borçların ödenmesi için kullanılmaya başlanmıştır (İnalcık, 2003, s.214). Ekonomik kriz ve yabancı denetimi, Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açmış, bu durum, emperyalist güçlerin kontrolüne girme olarak değerlendirilmiş ve şiddetle eleştirilmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı siyasetinde bir başka önemli mesele de Müslümanlar ile gayrimüslimlere farklı muamelenin yapılmasıydı. 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklara birtakım haklar tanınmış olsa da uygulamada ayrımcılık sürdürülmüştür (Zürcher, 2004). Devlet kademelerinde, ordu ve bürokraside gayrimüslimlere güvenilmiyordu. Bu durum hem Batılı güçlerin tepkisini çekmiş hem de Osmanlı topraklarındaki azınlıkları huzursuz etmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı aydınlarının da dikkatini çeken bir diğer önemli gelişme, Avrupalı sömürgeci imparatorlukların zayıflamaya başlamasıydı. İspanyol ve Portekiz sömürgeleri bağımsızlıklarını kazanmış, Fransa da sömürgelerini kaybetmeye başlamıştır.

Bu durum, sömürgesi olmayan Osmanlı İmparatorluğu kaderinin de bu emperyal yapıların izinden gideceği düşüncesini doğurmuştur. Çünkü her ne kadar Osmanlı Devleti'nin sömürgesi olmasa da büyük ülke topraklarının birçok milleti bir araya getirdiği bir devletti. Özellikle İttihatçılar açısından bakıldığında imparatorluğun dağılması önlenmeli, bağımsızlık sağlanmalıydı (Zürcher, 2004).

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde dönemin dünyaya yayılan fikri ve siyasi akımların ve Tanzimat Dönemiyle başlayan ıslahat ve Batılılaşma hareketlerinin etkisi ile Osmanlı bürokrat ve aydın sınıfında zihniyet dönüşümü belirginleşmiştir. Yüksek düzey devlet görevlileri, subaylar ve memurlar çoğunlukla Batı hayranı bir anlayışa sahiptir. Osmanlı'nın düştüğü buhrana bir çözüm üretmek için Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük akımları ortaya çıkmıştır.

Siyasi muhalefetinde bu dönemde kurumsal olarak güçlendiği gözlenmektedir. Başta Jön Türkler olmak üzere muhalif gruplar, II. Abdülhamid'e karşı çıkmış ve anayasal düzen talebinde bulunmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki bütün bu siyasi, ekonomik, toplumsal ve fikri gelişmeler, İTC'nin kuruluşuna ve programının şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemin tüm ekonomik sıkıntıları, ülkenin toprak kayıpları, azınlıklara yönelik ayrımcılıklar ve anayasasızlık sorunu İttihatçıların muhalif bir hareket olarak ortaya çıkmasını tetiklemiştir. İTC, 1908'de iktidarda söz hakkına sahip olduğunda, hazırlıklı bir şekilde programlarını uygulamaya çalışmıştır.

2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluş Süreci ve Amaçları

İTC'nin kuruluş süreci, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda filizlenen muhalif düşünce akımlarına kadar uzanır. Bu dönemde İmparatorluğun içine düştüğü ekonomik, siyasi ve askerî krizler, birçok aydın ve bürokratı yeni arayışlara itmiştir. Mevcut sistemin sorunlarına köklü çözümler bulmak amacıyla muhalif hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.2.1 Cemiyetin Resmî Kuruluşu ve İlk Yapılanması

İTC'nin kuruluş sürecinde fikri altyapı, 1860'lı yıllarda Yeni Osmanlılar hareketi olarak adlandırılan muhalif grupla atılmıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Şinasi gibi isimlerden oluşan bu hareket, ilk kez Osmanlı toplumunda özgürlük, meşrutiyet ve anayasalı

bir yönetim gibi talepleri gündeme getirmiştir. Batılı anlamda bir meşruti sistemi savunan Yeni Osmanlılar, dönemin yönetici kadrolarınca baskı ve sürgün ile karşılaşmışlardır.

1870'lerde ise Jön Türkler olarak adlandırılan bir diğer muhalif akım öne çıkmaya başlamıştır. Aralarında İbrahim Şinasi, Nuri Bey ve Hassuna'd-Dın el-Tünnevi'nin bulunduğu bu grubun fikirleri de Yeni Osmanlılarınkine benzer şekilde anayasal reformlar üzerine kuruluydu (Zürcher, 2004, s.92). Ancak Jön Türkler, İmparatorluğun çok uluslu ve çok dinli yapısını dikkate alarak Osmanlıcılık idealini benimsemişlerdir.

Bu muhalif akımların paralelinde, özellikle askerî öğrenciler arasında da bir hareketlilik başlamıştır. Cemiyet ilk olarak İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ismiyle, 21 Mayıs 1889'da Askerî Tıbbiyenin bahçesinde toplanan İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmed Reşid Bey adındaki dört talebe tarafından kurulmuştur. Daha sonra bu dört talebeye Hüseyinzade Ali Bey, Konyalı Hikmet Emin Bey, Cevdet Osman, Kerim Sebatî, Mekkeli Sabri Bey, Selanikli Doktor Nâzım Bey, Şerafettin Mağmumi ve Giritli Şefik gibi isimler de katılmıştır. (Ahmad, 1971).

Cemiyet kurucuları, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Şefkati ve Batılı yazarların eserlerinden ilham almıştır (Kabasakal, 1991, s.24). Bu sayede, I. Meşrutiyet'in mimarlarının fikirlerinden beslenerek II. Meşrutiyet'in yolunu açmıştır. İttihad-ı Osmani, faaliyetlerine Dörtler İçtimaı", "Hatab Kıraathanesi İçtiması" ve "İnciraltı İçtimaı" gibi isimler verdi. (Tunaya, 1995, s.85)

Bu genç öğrenciler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kriz ve II. Abdülhamid yönetimine duyulan hoşnutsuzlukla bir araya gelmişlerdir. Kendi gözlerinde ülkelerinin kurtuluşu için acilen Meşrutiyet yönetiminin kurulması ve Abdülhamid yönetiminin sona erdirilmesi gerektiğine inanan gençler, bu amaç doğrultusunda propaganda yapmak üzere örgütlenmişlerdir.

Bu ilk kurucu kadro daha sonra Avrupa'daki sürgün merkezlerinde teşkilatlanmaya başlamış, Cemiyeti yeniden yapılandırmışlardır. İTC'nin resmî kuruluşu, kendisinden önceki muhalif hareketlerin bir devamı niteliğinde olmuştur. 1889-1908 yılları arasında yurt dışında gizli bir şekilde faaliyet gösteren Cemiyet, zaman içinde Osmanlı coğrafyasının pek çok bölgesine yayılarak örgütsel bir yapıya kavuşmuştur. Bu ilk kuruluş ve örgütlenme dönemi, Cemiyetin ideolojik ve eylemsel kimliğinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu süreçte bir tüzük hazırlamışlar, hedeflerini ve örgütlenme modellerini belirlemeye çalışmışlardır.

2.2.2 Gizli Örgütlenme Modeli ve Hücre Yapısı

İttihat ve Terakki, başlangıcından itibaren gizlilik prensibini benimsemiştir. Rejimin baskılarından korunmak ve büyüyebilmek için illegal bir örgüt modelini uygulamışlardır. Bu gizli yapının temel unsuru, hücresel bir sistem oluşturmaktı. Bu sistem, 19. yüzyıl başlarında İtalya'da Napoli merkezli kömürcülerin oluşturduğu Carbonari adlı tarikatvari gizli bir teşkilatın örgütlenmesinden etkilenerek benimsenmiştir. O dönemde İtalya'nın birleşmesini amaçlayan bu teşkilat, dönemin bağımsızlık ve özgürlük idealleri olan devrimci hareketleri etkilemiştir (Yağcıoğlu, 1992).

Her bir hücre, en fazla 7-8 kişiden oluşan küçük gruplardan meydana gelmiştir. Bu hücreler, yapılanma içindeki diğer hücrelerden bağımsız ve kopuk birimlerdi. Yalnızca kendi içlerinden seçilen bir başkanla merkeze bağlantılı olurlardı. Cemiyet üyelerinin çoğu birbirlerini tanımaz, hangi yapıya mensup olduklarını bilmez ve dolayısıyla hücrelerden birisinde sorun olduğunda bu durum teşkilata zarar vermezdi.

Hücrelerin birbirleriyle temasa geçmemesi ve olabildiğince ayrı tutulması için çok katı kurallar vardı. Bir hücrenin diğerine üye nakli kesinlikle yasaktı. Hücre başkanının değişmesi durumunda dahi eski başkan Cemiyetten tamamen ayrılır, yeni başkan tüm dosyaları yeni baştan kurardı (Tunçay, 2005, s.49).

Bu kapalı ve disiplinli hücre sistemi, Cemiyete operasyon ve takip kabiliyeti sağlıyordu. Tutuklama veya itirafçı çıkması durumunda bile tüm örgüt yapısının çökme riski ortadan kalkıyordu. Diğer yandan bu sistemin eleştirildiği noktalardan birisi de hiyerarşik bir işleyişin engellenmiş olmasıydı.

İlk kuruluş yıllarında İttihat ve Terakki'nin resmî bir genel merkezinden söz etmek mümkün değildi. Paris, Cenevre ve Kahire gibi Avrupalı merkezlerde örgütlenen Cemiyetçiler, kendi aralarında koordinasyon kurmaya çalışıyorlardı. Ancak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde durumun değiştiğini görüyoruz (Kocaoğlu, 2003).

1902-1907 yılları arasında Cemiyetin merkezî faaliyetleri Paris'te yoğunlaşmış ve burada güçlü bir yapı oluşturulmuştur (Hanioğlu, 1981, s.215). Ahmet Rıza önderliğindeki Paris örgütü, buradan yayın organlarını ve propagandayı yürütmüştür. 1907 sonrasında ise Selanik şubesi öne çıkmış, bir "Merkez-i Umumi" olarak konumlanmıştır.

Cemiyetin askerî kanadını oluşturan Selanik Merkezi, diğer toplanma şubeleri üzerinde de yetkili hale gelmiştir. Bu merkezlerin yanı sıra Rumeli, Suriye, Irak, Arabistan ve Balkanlar bölgelerinde bir araya gelinen bölgesel temsilcilikler de oluşturulmuştur (Kayalı, 1998, s.167). Bu şekilde taşrada yerel faaliyetlerin yürütülmesi ve cemiyet yapısının yayılması amaçlanmıştır. Tüm bu temsilciliklerde askerî ve sivil örgütlenmeler kurulmuştur.

İTC'nin illegal bir yapıda örgütlenmesi, elbette bazı gizlilik önlemleri alınmasını gerektirmiştir. Bu amaçla Cemiyette değişik iletişim ve haberleşme yöntemleri kullanılmıştır. Bunların başında özel şifreleme sistemleri gelmektedir. Cemiyet üyeleri, mektup ve mesajlaşmalarında Arap alfabesine dayalı özel bir şifre kullanıyorlardı. Her harfe bir rakam ve sembol karşılık geliyordu (Tunçay, 2005). Bu sayede yazışmalar deşifre edilemiyordu.

Cemiyette ayrıca fiziksel iletişim için de bazı usuller geliştirilmişti. Üyeler, birbirlerini tanıma amaçlı bazı özel işaretler kullanıyorlardı. Mendil bağlama şekilleri, yaka çekme hareketleri gibi jest ve mimikler gizli haberleşme aracıydı. Yine Cemiyetin arması olan kurt ve çınar sembollerinin de üyelerin birbirlerini tanımasında rol oynadığı ileri sürülmüştür (Yağcıoğlu, 1992).

Cemiyetin yönetim kademesinden alt birimlere kadar uzanan bir hiyerarşik düzenlemenin varlığı bilinmekteydi. Bu yapı bünyesinde çeşitli rütbe ve derecelendirmeler kullanılırdı. Biraz önce bahsedildiği üzere, hiyerarşide yer almanın özel işaret ve sembolleri mevcuttu. Dolayısıyla kademeler arasında bir ayrım ve gizlilik prensibi uygulanıyordu. Cemiyetin gizli işaretler, semboller ve yemin metinlerine dayalı ritüel sistemi ve hiyerarşik yapısı Carbonari teşkilatından esinlenmiştir.

Üst kademeden alt kademeye rütbeler atanır, bu şekilde hücre sistemine hâkim olunmaya çalışılırdı. Bu sayede Cemiyetin tamamını bilen bir üst kadro, yapının tüm işleyişini kontrol edebilirdi. Paralel bir yapılanmayla da teşkilatın diğer hücrelere sızması önlenirdi. Bu iç hiyerarşi ve kod sisteminin en başında ise bir "Merkez-i Umumi Heyeti" bulunuyordu. Burası, aynı zamanda Cemiyetin en gizli ve meçhul kısmını oluşturuyordu (Kayalı, 1998, s.169). Kimlerden müteşekkil olduğu, nasıl bir kodlama sistemine sahip bulunduğu ve süreçleri nasıl yönettiği bilinmiyordu.

Bunun yanında özel toplantı yerleri de oluşturulmuştur. İstanbul ve Selanik'te bulunan bazı mekanlarda sadece özel seanslar tertip edilir, buralara üye olmayanların girişi engellenirdi.

Hatta üyeler kendi aralarında "talebe" kodunu kullanarak toplantı yerlerini gizlice ifade ederlerdi.

Güvenlik endişesiyle kurulan bu disiplinli gizlilik usulleri, Cemiyetin bir süre sonra mason localarıyla ilişkili olduğu spekülasyonlarına yol açmıştır. İlerleyen yıllarda Cemiyetin arşiv belgeleri ve anı kaynaklarının gün yüzüne çıkması, bu gizemli görünümün biraz aydınlatılmasını sağlamıştır. Ancak uzun bir müddet İttihatçıların işleyişinin gizem ve efsanelerle örülü kalması kaçınılmaz olmuştur (Karabekir, 2022).

İTC'nin Masonluk tarzı yapılanması, İtalya'daki gizli Carbonari örgütüne dayanır. Carbonari öncülüğündeki hareketlerde, kökeni İngiltere'ye dayanan ve İtalya'da 18. yüzyılda oluşmaya başlayan mason localarının etkisi olmuştur. Özellikle aydınların ilgi gösterdiği bu topluluklar liberal fikirlerin yayılmasında entelektüel düzeyde faaliyet göstermiştir. Cemiyet'in kurucuları, 19. yüzyılın başlarında İtalya'da faaliyet gösteren bu gizli mason teşkilatından esinlenmişti. Carbonariler, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yayılmış, devrimci ve bazen tedhişçi eylemlere de başvuran bir örgüttü (Hanioğlu, 2001).

Osmanlı aydınları, Carbonarilerin gizli örgütlenme modelini ve tedhişçi eylem taktiklerini yakından inceledi. Özellikle Namık Kemal, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet gibi isimler bu örgütün faaliyetlerinden esinlendiler (Hanioğlu, 2001). İttihat ve Terakki'nin ilk nüvesini oluşturan İttihad-ı Osmani Cemiyeti de bu modelden yola çıkarak gizli bir yapılanma kurdu. Cemiyet, başlangıçta Carbonariler gibi gizli bir hüviyete sahipti. Sadece güvenilir kişiler üye alınıyor, faaliyetler sürekli gizlilik içinde yürütülüyordu. Carbonariler'de olduğu gibi üyeler arasında sadık bir bağlılık ilişkisi önemseniyor, hücre tipi bir yapılanma benimseniyordu (Tunaya, 2015).

İTC, zamanla sadece gizli örgütlenme ve ritüellerde değil, eylemlerinde de Carbonariler'den esinlenmeye başladı. Özellikle 1913 öncesi süreçte, Cemiyete yakın gençlerden oluşan Vatan adlı gizli bir örgüt kuruldu. Bu örgüt üyeleri, Carbonariler gibi adam kaçırma, tehdit ve tedhiş eylemlerine başvuruyordu (Zürcher, 2003, s.157). Dolayısıyla İTC'nin hem yapılanması hem de eylem tarzlarında, İtalya'daki ünlü Carbonarilerin etkisi açıkça görülmekteydi. Cemiyet kurucuları, Carbonarilerin gizli örgüt modelini ve tedhiş taktiklerini örnek aldılar. Bu durum, Cemiyete zaman zaman illegal ve devrimci bir nitelik kazandırdı (Yağcıoğlu, 2020).

23 Ocak 1913'te iktidarı ele geçirdikten sonra da İttihatçılar, Carbonarilerden miras aldıkları gizlilik ilkelerini bir süre daha sürdürdüler. Ancak zamanla daha merkeziyetçi ve hiyerarşik bir yapıya büründüler. Tedhişçi eylemlerden uzaklaşıp, daha çok otoriteye dayanmaya başladılar. Yine de Carbonarilerden devralınan miras, cemiyete has olan gizlilik ve devrimci ruh üzerinde derin etkiler bırakmayı sürdürdü (Hanioğlu, 2001).

İTC, illegal örgütlenme modeli ve kapalı yapısı nedeniyle dönemin en merak uyandırıcı oluşumlarından biri haline gelmiştir. Siyonizm ve Masonluk iddiaları, sembolik ritüeller, hiyerarşik iç düzen gibi birçok unsur bu gizemlere zemin hazırlamıştır. Cemiyetin kendisi de bu söylentilerin sürekli muhatabı olmuştur. Bugün artık daha fazla belge ve araştırmanın ortaya çıkmasıyla gerçeklerden hayal ürünü efsanelerin ayrıştırılması mümkün hale gelmektedir. Ancak yine de Cemiyet üzerindeki sis perdesi tam olarak aralanabilmiş değildir. Hayal ürünü birçok iddianın arkasında birde hasıraltı edilemeyecek gerçekler mevcuttur (Tunçay, 2005).

Bütün bunlardan ötürü Cemiyet ile ilgili birçok söylenti ve efsane ortaya çıkmış, adeta sırlı ve gizem dolu bir yapıymış gibi algılanmıştır. Oysa aslında tüm bu sistem, basitçe illegal ve gizli bir örgütlenmeyi sürdürmek için ihdas edilmiş mekanizmalardan ibarettir.

2.2.3 Örgütsel Gelişim Süreci

Cemiyet üyelerinin mesleki kökenleri incelendiğinde, önemli bir bölümün askerî okullardan ve ordu kadrosundan geldiği görülür. Ancak aynı zamanda bürokrat, öğretim görevlisi ve sivil memurlar da önemli bir dilimi oluşturmaktaydı (Zürcher, 2003, s.126). Münevverler, ulemanın yanı sıra saray gediklilerinden de cemiyetçiler vardı.

Etnik dağılım bakımından ise Cemiyette Türklerden sonra sırasıyla Arnavutlar, Araplar ve Ermeniler ağırlıktaydı. Azınlık unsurları olan Rumlar ise daha az temsil ediliyordu. Bu durum cemiyetin kuruluşunda Osmanlıcı bir bakış açısının etkili olmasından kaynaklanmıştır (Georgeon, 2005).

Aynı şekilde dini açıdan da bir çeşitlilik görülüyordu. Müslüman üyelerin büyük bir çoğunluk oluşturduğu Cemiyette, gayrimüslim azınlık unsurlarından üyeler de mevcuttu. Özellikle Dönmeler olarak bilinen dönme Yahudiler ve Arnavut kökenli Katolikler Cemiyette kuvvetli bir şekilde temsil ediliyorlardı (Hanioğlu, 1981). Örneğin, Emmanuel Karasu, İTC'nin etkili üyelerinden biri olup, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynamıştır.

Moiz Kohen, diğer adıyla Tekinalp, Türkçülük ve milliyetçilik akımlarının destekçisi olarak tanınır. Mehmet Cavid Bey ise, Osmanlı'nın son dönem maliye nazırlarından biri olarak İTC'nin mali işlerinde büyük etkisi olan bir dönmedir. Nissim Mazliyah, cemiyetin önemli üyelerinden biri olarak siyasi ve ekonomik konularda etkin rol oynamıştır. Yusuf Franko Paşa, Osmanlı'nın son dönemlerinde sadrazamlık yapmış ve cemiyetin etkin isimlerinden biri olmuştur. Leon Efendi, cemiyetin kültürel ve sosyal faaliyetlerinde aktif rol alan bir diğer dönme Yahudi olarak öne çıkmaktadır. Bu çeşitlilik, cemiyetin geniş tabanlı bir yapıya sahip olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki toplumsal dinamikleri yansıttığını göstermektedir. Hanioğlu'nun (1981) belirttiği gibi, İTC'nin içinde etkin rol oynayan dönme Yahudiler, cemiyetin sosyo-politik yapısında önemli bir yer tutmuştur (Hanioğlu, 1981).

İttihat ve Terakki'nin toplumsal tabanı geliştikçe, üye sayısı da hızla artmıştır. 1900'lerin başında sadece birkaç bine ulaşabilen üye sayısı, 1908 yılına gelindiğinde yaklaşık 100.000 seviyesine çıkmıştı (Ahmad, 2021). Cemiyetin baskıları ve sürgünlere rağmen böylesine geniş bir taraftar kitlesine ulaşması, sahip olduğu sosyal hareketi gösterir niteliktedir. İTC, oldukça çeşitli ve karma bir üye profilinden oluşan bir yapı arz ediyordu. Bu özelliği bir yandan gücünü ve hareket kabiliyetini arttırırken, diğer taraftan içeride birtakım görüş ve önceliklerin çatışmasına da yol açmıştır. Cemiyet liderlerinin bu dengeleri başarıyla yönetmeleri, büyük oranda başarılarındaki kilit rol oynamıştır.

1902 yılından sonra Cemiyetin yapılanması ve örgütsel gücü hızla artmaya başlamıştır. Avrupa dışında Suriye, Irak, Arabistan, Balkanlar gibi pek çok bölgede şubeleri açılmıştır. Bu dönemde Cemiyetin örgütlenmesinde birkaç kilit nokta ön plana çıkmıştır. İlki, Selanik'teki teşkilatlanmadır. 1907 yılında Cemiyete bağlı Selanik Merkez-i Umumisi kurulmuştur. Bölgedeki faaliyetler ve eyaletlerin buraya bağlanması sayesinde Selanik, örgütün kalbi haline gelmiştir. Naci Bey, Talat, Enver, Cemal Paşalar gibi önde gelen simalar Selanik merkezinde toplanmıştır (Tunçay, 2005).

Cemiyetin bir diğer önemli örgütlenme noktası ise askerî öğrenciler ve subaylar arasındaki yayılmasıdır. 1904 yılında Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri arasında Cemiyete üye kazanılmaya başlanmıştır. Özellikle Harbiye'deki İttihatçı öğrenciler, daha sonra Cemiyet üzerinde büyük etki sahibi olmuşlardır (Georgeon, 2005, s.72). Bu süreç, ordunun giderek İttihatçıların kontrolüne geçmesini sağlamıştır.

Yurt dışı örgütlenmesi de Cemiyetin büyümesinde kilit rol oynamıştır. Avrupa'daki ilk merkezler olan Paris, Cenevre ve Kahire'ye ek olarak, zaman içinde Romanya, Bulgaristan, Yunanistan gibi ülkelerde de faaliyetler yürütülmüştür. Dönemin önde gelen muhalif yayınları olan Meşveret ve Şuray-ı Ümmet de bu dış merkezlerden çıkarılıyordu (Hanioğlu, 1995, s.153). Böylece Cemiyet propaganda gücünü de arttırmıştır.

İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki bir diğer önemli yayılma alanı ise yerel düzeydeki muhalif grup ve cemiyetlerle ittifak kurmasıdır. 1906'da kurulan Kürt Muhalefet Cemiyeti, Arnavut İttihadı ve benzeri oluşumlarla iş birliği yapılmıştır. Hatta 1907'de, bir yıl önce Selanik'te çoğunluğu subaylar tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşme kararı alınmıştır (Ahmad, 2021). Bu sayede örgütsel güç daha da artmıştır.

Tüm bu yayılma ve örgütlenme faaliyetleriyle İttihat ve Terakki, giderek büyüyen, disiplinli ve eylem gücü yüksek bir yapıya kavuşmuştur. Jön Türk Devrimi olarak adlandırılan 1908 Devrimi'ne giden bu süreçte Cemiyet, tüm imparatorluk çapında etkin hale gelmiş ve iktidarı ele geçirmeye muktedir bir konuma yükselmiştir.

2.2.4 Cemiyetin Dönüşüm ve Genişleme Dönemi

İTC'nin ideolojik dönüşümü de kuruluş yıllarından 1908 Devrimi'ne kadar geçen bu genişleme sürecinde gerçekleşmiştir. Cemiyet, ilk yıllarında ılımlı bir muhalefet hareketi olarak faaliyet göstermiş, öncelikli talepleri arasında Batılılaşma, anayasal reformlar ve meşrutiyet yönetimi yer almıştır. Jön Türk fikirleriyle beslenmiş olan Cemiyet, İmparatorluğun içinde bulunduğu kötü gidişata karşı bir çözüm arayışı içinde olmuş ve Osmanlıcılık fikrinin savunucusu olarak farklı etnik unsurları bir arada tutmayı hedeflemiştir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Cemiyet, siyasi arenada daha etkin bir rol oynamaya başlamış ve zamanla ideolojik bir dönüşüm geçirerek Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşmış, Türkçülük ideolojisine yönelmiştir. Bu yönelme keskin bir şekilde değil zaman alan bir şekilde meydana gelmiştir. Süreç, özellikle 1913'teki Bab-ı Ali Baskını sonrasında belirginleşmiş, Türk milliyetçiliği fikri ön plana çıkmıştır. Bu dönüşüm, Cemiyete üye olan etnik unsurların bir kısmının ayrılmasına neden olmuştur. Ayrıca, Cemiyet'in Batılılaşma ve meşrutiyet gibi amaçlarının yanına, ordunun modernizasyonu, eğitim müfredatının değiştirilmesi ve İmparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanması gibi askerî ve siyasi hedefler de eklenmiştir (Yücel, 2020).

1907 yılında ise Cemiyetin yapılanmasında önemli bir adım atılmış, İttihat ve Terakki ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesiyle yeni bir aşamaya geçilmiştir. Böylece İttihatçıların ağırlıklı olarak askerî unsurlardan oluşan kadrosu, siyasete de nüfuz etmeyi başarmıştır (Hanioğlu, 1981, s.145). Birleşme sonrası partinin merkez yönetim komitesi de yenilenmiş, Talat, Enver ve Cemal Paşalar gibi isimler ön plana çıkmıştır.

Bu süreçte Cemiyetin teşkilatlanma modeli de değişime uğramıştır. Daha önceki hücresel yapılanma terk edilmiş, merkezî hiyerarşik bir örgütlenmeye geçilmiştir. Yerel şubeler ise Merkez-i Umumi'ye bağlı hale gelmiştir (Zürcher, 2003, s.123). Propaganda faaliyetleri de yoğunlaşmış, matbaa altyapısı genişletilmiştir.

Böylece 1908'e gelindiğinde İttihat ve Terakki son derece güçlü ve etkili bir konuma ulaşmıştır. Sadece Osmanlı aydınlarının değil, asker ve bürokrat kesimlerin de desteğini arkasına almayı başaran Cemiyet, artık reform değil devrim düşüncesiyle hareket etmeye başlamıştır. 1908 devrim hareketi ile iktidarı ele geçirmeyi başarmış ve yeni bir dönemin kapısını aralamıştır.

2.2.5 İttihat ve Terakki'nin Gizem ve Efsaneleri

İTC, faaliyet gösterdiği dönemde olduğu kadar sonraki yıllarda da üzerinde birçok efsane ve hikâyenin anlatıldığı bir örgüt olmuştur. Kuruluşundan itibaren gizlilik prensibini benimseyen Cemiyet, pek çok bilinmezliğe ve spekülasyona konu olmuş, adeta büyük bir sır perdesinin arkasına itilmiştir. Bu durum zaman içinde İttihatçılar hakkında oldukça çarpıcı efsane ve söylentilerin dolaşıma girmesine yol açmıştır.

Siyonizm iddiaları, İttihat ve Terakki'nin Filistin topraklarına dair politikalarından ve cemiyete üye olan dönmelerin sayıca çokluğundan kaynaklanmıştır. Cemiyetin Yahudi göçünü teşvik eden ve Filistin'e yerleşimlerini kolaylaştıran uygulamaları, Siyonist akımla iş birliği yaptığı spekülasyonlarına neden olmuştur. Özellikle 1917'de Balfour Deklarasyonu sonrası bu iddialar daha da yaygınlaşmıştır (Fromkin, 2003). Bununla birlikte, bazı İttihatçı liderlerin Yahudi asıllı olması ve Dönme zümresiyle ilişkileri de Siyonizm bağlantısı iddialarını kuvvetlendiren unsurlardandır. Ancak kesin kanıtlar olmadığı için bu sadece birer iddia olarak kalmıştır.

Masonluk iddialarının temelinde ise etkilendiği Carbonari teşkilatının etkisi ile İttihatçıların kullandığı bazı sembolik unsurlar ve ritüellerin masonik unsurlara benzemesi yatmaktadır.

Özellikle Cemiyet amblemindeki kurt ve çınar ağacı figürleri ile bazı hareket ve işaretlerin masonluktaki karşılıklarına işaret edilmiştir (Tunçay, 2005). Amblemdeki figürlerin her ikisinin de özgürlük ve bağımsızlık kavramlarıyla bağlantılı olduğu ifade edilse de gerçek anlamları tam olarak bilinememektedir. Hatta İttihatçıların mason localarında gizli toplantılar düzenlediği bile iddia edilmiştir. Ancak bu iddiaları destekleyecek kesin kanıtlar ortaya konulamamıştır. Bununla birlikte Cemiyetçilerin masonlukla ilişkisinin olmadığı, gizlilik ve sembolizm anlayışlarının tamamen kendilerine özgü olduğu daha ağır basan görüş olmuştur. Özellikle çınarın Türk devlet geleneğindeki kökleri ve kurdun Türk mitolojisindeki yeri de göz önüne alınınca, bu sembollerin özel anlamlar taşıdıkları düşünülebilir. Örgütsel işleyişteki hücre yapısı ve hiyerarşik düzen de mason usullerine çok benzememekteydi (Georgeon, 2005, s.184).

Her ne kadar İttihatçı kadrolarda masonik geçmişi olan bazı isimler bulunsa da (Kazım Nami, Manyasizade Refik gibi) Cemiyet genel olarak bu tür akım ve anlayışlardan bağımsız bir şekilde örgütlenmiştir. Benzer şekilde İttihatçı kadrolarda yer alan ve Bektaşi-Mevlevi geleneklerinden beslenen bazı zümrelerin ritüellerinin Cemiyete sirayet ettiği iddia edilmiştir. Ancak bu tür inanç ve ritüellere dair net veriler mevcut değildir.

Kesin olarak bilinen, Cemiyetin son derece dışa kapalı bir yapılanması olduğu ve bu yüzden çeşitli sembol ve kodların kullanıldığıdır. Bazı araştırmacılar bu uygulamaları, daha ziyade gizliliği muhafaza ile ilişkilendirmişlerdir. Bu şekilde örgüt içi koordinasyon ve haberleşmenin daha güvenli bir şekilde sağlanmaya çalışıldığı görüşü savunulmuştur (Zürcher, 2003, s.129). Dolayısıyla Cemiyetin bir tür ezoterik ve mistik anlayışa sahip olduğu yönünde spekülasyonların, daha çok Cemiyetin gizlilik perdesi ve merak uyandıran işleyişinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İttihatçılara yöneltilen bu tür iddialar, ilk dönemlerde Cemiyet tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Ancak yine de söylentilerin önüne geçilememiş, dönemin muhalif unsurları tarafından sürekli bu tezler savunulmuştur. Önde gelen İttihatçılardan Ahmet Rıza, "Bizim masonlarla alakamız olmadığı gibi rejimi değiştirmek için gizli kalmamız gerekiyordu" diyerek iddialardan kesin bir dille vazgeçilmesini istemiştir (Shaw & Shaw, 1977). Fakat bu ifadelerle de pek vurgulanamamış, konu dönemin tartışmalı meselelerinden olmuştur.

2.3. Cemiyetin Fikri Yapısı ve Öncüleri

İTC, kuruluşundan itibaren oldukça geniş bir fikri yelpazede yer almaktaydı. Siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda çeşitli düşünceleri bünyesinde barındıran Cemiyetin bu fikirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve dönüşüm sürecine yön vermiştir. Bu fikirler doğrultusunda hayata geçirdikleri uygulamalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.

Cemiyetin en temel siyasi hedefi, meşruti bir yönetim sistemini tesis etmek ve anayasalı bir idareyi hayata geçirmekti. II. Abdülhamid'in istibdadına son vererek parlamenter bir sisteme geçilmesini savunuyorlardı (Hanioğlu, 1995, s.194). Bunun için Kanun-i Esasi'nin tam olarak uygulanması ve meclisin açılması gerekiyordu. Merkeziyetçi ve güçlü bir devlet yapısı kurma fikri de öncelikleri arasındaydı.

Bir diğer önemli siyasi fikirleri, Osmanlıcılık idealiyle hareket etmeleriydi. İmparatorluğun çeşitli milletlerini bir arada tutmayı hedefliyor, Osmanlı unsurlarının eşitliğini savunuyorlardı (Zürcher, 2004, s.128). Ancak zamanla Türkçülük akımının da etkisiyle bu fikir değişmeye başlamış, Türk milliyetçiliği ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte bu dönem için keskin bir geçiş söz konusu değildir. Daha çok Osmanlıcılık ve Türkçülük akımlarının kaynaştığı iç içe geçtiği bir anlayış bulunmaktadır (Yücel, 2020). Aslında burada geçişin en önemli nedenleri, Osmanlı'da yaşayan Arnavutlar veya Balkan ülkeleri gibi grupların bağımsızlık peşinde koşmaları ve bağımsız olmalarıdır. Bu nedenle artık Osmanlıcık fikrine sarılmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır (Safa, 2010).

İttihatçıların laiklik konusundaki tutumları ise karmaşıktı. Bir kısmı Batılılaşma ve çağdaşlaşma yanlısı ve temel argümanı "düzen ve ilerleme" olan pozitivist bir çizgiyi benimsemişken, diğerleri İslami değerlere bağlı kalmayı tercih ediyordu. Ancak genel olarak dinin siyasetten ayrılması gerektiği düşüncesi hakimdi (Çelenk, 2017). İslamcı bir kesim de Cemiyetin içinde yer alıyordu. Bu kesim Batılılaşmaya şüpheyle yaklaşıyor, ahlaki değerleri korumak istiyordu. Ancak genel olarak dinin siyasetten ayrılması gerektiğine inanılıyordu.

İttihatçılar, Osmanlı ekonomisinin geri kalmışlığının farkındaydılar. Bu nedenle iktisadi alanda köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunuyorlardı. Devletçilik ve korumacı ekonomi politikaları benimsediler (Toprak, 2019). Sanayileşme, demiryolu yapımı, modern bankacılık ve mali kurumların oluşturulması önceliklerindeydi.

Osmanlı topraklarındaki yeraltı ve yer üstü zenginliklerin işletilmesi, milli bir burjuvazinin oluşturulması da hedefleri arasındaydı (Georgeon, 2005, s.184). Ancak yabancı sermaye konusunda ikilemler yaşadılar. Bir yandan dış yatırım çekmek isterken, diğer yandan ekonominin dışa bağımlılığından kaygı duyuyorlardı.

Tarım alanında ise toprağın millete ait olması ilkesini savundular. Aşar vergisinin kaldırılması ve çiftçinin topraklandırılması gibi kararlar aldılar. Ayrıca sanayi ve tarımda kullanılmak üzere teknik eğitim veren okullar açtılar (Uzunçarşılı, 1988).

Aslında İTC'nin içinde ekonomik politikalar konusunda farklı görüşler bulunmaktaydı. Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki'nin kurucu kadrosunda yer alan ve liberal ekonomik görüşleri benimseyen isimlerden biriydi. Sabahattin, serbest piyasa ekonomisine, özel girişimciliğe ve devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılmasına vurgu yapıyordu (Ahmad, 1969). Ona göre Osmanlı ekonomisinin kalkınması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve devlet müdahalesinin en aza indirilmesiyle mümkündü. Öte yandan Ahmet Rıza ve etrafındaki grup ise devletçi bir ekonomi anlayışını savunuyordu. Rıza, özel sektörün güçsüzlüğü nedeniyle devletin ekonomideki rolünün artırılması gerektiğini düşünüyordu (Ahmad, 1969, ss.114-118). Devlet eliyle sanayileşme ve korumacı politikalar izlenerek ekonominin gelişeceğini öne sürüyordu. Bu görüş ayrılıkları, cemiyetin ekonomik programında net bir duruş sergilemesini zorlaştırıyordu.

İttihatçıların toplumsal düşünceleri, Osmanlı toplumunun modernleşmesi ve çağdaşlaşması ekseninde şekillendi. Öncelikle eğitim alanında önemli adımlar attılar. Batı tarzı, laik ve bilimsel eğitimi yaygınlaştırmaya çalıştılar. Bu amaçla, 1908-1918 yılları arasında birçok teknik okul ve öğretmen okulu açıldı. Özellikle Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) ve Sanayi Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) gibi eğitim kurumları bu dönemde önemli reformlar geçirdi. Ayrıca, öğretmenlerin eğitimi ve öğretim programlarının modernizasyonu için de çaba sarf edildi (Uyanık, 2017).

Türkçülük akımının da etkisiyle, Türk dili ve kültürünü öne çıkardılar. Türkçenin eğitim ve resmî dil olarak kullanılması yönünde politikalar izlediler (Kushner, 1977). Ancak diğer etnik unsurlara da saygılı davranmaya özen gösterdiler.

Kadın hakları ve kadının toplumsal rolü konusunda da önemli adımlar attılar. Kızlar için okullar açtılar ve kadınların iş hayatına atılmasını desteklediler. Çok eşlilik yasağı ve nikâh yaşının yükseltilmesi gibi kararlar aldılar. Bu dönemde açılan kız okulları arasında

Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) ve İnas Sanayi Mektebi (Kız Sanayi Okulu) gibi okullar bulunmaktadır (Toprak, 2003).

İTC'nin ortaya çıkışı ve fikri alt yapısının oluşumunda birçok öncü düşünür ve liderin rolü olmuştur. Bu isimler, Osmanlı aydınlanmasının öncülerinden, Jön Türk hareketine kadar uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır.

Öncelikle Yeni Osmanlılar hareketi bünyesindeki isimlerin Cemiyetin kuruluşuna zemin hazırladığını belirtmek gerekir. Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi gibi düşünürler hürriyet, meşrutiyet ve anayasal reformlar fikirlerini öne sürerek, İttihatçıların da sonradan benimseyeceği taleplerin öncüleri olmuşlardır. Namık Kemal özellikle vatan, hürriyet ve adalet kavramlarını işleyen yazılarıyla büyük etki yaratmıştır. Eserlerinde eski öz değerlere dönüşü ve İslamcı bir anlayışı savunurken, özgürlükçü ve aydınlanmacı bir bakış açısını da yansıtmıştır. Ziya Paşa ise siyasi fikirleriyle öne çıkmış, ilk kez anayasalı meşruti monarşi talebini gündeme getirmiştir. Yeni Osmanlılar hareketinin bir diğer önemli ismi Ali Suavi ise İttihatçıların devrimci kanadının fikri öncülerinden kabul edilir. Meşrutiyet, özgürlük ve halkçılık düşüncelerini savunan Suavi, Namık Kemal'le girdiği tartışmalar sonucunda daha radikal bir muhalif çizgiye kaymıştır.

İTC'nin kuruluşuna daha yakın bir zaman diliminde etkili olan isimlerden birisi ise Beşir Fuat'tır. Cemiyet'in ilk kuruluş aşamasında faal rol oynayan Fuat, özellikle eğitim ve kadın hakları alanındaki görüşleriyle öne çıkmıştır (Georgeon, 2005).

Cemiyetin bir diğer önemli kurucu ismi de Abdullah Cevdet'tir. Felsefeci ve bir bakıma Jön Türklerin entelektüeli sayılan Cevdet, bilhassa meşrutiyet, özgürlük ve laiklik gibi kavramlara getirdiği yorumlarla Cemiyetin fikri çizgisini şekillendirmiştir (Okay, 2019)

İttihat ve Terakki bünyesinde faaliyet gösteren ve Cemiyetin felsefesini oluşturan Prens Sabahattin, ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal sorunlara çözümler getiren düşünceleriyle öne çıkmış, Osmanlıcılık fikrinden Türkçülüğe evrilme sürecine katkı sağlamıştır (Prens Sabahattin, 2021). Cemiyetin daha sonraki liderlerinden İsmail Kemal Bey ise Batıcılık ve laiklik görüşleriyle tanınmaktaydı. Materyalist bir felsefeye sahip olan Kemal, dinin siyasetten ayrılması fikrini benimsemiş ve bu çizgide eserler vermiştir.

Her ne kadar sonraları Cemiyetle arasına mesafe koymuş ve eleştirmiş olsa da İttihat ve Terakki'nin asker kökenli üyesi Mustafa Kemal (Atatürk) özellikle Türkçülük akımının son

dönemlerdeki en etkili isimlerinden birisi olmuştur. İtilaf Devletleri'ne karşı direnişi örgütleyen Mustafa Kemal, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak fikirlerini yeni devletin temellerine taşımıştır (Zürcher, 2004).

Önemli simalardan Ahmet Rıza, Meşveret ve Şuray-ı Ümmet gibi muhalif yayınları çıkarmış, Cemiyetin merkezi haline gelen Avrupa'daki faaliyetlerin örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır (Rıza, 1988). Dönemin önde gelen entelektüellerinden Celal Nuri İleri de İttihatçı kadroların içinde yer almıştır. Nuri, bilhassa siyasi ve kültürel milliyetçilik fikirlerini işleyerek, Cemiyetin fikri alt yapısına katkı sağlamıştır. (İleri, 2000)

İttihatçılar içindeki İslamcı akımın öncüsü kabul edilen Mehmet Akif Ersoy da bu hareketin önemli isimlerinden biridir. Safahat gibi eserleriyle İslami değerleri savunan Akif, diğer yandan da Cemiyetin milli mücadele sürecine verdiği destekle ön plana çıkmıştır (Okay, 2019).

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin önde gelen teorisyenlerinden biridir. Onun düşünceleri, İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik ideolojisinin temelini oluşturmuştur. Gökalp, "Türkçülük" kavramını benimsemiş ve Türk milletinin birliğini ve modernleşmesini savunmuştur. Gökalp, millî kimliğin önemini vurgulayarak şöyle demiştir: "Türk milleti, öteki milletler gibi bir yığın değildir, bir millettir." (Gökalp, 1923). Türk milliyetçiliği ve Türkçülük hareketinin önde gelen isimlerinden biri de Mehmet Emin Yurdakul'dur. Onun eserleri, Türk milletinin tarihî ve kültürel kimliğini vurgulamış ve millî şuuru güçlendirmiştir. Yurdakul'un düşünceleri, İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik ideolojisinin şekillenmesinde etkili olmuştur (Yurdakul, 1921). Son olarak, Cemiyete fikirlerini tartışma platformlarında dile getiren Yusuf Akçura, Türkçülük akımının kuramsal zeminini hazırlayan önemli bir düşünür olarak kabul edilmektedir. Akçura'nın Türkçülük düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Ona göre, Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları, imparatorluğun çeşitli etnik ve dini gruplarını bir arada tutmakta yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda Akçura, Türkçülüğün, Türk halkının dil, kültür ve tarih birliğine dayanarak daha sağlam bir devlet yapısı oluşturabileceğini savunmuştur.

Yusuf Akçura'nın fikirleri, İTC'nin milliyetçilik ideolojisinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Onun düşünceleri, sadece Osmanlı Devleti'nin son döneminde değil, Cumhuriyet döneminde de etkili olmuş ve Türk milliyetçiliğinin temel taşlarından biri haline

gelmiştir. Bu nedenle, Yusuf Akçura, Türk milliyetçiliği ve modern Türkiye'nin kuramsal temellerinin atılmasında kilit bir figür olarak anılmaktadır (Akçura, 1904).

Görüldüğü gibi İTC, fikri birikimlerin ve farklı düşünce akımlarının harmanlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Özgürlükçü, milliyetçi, İslamcı, Batıcı gibi pek çok farklı görüşten beslenerek zengin bir fikri platform oluşturmuştur. Bu düşünce ve eylem insanları Cemiyetin siyasi, ekonomik ve toplumsal projeksiyonlarının şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır.

İTC içinde kurucu kadrodan ziyade sonradan Cemiyete üye olan ve hızla yükselen isimler daha çok göze çarpmıştır. Bu kişilerin kariyerlerindeki yükseliş hem Cemiyet içindeki hem de özel hayattaki yükselişleriyle paralel olmuştur. Cemiyetin bilinen ve karizmatik liderlik sıfatlarıyla öne geçen üç ismi Enver, Talat ve Cemal Paşalardır. İTC'nin öncü liderleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi gelişmelerde belirleyici rol oynamıştır. Bu liderler, Cemiyetin politikalarını belirlemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini şekillendirmiştir.

Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerindendir. O, genç subaylar arasında büyük bir etkiye sahip olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi ve savunması için çaba göstermiştir. Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin savaş politikalarını belirleyen önemli bir figürdür. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi karışıklıklarda önemli bir rol oynamış ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinde etkili olmuştur. Enver Paşanın Harbiye Nazırı olduğu dönemde Osmanlı ordusu, Çanakkale Savaşı'nda önemli bir başarı elde etmiştir (Aydemir, 1970-1972)

Talat Paşa, İttihat ve Terakki'nin en etkili liderlerinden biri olarak kabul edilir. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış sorunlarıyla başa çıkmak için kararlı bir şekilde çalışmış ve sıkı bir merkeziyetçilik politikası izlemiştir. Talat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan olayların arkasındaki isimlerden biridir. Talat Paşa'nın liderliğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış sorunlarıyla başa çıkma çabaları artmıştır. Ancak, bu politikaların sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü hızlanmış ve arkasında birçok sebebi bulunan Ermeni sürgünü gibi olaylar yaşanmıştır (Bardakçı, 2008).

Cemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerindendir. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarında etkili bir yönetici olarak görev yapmış ve İmparatorluğun sınırlarını korumak için çaba göstermiştir. Cemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin

Arap milliyetçiliği üzerindeki etkisini artırmış ve Arap isyanlarına karşı mücadele etmiştir (İzgöer, 2021).

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önemli bir politik ve ideolojik hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu Cemiyetin öncü düşünürleri ve liderleri, hareketin ideolojik temellerini atan ve politikalarını belirleyen önemli figürlerdir. İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik, modernleşme ve merkeziyetçilik ideolojisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemek amacıyla izlenen politikaların temelini oluşturmuştur. Öncü düşünürler ve liderler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çalkantılı döneminde belirleyici bir rol oynamış ve İmparatorluğun kaderini şekillendirmiştir (Zürcher, 2003).

3. İTTİHAT VE TERAKKİ: DEVRİM, İKTİDAR VE ÇÖKÜŞ

3.1. Cemiyetin Düzenlediği Kongreler ve Alınan Kararlar

İTC'nin kuruluşuna zemin hazırlayan sembol niteliğinde iki önemli kongresi olmuştur. Bunlardan ilki 1902 yılının Şubat ayında, Osmanlı muhalif gruplarının çeşitli temsilcilerinin Paris'te bir araya gelmesiyle yapılan Jön Türk Kongresidir. Bu kongre, imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ve çözüm önerilerini tartışmak amacıyla toplanmıştır. Kongrenin önde gelen katılımcıları arasında Prens Sabahattin, Ahmed Rıza, Mizancı Murad ve İbrahim Temo gibi isimler yer almıştır (Tunçay, 2005).

Kongrede temel olarak iki ana görüş öne çıkmıştır: Prens Sabahattin'in öncülük ettiği "Osmanlıcılık" ve Ahmed Rıza'nın savunduğu "Türkçülük". Osmanlıcılık akımı, imparatorluğun çok uluslu yapısını bir arada tutmayı ve tüm etnik unsurları Osmanlı kimliği altında birleştirmeyi hedeflerken, Türkçülük akımı Türk unsurunun öncü rolünü vurgulamaktaydı (Zürcher, 2003, s.117).

Kongrede, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarının temelinde yönetim sistemindeki aksaklıklar ve istibdat rejimine bağlı siyasi sorunların yattığı görüşü hâkim olmuştur. Katılımcılar, meşruti bir yönetim sistemine geçilmesi, anayasal düzenlemelerin yapılması ve özgürlüklerin sağlanması konularında hemfikir olmuşlardır (Lewis, 1968, s.210). Ancak, farklı gruplar arasındaki fikir ayrılıkları ve Osmanlıcılık-Türkçülük tartışmaları nedeniyle, kongre somut bir eylem planı belirleyememiş ve sadece fikri bir platform olarak kalmıştır. Bununla birlikte, kongre muhalif grupların bir araya gelmesi ve ortak bir ses oluşturması açısından önemli bir adım olmuştur.

İkinci Jön Türk Kongresi, 1907 yılında Osmanlı muhalefetinin önemli bir bölümünü Avrupa'da bir araya getirmiştir. Bu kongre, Paris'te gerçekleştirilmiş ve çeşitli muhalif grupların temsilcilerinin yanı sıra, İTC'nin önde gelen isimleri de hazır bulunmuştur (Hanioğlu, 1995, s.105).

Kongrenin başlıca gündem maddeleri arasında, meşrutiyet talebinin yeniden gündeme getirilmesi, Osmanlı bürokrasisinde reform yapılması ve ekonomik sorunların çözümü yer almıştır. Ayrıca, önceki kongrede olduğu gibi, Osmanlıcılık ve Türkçülük fikirleri de tartışma konusu olmuştur (Kayalı, 1998). Bu kongrede, İTC'nin fikirleri öne çıkmış ve Cemiyet'in liderleri Ahmed Rıza ve Prens Sabahattin'in görüşlerine kıyasla daha ağır

basmıştır. İttihatçılar, imparatorluğun sorunlarının Türk unsurunun öncü rolüyle çözülebileceğini savunmuşlardır. Ayrıca, ülkeyi kurtarmak için silahlı bir ayaklanmanın kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüşlerdir (Zürcher, 2003).

Bu kongrede alınan kararlar arasında, gizli örgütlenmeyi güçlendirmek, propaganda faaliyetlerini artırmak ve gerekirse silahlı bir harekete girişmek yer almıştır. Böylece, 1907 Jön Türk Kongresi, İTC'nin ilerleyen dönemde daha militan bir tutum benimsemesinin ve silahlı mücadeleye hazırlanmasının yolunu açmıştır (Hanioğlu, 1995, s.112).

Her iki kongre de Osmanlı aydınlarının farklı görüşlerini bir araya getirme ve ortak bir ses oluşturma çabası açısından önemlidir. Ancak, bu kongrelerde alınan kararlar ve tartışılan fikirler, daha sonraki süreçte Türkçülük akımının ve İTC'nin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1907 Kongresi, İttihatçıların silahlı mücadeleye hazırlanmalarının ve sonrasında iktidarı ele geçirmelerinin önemli bir dönüm noktası olmuştur.

3.2. II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim anlayışına ve siyasi rejime dair köklü değişim talepleri giderek yükselmişti. Mutlakiyetçi sultanlığın yarattığı huzursuzluk ve ekonomik sıkıntılar, muhalif seslerin artmasına neden olmuştu. Bu ortamda filizlenen İTC, anayasal bir yönetim ve meşruti bir düzen talep etmekteydi. Bu nedenle II. Abdülhamid dönemi Osmanlı'da muhalif akımların güçlendiği bir dönem olmuştu. Abdülhamid'in istibdatçı yönetimi ve Pan-İslamist politikaları tepki toplamaktaydı. Jön Türkler hareketi de bu dönemde şekillenmiş, özgürlükçü ve meşrutiyetçi görüşler yaygınlaşmıştı (Akşin, 2012).

1904 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki mensupları, Meşrutiyet'in yeniden ilanı için çalışmalara başladılar. Selanik, Manastır ve bilhassa Makedonya bölgesi faaliyetlerinin merkeziydi. Cemiyetin aktif elemanları, bölgede oluşturdukları örgüt ağıyla sürekli toplantılar düzenliyor ve propaganda yürütüyordu (Tunaya, 1995, s.107). Abdülhamid'in rejimi aleyhindeki muhalefet giderek kuvvetleniyordu. Haziran-Temmuz 1908'deki isyanlar, İTC'nin varlığını korumak için planlanmıştı. Abdülhamit'e karşı huzursuz olan Cemiyet, Makedonya'daki hafiyelere karşı acımasız bir tutum alma kararına varmıştı. Hafiye teşkilatı ve üyelerini sindirememek, Cemiyetin yok olması demekti (Mardin, 1962, s.135).

Cemiyetin kendisine seçtiği ilk kurban Albay Nazım Bey'di. Nazım Bey 11 Haziran'da vuruldu ancak ölmedi ve bir gün sonra İstanbul'a kaçmayı başarabildi. Nazım Bey'in vurulma olayı Rus Çarı II. Nicholas ve İngiltere Kralı VII. Edward'ın Reval'deki görüşmelerine rastlamıştır. Bu görüşme, İngiliz-Rus ilişkilerini gözden geçirmek ve bu arada Makedonya'daki karışıklığa son vermek için iki ülkenin birlikte ıslahat hareketine başlaması fikrini taşıyordu. Fakat hazırlanan bir ıslahat programı mevcut değildi (Ahmad, 1969, s.17).

Reval Görüşmeleri Osmanlı toplumunda İngiliz-Rus iş birliğinin ve müdahalesinin başlangıcı olarak yorumlanmıştır. Osmanlı Devleti'ni tekrar bir dış müdahaleye maruz bırakacak olan Reval Görüşmeleri, İTC için büyük devletlerden önce davranma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu olay, Abdülhamit'in gittikçe artan baskısına karşı olan meşrutiyet taraftarlarını bir an önce harekete geçirmiştir (Armaoğlu,1983, s.120).

Avrupa da ise Reval Görüşmeleri, devrimi başlatan olay olarak yorumlanmıştır. Bunun sebebi ise Avrupa ve Makedonya'da çok az kimsenin Cemiyetin gizli faaliyetlerinden haberi olmasıydı. Ekseriyet isyan kıvılcımı ile Reval Görüşmelerinin aynı zamana denk gelmesi ve birbirlerini takip etmesinden, isyana bu olayın yol açtığı fikrini benimsemişti. Oysa isyanın tek sebebini tek bir sosyal olaya bağlamak hata idi (Sander, 2023, s.158).

Reval Görüşmeleri sırasında Selanik'te yaralanan Nazım Bey ise İstanbul'a dönerek bildiklerini saraya haber vermişti. Kendisinin verdiği rapor dinlenildikten sonra saray, sözde merkezi Selanik'te bulunan Üçüncü Ordu'nun depolarını teftiş etmek, gerçekte ise İTC hakkında daha fazla bilgi almak için bir başka heyeti Selanik'e gönderdi. Mahir Paşa başkanlığındaki heyet Selanik'e vardıktan sonra olayların akışı daha hızlı bir hal aldı. Üçüncü Ordu Komutanı Esat Paşa ile Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa İstanbul'a çağrıldılar. Bu iki paşanın buradaki hoşnutsuzluğun baş sebebi olduğu düşünülmekteydi. Saray onların yerine daha disiplinli ve sadık kumandanlar atayarak asker arasındaki hareketlenmeyi engellemeye çalışmıştı. Esat Paşa'nın yerine İbrahim Paşa atandı (Sander, 2023, s. 158).

1908 devriminin gerçekleşmesinde en önemli hadiseler Niyazi Bey ve Enver Bey'in çetecilik faaliyetleridir. 28 Haziran'da Hacı Ağa'nın evinde yapılan toplantıda Niyazi Bey, saraya karşı başkaldırmak ve meşrutiyetin yeniden ilanını sağlamak için savaşmak gerektiğini söylüyordu. Konunun müzakeresinden sonra fiilî isyan tarihi olarak 3 Temmuz Cuma günü seçildi. Toplantı sonunda Niyazi Bey, Cemal Efendi'yi Manastır'daki Merkez Komitesine gönderdi ve gerekli olan izni iki gün sonra aldı. Bu haberin ardından Niyazi Bey

tarihî cuma günü için hazırlıklara başladı ve diğer gizli örgütlerinde kendilerine destek olması konusunda gerekli çağrıyı yaptı (Hanioğlu, 1981, s. 187).

3 Temmuz'da, kışladaki subay ve askerlerin cuma namazında olmasından faydalanan Niyazi Bey ve iki yüz kadar adamı, gerekli silah, cephane ve parayı yanlarına alarak dağa çıktılar. Niyazi Bey'in emrindeki bu iki yüz kadar askere bir o kadar da sivil katıldı ve sayıları yaklaşık olarak dört yüzü buldu (Hanioğlu, 1981, s. 188). Niyazi Bey dağa çıkmasının ardından bir bildiri yayınladı. Bu bildiride Cemiyetin mukaddes niyetinin ne olduğu, mücadelesinin tüm Osmanlı'nın kurtuluşunu yeğlediğini anlatan samimi bir metin hazırlamıştı.

Dağa çıkanlar arasında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Müdürü Tahir Bey de bulunmaktaydı. Niyazi Bey'in yanına sivilleri almasının sebebi vergi toplama ve adaleti tesis etme işlerini de düşünmüş olmasıdır. Aynı zamanda böyle bir yapıyı oluşturması saraya karşı uzun sürebilecek bir isyanı göze almış olduğunu gösterir (Lewis, 1968, s. 202).

Dağa çıkmakta Niyazi Bey'i Sadık Bey, Yüzbaşı Habip, Ziya, Fahri ve İbrahim Şakir gibi isimler de izledi. Yalnız bunların içindeki en önemli isim, Hilmi Paşa'nın kurmay heyetinden Binbaşı Enver Bey'di. Bu hareketin kahramanlarından biri olarak ün yapan Eyüp Sabri Bey de 20 Temmuz'da yani meşrutiyetin ilanından yalnızca üç gün önce Niyazi Bey'e katılmıştır. Bu askerî ayaklanmanın en etkili yönü Cemiyetin bir an önce harekete katılmasına yol açmış olmasıdır. Fiilî olarak 6 Temmuz'da ayaklanmanın misyonunu, İTC'nin Makedonya teşkilatı üstlenmiştir (Sander, 2023, s. 160).

Makedonya'daki bu faaliyetlerin İstanbul'a ulaşması ile Saray harekete geçti. İlk başta padişah ve çevresindeki zümre, Rumeli'deki bu karışıklığı bir başıbozuk hareketi olarak görerek büyük bir yanılgı içerisinde kaldılar. Ancak durumun böyle olmadığı kısa zamanda ortaya çıktı. Olaylar bir isyana dönüşmüş ve ordu gücüne ihtiyaç zaruri bir hal almıştı. Saray ilk iş olarak bu olayları araştırmayı görev saydı. Hemen akabinde de Şemsi Paşa'yı isyanı bastırmakla vazifelendirdi. Bu emri yerine getirmek için harekete geçen Şemsi Paşa 7 Temmuz'da harekât planı için saray ile telgraflaştıktan sonra postahane kapısı önünde atına bineceği sırada Cemiyetin fedaisi Atıf Bey tarafından öldürüldü. Bu olay meşrutiyet adına atılmış olumlu bir adım gibi görünse de bir cinayet olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Padişahın en güvendiği isimlerden olan Şemsi Paşa'nın bu suretle öldürülmesi, padişahın

despotluğuna vurulan bir darbe, aynı zamanda İTC'nin gücü ve uğrunda hiçbir şeyden sakınmadıkları davalarına olan bağlılığı gösterir (C.O.A, 312-61). Eğer ki Şemsi Paşa öldürülmese, Niyazi Bey ve diğerlerinin ortadan kaldırılması kaçınılmaz olur ve isyan büyük bir olasılıkla bastırılırdı (Bayur, 1983).

Şemsi Paşa'nın yerine atanan Müşir Osman Paşa, 12 Temmuz 1908'de Manastır'a geldi. Fakat artık askere söz geçirmek mümkün değildi, aralarında çatışma içinde bir başıbozukluk, hâkimdi. Durum böyle olunca da Osman Paşa'da İttihat ve Terakki karşısında etkisiz kaldı. Ayrıca yaşanan olaylar hükümet yanlısı olan yerel idarecilerin de moralini bozuyor, Cemiyet ise bu durumda hayli güç kazanıyordu. Rumeli'deki Bulgarlar Cemiyet yanlısıydılar. Müslümanlar da artık Cemiyete taraf olmaya başlamışlardı. Temmuz ortalarında artık İTC çok önemli bir sayı ve nüfuza sahip bulunmaktaydı (Zürcher, 2003).

Makedonya'da durum artık tümü ile sarayın kontrolü dışına çıkmıştı. (YEE. Esas Evrakı, Kutu 71, Gömlek 52, Gömlek 57, Gömlek 69) 22 Temmuz'da Osman Paşa kaçırılmıştı. 23 Temmuz'da ise meşrutiyet ilan ediliyordu. Aslında bu İTC içinde büyük bir başarı idi. Yapılan programlarda Selanik 27 Temmuz'da meşrutiyeti ilan edecekti. Ancak olaylar öylesine hızlı gelişti ki meşrutiyet 23 Temmuz sabah saat dokuzda Hilmi Paşa'nın okuduğu irade ve 101 pare top atışı ile kutlandı (Ahmad, 1969, s.25).

Olaylar Cemiyetin hemen iktidara gelebileceğini gösteriyordu. Padişah otoritesi yıkılmıştı, Cemiyetin kendine has mistik havası herkeste heyecan uyandırıyor ve meşrutiyeti başardığı için saygı duyuluyordu. Ancak Cemiyet iktidarı eline almadı. Görevde bulunan kabineyi iş başında bırakarak, kendi gücünü gerektiğinde kullanan siyaset üstü bir kurum gibi davrandı. Kendisini anayasayı korumakla görevli saydı. Bu davranış cumhuriyetten sonraki darbe dönemlerinde askerin takındığı bir tavır olarak miras kaldı. Cemiyeti eleştirenler onu hükümet işlerine karışmakla suçlamışlardı (Ahmad, 1969, s.25). Bu ithamlara karşılık Cemiyetin niçin bu şekilde davrandığını anlamak için çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Jön Türk hareketinin öncüsü olan Yeni Osmanlılar devleti yönetme işinin kendilerine verildiği takdirde bunu yapabileceklerine inanıyorlardı. Fakat onlardan bir kuşak sonra gelen Jön Türkler ise kendilerini bu konuda yeterli bilgi ve donanıma sahip görmediler. Dolayısıyla başlangıçta yüksek rütbe ve makamlara geçmeyi kendilerine yakıştıramadılar. Bu konudaki en çarpıcı gerçek açıklamayı yine İttihatçı olan Hüseyin Cahit Bey yapmıştır: "Rütbesiz, nişansız, şan ve şöhretsiz bir gencin vezaret unvanı ile sadrazam ilan edilmesini,

bu memleketin havsalası almazdı. Hükümetin başına çıkmayı onların zihinleri almadığı gibi, memleketinde hazmedebilmesi imkansızdı. 1908 Temmuz'unda İTC bir posta kâtibi olan Talat Efendi'yi sadrazam ilan edemezdi; buna şartlar ve haller imkân vermezdi. Eğer böyle bir şey olsaydı, memlekette muhakkak anarşi çıkardı. İTC mensupları da bunu fark etmişler ve yüksek makamlara geçmeye kalkmamışlardı" (Bayur, 1983, s.276).

Cemiyetin iktidara gelmesini engelleyen başka unsurlar da vardı. Bunların ilki merkezî, düzenli, ülke çapında bir örgüte sahip olmamalarıydı. Cemiyetin tüm örgütleri Makedonya şehirlerinde ve Selanik'e bağlı kuruluşlardı. Meşrutiyet ilan edildikten sonra devletin diğer bölgelerindeki Cemiyet idareleri, yerel yönetimleri devralmaya hazır değildi.

3.3. Cemiyetin İktidar İçin Harekete Geçmesi

3.3.1. 31 Mart Vakası ve Yaşananlar

Meşruti yönetimin ilanıyla birlikte, iç siyasetin şekillenmesinde dönemin hükümetleri önemli bir rol oynamıştır. Devrimden hemen sonra, 31 Mart'a kadar geçen süreçte, dört farklı hükümet kurulmuştur. İlk hükümeti oluşturma görevi Mehmed Said Paşa'ya verilmiştir. Temmuz ayının 22'sinden ağustos ayının 6'sına kadar iki kez sadrazamlık yapmıştır Ancak Said Paşa, İTC ile anlaşamamış ve İngilizlerden yardım talep etmiştir, bu da meşruti yönetimin başlangıcına olumsuz bir etki yapmıştır (Pakalın, 1948)

Said Paşa'nın istifasından sonra, Kâmil Paşa sadarete gelmiştir ve görevini Ağustos 1908 ile Şubat 1909 tarihleri arasında sürdürmüştür. Kâmil Paşa'nın hükümeti, İngiliz desteğiyle hareket etmiş ve İTC ile iyi ilişkiler geliştirmiştir, hatta bir karma meclis oluşturmuştur. Ancak, Cemiyetle yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda Kâmil Paşa, kısa süre sonra güvenoyu alamayarak düşmüştür. Bu durum, Türk siyasi tarihine güvensizlik oyu ile düşürülen ilk sadrazam olarak geçmiştir (Yalçın, 2000, ss. 34-35).

1908 Kasım ve Aralık aylarında yapılan mebus seçimlerinde meclis çoğunluğunu İttihatçılar oluşturmuştu. Ancak, bu mebusların tamamı Cemiyete bağlı değildiler ve zamanla Cemiyetten olanlarda da kopmalar başlamıştı. Bu süreçte, mecliste sadece 160 İttihat ve Terakki mensubu kalmıştı ve bu kişilerin tamamının Cemiyete tamamen sadık oldukları söylenemezdi.

31 Mart olayına giden süreçte üç olay öne çıkmıştır. İlk olarak, Edirne olayları yaşanmıştır. Bu olaylar, meşruti yönetimin ilanından bir hafta sonra, 1 Ağustos 1908'de patlak vermiştir.

Edirne'ye giden bir heyetin padişah yanlısı gösterilere maruz kalmasıyla olaylar başlamıştır. Askerî tepki olarak, öncelikle sokaklardaki özgürlük bayrakları indirilmiş ve halkın kollarındaki özgürlük kokartları sökülmüştür. Ancak, yağma veya talan olmamıştır. Daha sonra, her bölükten seçilen 8-10 kişi, toplam olarak 300 kişi trenle İstanbul'a getirilmiş ve Yıldız'da padişah ile görüşmüştür, böylece olay yatıştırılmıştır. Ancak Edirne'ye geri dönüldüğünde elebaşları askerî mahkeme kararı ile Edirne meydanında asılmıştır (Alkan, 2011, ss. 46-48).

31 Mart olayından önce, bir diğer önemli olay Kör Ali olayıdır. 13 Ekim 1908'de Kör Ali veya Kör Mehmet adında bir hoca, Fatih Camii'nde yaptığı vaazda, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan aleyhinde konuşmuş ve özgürlük ve eşitliğin anlamsız olduğunu belirterek halkı kışkırtmıştır. Bu nedenle, halk galeyana gelmiş ve kendisi ile hareket etme sözü vermiştir. Camiden çıkan insanlar, Yıldız'a kadar gelmiş ve padişahtan başlarına bir çoban olmasını istemişlerdir. Kör Ali ve diğer bazı elebaşları birkaç gün sonra tutuklanmış ve 27 Ekim 1908'de idama mahkûm edilmişlerdir (İrtem, 2003).

Aynı zamanda, İstanbul'da küçük çaplı askerî ayaklanmalar da meydana gelmiştir. En önemlisi ise 31 Ekim 1908 tarihinde Taşkışla'da gerçekleşen isyandır. Askerlik görevlerini yerine getirmelerine rağmen terhis edilmeyen ve Cidde'ye gönderilmek istenen askerler bu huzursuzluğu çıkarmışlardır. Ancak, neticede önemli bir durum ortaya çıkmamıştır (Alkan, 2011, ss. 154-155). Çıkan olaylarda padişahın aldığı tutum ve etkisi göz önüne alındığında padişaha rağmen, padişah yanlıların idamı padişahın isimden öteye geçmediğini de göstermiştir. Bununla birlikte İTC'nin de en az Abdülhamid kadar istibdatçı bir oluşum olduğunu göstermiştir. Çünkü Cemiyete muhalif olan ya da aksi ses çıkaranlar bu üç olaydan da anlaşılacağa üzere katledilmiştir. Özgürlük ve demokrasi parolasıyla yola çıkan Cemiyetin karşı çıktıkları padişahtan kalır bir tarafları kalmamıştır.

Kâmil Paşa hükümetinin düşmesinin üzerinden çok zaman geçmeden, 13 Nisan 1909'da 31 Mart Vakası patlak vermiştir. (KB.MAA.FE..Kıbrıs Milli Arşivi, Fetva Eminliği Evrakı, Kutu 6, Dosya 42) Bu süreçte yaşanan birikim, büyük bir patlamayla sonuçlanmıştır. Bu hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasında, Derviş Vahdeti ve onun neşrettiği Volkan Gazetesi önemli bir rol oynamıştır (Bayar, 1965, ss. 276-280). İstanbul'daki ayaklanma sırasında, bardağı taşıran son damla, İTC'ye sert eleştiriler yönelten ve tehdit mektupları alan Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesidir. Bu cinayetin

ardından, gerginlik daha da artmıştır ve İstanbul'da isyancılar, İttihatçılara ait her şeyi yağmalamaya başlamışlardır. İsyancılar, İstanbul'da yaşanan gerginlikleri tırmandırmış ve bölgedeki İttihatçıların ofislerini yerle bir etmiştir. Hükümet ise isyancılara karşı kuvvet kullanılmaması kararı almıştır. Bu sırada, Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Lazkiye Milletvekili Aslan Bey, İttihatçılarla benzerlikleri nedeniyle öldürülmüştür (Hanioğlu, 1981, ss. 217-230). Aynı gün içerisinde, Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti istifa etmiştir. Devlet merkezindeki bu kaos ortamında, yeni bir hükümet kurulmuş ve İstanbul'daki isyanı bastırmak için Selanik'ten kuvvetler gönderilmiştir.

Selanik'ten İstanbul'a gönderilen kuvvetler, İstanbul'daki irtica hareketini bastırmak için hazırlıklara başlamıştır. Özgürlük kahramanı olarak bilinen Resneli Niyazi Bey, Resne'de topladığı gönüllülerle birlikte bu harekete katılmıştır. Tüm bu kuvvetlerin yönetimini üstlenen isimler arasında Mustafa Kemal'in de bulunduğu "Hareket Ordusu" adı verilen bir birlik kurulmuştur (Bayar, 1965, s. 80). Hareket Ordusu'nun öncü birlikleri, İstanbul'a doğru yola çıkmış ve Yeşilköy'de toplanmıştır. 14-19 Nisan tarihleri arasında Hareket Ordusu kuvvetleri, İstanbul'u batıdan kuşatmış ve Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul halkına bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri, devrimci bir üslupla kaleme alınmış ve ilan edilmiştir (KB.MAA.FE..Kıbrıs Milli Arşivi, Fetva Eminliği Evrakı, Kutu 6, Dosya 42); (HR.SFR.3 Hariciye Nezareti, Londra Sefareti, Kutu 605, Gömlek 26)(Karal, 1999, ss. 88-89).

Hareket Ordusu'nun genel komutan Mahmut Şevket Paşa olmak üzere Selanik'ten gelen gönüllü birlikler Hüseyin Hüsnü Paşa, Edirne'den gelenler ise Şevket Turgut Paşa tarafından yönetiliyordu. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişiyle birlikte İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, harekâtı yönetmek için Mahmut Şevket Paşa'yı komutan olarak atadı. Mahmut Şevket Paşa, 21 Nisan'da Selanik'ten trenle yola çıkarak 22 Nisan Perşembe günü ordunun başına geçti. Ona eşlik eden yeni kurmay başkanı ise Binbaşı Enver Bey'di. (MV. Meclis-i Vükela Zabıtları, Dosya 127, Gömlek 14); (HR.SYS. Hariciye Nezareti, Siyasi, Kutu 1856, Dosya 3.)

Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun başına geçmesinden sonra 23 Nisan 1909 Cuma günü Yeşilköy'de askerleri harekete geçirmek için bir konuşma yaptığı bilinmektedir. Konuşma, 31 Mart Vakası sırasında İstanbul'a doğru harekete geçen ordunun moralini yükseltmek ve onları cesaretlendirmek amacıyla yapılmıştır. Paşa konuşmasında, İstanbul'da yeniden istibdat (baskı rejimi) kurmak isteyen güçlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanımlarını ve

halkın özgürlüğünü tehdit ettiğini vurgulamaktadır. Paşa, bu güçlerin İstanbul'da isyan çıkararak avcı taburlarını kandırdığını ve namuslarını para karşılığında satan alçakların, sadık askerleri zorla isyana kattıklarını belirtir. Şehit düşenlerin ve cesur askerlerin fedakarlıklarından bahseder, İstanbul'un yardım beklediğini ve vatanın tehlikede olduğunu vurgular. Konuşmasının sonunda, kendisinin tüm servetini ve hayatını ordunun onuru ve vatanın kurtuluşu için feda etmeye hazır olduğunu, tüm askerlerin de aynı kararlılıkla hareket edeceğini belirtir. Herkesin özgürlük ve meşrutiyet uğrunda canını vermeye hazır olduğunu ifade ederek, birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri gerektiğini söyler. Konuşma, ordunun İstanbul'a doğru yola çıkmasını ve mücadeleye kararlılıkla devam etmelerini teşvik eden bir çağrı ile sona erer (Tüfekçi, 2024).

Hareket Ordusu, 23-24 Nisan gecesi İstanbul'a yürümeye başladı. Sabaha karşı şehre giren öncü kuvvetler stratejik noktaları ele geçirerek fiilî işgale başladı. Bu süreçte öncü komutanlar arasında Fethi Bey, Enver Bey, Ali Hikmet Bey ve Muhtar Bey gibi isimler bulunuyordu. İsyancılar, Taşkışla, Davutpaşa ve Taksim Kışlalarında yoğun direnişle karşılaştılar ve kanlı çatışmalar yaşandı. İstanbul'da isyancıların öldürülmesinin ardından birlikler Yıldız Sarayı'na yönlendirildi. Bu süreçte Şevket Turgut Paşa, Yıldız Harekâtı'nı yürütürken Fethi ve İsmet Beyler de ona yardımcı oldular (Karal, 1995).

Hareket Ordusu'nun kontrolü ele geçirmesinin ardından Abdülhamit'i tahttan indirmek için girişimler başlatıldı. Şeyhülislamın verdiği fetva ile Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşad geçirildi. Abdülhamit'i tahttan indiren kararın kendisine iletilmesi için oluşturulan kurulda Mebuslar Meclisi ve Ayan'dan temsilciler bulunmaktaydı. Bu kurulda Mebuslar Meclisi'nden Arnavutluk Milletvekili Esat Paşa, Selanik Yahudi Cemaatinden Emanuel Karasu, Ayan'dan Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa ve Ermeni Katolik Cemaatinden Aram Efendi bulunmaktaydı. Abdülhamid belki de kendine kin besleyen ve daha sonrasında imparatorluğu uçuruma sürükleyen iki milletten birer temsilcinin zaptıyla hâl edildi. Hareket Ordusu'nun İstanbul'u kontrolü altına almasının ardından 25 Nisan'da Yıldız Sarayı'nda başlayan kuşatma iki gün sürdü ve 27 Nisan'da Saraya girilerek kontrol sağlandı (Karal, 1995).

3.3.2. İttihat ve Terakki'ye Muhalefet ve Halâskâr Zabitan Hareketi

Meşrutiyet rejimine geçildikten sonra İTC'nin ağırlığı ve denetimi gittikçe kendini hissettirmeye başlamıştı. Zaman zaman hukuksuzluğa kadar varan bu denetim ağı, 31 Mart

Vakasıyla karşı bir direnişe sebep olmuş ve başkentte İttihatçıların gücü deyim yerindeyse yok edilmişti. Ancak bu olaylar ortadan kaldırıldıktan sonra İttihatçıların gücü yeniden toplanmış, büyük ölçüde kendilerine rakipsiz bir siyasi ortam meydana gelmişti. Bundan sonra yönetimi ve siyaseti daha rahat ve tepkisiz bir şekilde yönlendirme imkânı bulmuşlardı. Zira, ordunun içinde ve komuta heyetinde bulunan bazı Cemiyet üyelerinin veya büyük oranda İttihatçıların görüşleri doğrultusunda hareket edildiğinden, muhalifler, bahsi geçen olaylar bahane edilerek büyük ölçüde tasfiye edilmişlerdi. İttihatçıların görüşlerini benimsemeyenlerin mefkûre esaretini kendine yol seçmeyenler, vatan haini olarak suçlandığı yolunda yaygın bir kanaat oluşmuştu (Zürcher, 2004). Ancak, askerlere sırtını dayayarak siyaseti tanzim eden İttihatçıların politikalarına karşı asker-sivil yeni bir muhalefet dalgası oluşmakta idi. Özellikle iç ve dış olayların etkisiyle, ordunun içinde, ülkenin geleceğiyle ilgili endişe duyanların sayısı artmakta ve bu da birtakım hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmakta idi.

1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi gerilimler, Meclis-i Mebusanın dağılması ve ardından yapılan seçimlerin "Sopalı Seçim" olarak adlandırılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde, İTC'nin hükümeti, siyasi gücünü korumak ve pekiştirmek için çeşitli baskı ve manipülasyon yöntemlerine başvurmuştur (Aksöz, 2016).

18 Ocak 1912'de, İTC'nin etkisi altında olan hükümet, artan siyasi gerilimler ve muhalefetin baskısı nedeniyle Meclis-i Mebusanı feshetme kararı aldı. Bu karar, Osmanlı siyasetinde büyük bir kargaşaya yol açtı ve mevcut siyasi yapının güvenilirliğini ciddi şekilde sarstı. Meclisin dağılmasının hemen ardından yenilenen seçimler, demokratik teamüllere uygun yapılmadı. Seçimler sırasında İttihat ve Terakki, adaylarını kazandırmak için ordu ve devlet gücünü yoğun bir şekilde kullandı. Bu seçimlerde, ordunun ve hükümetin baskıları nedeniyle birçok bölgede seçmenler üzerinde büyük bir etki yaratıldı ve bu durum seçimlerin meşruiyetini ciddi şekilde zedeledi (Birinci, 1990).

Bu dönemde yaşanan seçimlere "Sopalı Seçim" denilmesinin nedeni, seçim sürecinde yaşanan yoğun baskı ve şiddet olaylarıydı. İttihat ve Terakki Hükümeti, adaylarının seçimi kazanması için orduyu ve kolluk kuvvetlerini kullanarak, muhalif adaylara ve destekçilerine karşı baskı uyguladı. Seçim bölgelerinde sandık başlarında yapılan müdahaleler, oy verme sürecinde yaşanan hileler ve seçmenlere yönelik tehditler, seçimlerin adil ve serbest bir ortamda yapılmasını engelledi. Bu baskılar neticesinde bazı bölgelerde halkın tepkisiyle

karşılaşıldı. Özellikle kırsal kesimlerde ve Arnavutluk gibi etnik ve siyasi açıdan hassas bölgelerde, bu durum daha belirgin bir hal aldı (Aksöz, 2016).

Sopalı Seçimlerin yarattığı huzursuzluk, Arnavutluk'ta daha geniş çaplı bir isyana dönüştü. Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu içinde uzun süredir özerklik ve daha fazla hak talep eden bir bölgeydi. 1912 seçimlerinde yaşanan adaletsizlikler ve baskılar, Arnavutluk'ta zaten var olan hoşnutsuzlukları daha da artırdı. Seçimlerin ardından, Arnavut milliyetçi hareketleri güç kazandı ve bu hareketler Osmanlı yönetimine karşı silahlı direnişe geçtiler. Arnavutluk isyanı, bölgedeki Osmanlı otoritesini ciddi şekilde sarstı ve merkezi hükümetin kontrolünü zayıflattı (TDV İslam Ansiklopedisi, 1998, ss. 507-508).

Yeni seçimlerle birlikte İTC'ye bağlı mebusların dışında kalan adaylar seçilme imkânı bulamamış, böylece muhalifler tasfiye ederek Meclis tamamen ele geçirilmiştir. Bu arada Arnavut mebuslarının dışarıda kalması, siyasi-sosyal patlamanın en önemli sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Halbuki, daha önceden meydana gelen Arnavutluk olaylarının akabinde hatasını anlayan hükümet, husumetin giderilmesine gayret göstermişti. Bunun için çeşitli teşebbüslere girişilmiş, hatta padişahın da Manastır ve Kosova'yı ziyareti gerçekleştirilmişti. Kısacası halkın gönlü kazanılmaya çalışılmıştı. Ancak seçimlerde ortaya çıkan mücadeleler durumu tersine çevirmişti.

"Arnavutluk İsyanı devam ettiği bir zamanda yüzbaşı rütbesinde olan Tayyar ve Mümtaz; teğmen rütbesinde olan Tahsin, Celal, Kasım, Melek Fraşeri, Nafiz ve Hamza Beyler; Meşrutiyet'in ilanından önceki olayları hatırlatırcasına Resneli Niyazi'yi takliden Manastır'da dağa çıkması (22 Haziran 1912) hükümeti telaşa düşürmüştü." (Bayur, 1983, s. 257). Manastırdan dağa çıkan subayların isteklerine Selanik ve İzmir'den katılım için talepler gelince Bostancı'da toplanan Ferid, Suphi ve Zeki Paşaların da bulunduğu Halâskâr Zâbitân (Halâskâran) Grubu bir beyanname neşretmiş ve hükümeti düşürmek üzere Meclis Başkanı Halil Bey'in evine tehditkâr bir mektup bırakmışlardı. Muhalefetin dozunu artıranların istekleri özetle şunlardı: Kabinenin düşürülmesi, Meclis'in feshi ve seçimlerin yeniden yapılması, askerî hizmetlerin mahallî olması, memurların Arnavutçayı bilmeleri veya Arnavutlardan tayini.

Arnavutluk İsyanıyla Halâskâran Hareketi'ni birbirinden ayırarak analiz etmek zordur. Zira, olayların birbiriyle bağlantılı olarak iç içe girdiği bilinmektedir; hatta, Halâskâran Hareketi'ni isyanın bir sonucu olarak görmek de mümkündür. Bu hareketin ortaya çıkışı ve

örgütlenmesinin en önemli sebebi, ordu içinde, Cemiyetle bağlantıları olan subayların daha imtiyazlı bir hale gelmesidir.

Halâskâr Zabitan Grubu 1912 yılının Mayıs ve Haziran aylarında teşekkül etmeye başlamış ve faaliyetlerini Temmuz ayında su yüzüne çıkarmıştır. Erkan-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal (Şenkıl) Bey, Erkan-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi Bey, Süvari Kaymakamı Recep Bey ve Yüzbaşı Kudret Bey'den oluşan gruba Rosinyol Hüsnü, Teğmen Hasan Ali ve Tevfik Bey de dahildi. Rıza Nur, Mahir Said ve Kemal Mithat yine grup üyelerindendiler. Halâskâr Zabitanın siyasette etkili olmasının en önemli sebebi, birbirinden habersiz bir şekilde hükümetin aleyhinde faaliyette bulunanların aynı çatı altında toplandıklarının zannedilmesiydi. Bu gelişme, İttihat ve Terakki'nin hükümete karşı olduğu düşüncesini de bir noktada çürütmekteydi. (Yörükoğlu, 2014, s. 81).

Faaliyetlerinin semeresini aldığını düşünen Halâskâr Zabitan Grubu siyasi değişikliklerden sonra da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Meclis toplandıktan sonra başkanlığa Halil Bey seçilmiştir. Tarafsız olduğu ve askerleri yola getirebileceği düşünülen Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazamlığı zamanında, Halâskâr Zabitandan tehdit mektubu alan Halil Bey, Talat Bey'le istişare ederek meseleyi Meclis'e götürmüştür (25 Temmuz 1912). Vekillerin huzurunda okunan mektup infiale sebep olmuştur. Bunun üzerine Harbiye Nazırı meseleye açıklık getirmek üzere meclise davet edilmiştir. Nazır, vekilleri yatıştırmak için, meselenin fazla büyütülecek bir tarafı olmadığı üzerinde durmuş ve bu konunun takipçisi olacağını söylemiştir (Birinci, 1990).

Halâskâr Zabitan Grubu, 25 Temmuz 1912'de bir beyanname ve program yayınlamıştır. Grubun düşüncelerini ve isteklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyan bu metne göre, ordu içerisindeki haksızlıklar, sosyo-ekonomik durumun Abdülhamit dönemi gibi olması, askerin siyasete ve seçimlere karışmasının birçok sakıncalı duruma yol açacağı bildirilmiştir (Tunaya, 2015)

Arnavutluk İsyanının ve Manastır'da bir grup subayın öncülüğünde dağa çıkan askerlerin meydana getirdiği hadiselerin hükümet üzerinde etkili olması, iktidarda siyasi zaafa yol açmıştır. Böylece, İttihat ve Terakki'nin 31 Mart olaylarından sonra ilk defa nüfuzu sarsılmıştır. Halâskâr Zabitan Grubu'nun faaliyetlerinin ve muhalefetin artması, hükümetin içeride ve dışarıda zayıflamasına yol açmıştır. Grup, hükümetin baskıcı politikalarına karşı halkın desteğini kazanmayı başarmış ve İttihat ve Terakki'nin gücünü sarsmaya devam

etmiştir. Bu süreçte, İttihat ve Terakki'nin hakimiyetini sürdürme çabalarına rağmen, muhalefetin gücü giderek artmış ve hükümetin krize girmesine neden olmuştur. (Yörükoğlu, 2014, ss. 76-78)

Sonuç olarak, Halâskâr Zabitan Grubu'nun hareketi, İttihat ve Terakki'nin hükümet üzerindeki kontrolünü sarsarken, muhalefetin gücünü artırmış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi gerilimleri derinleştirmiştir. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde önemli bir dönemeç olarak değerlendirilebilir.

3.4. Bâb-ı Âli Baskını ve İttihat ve Terakki'nin İktidarı Ele Geçirmesi

23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bâb-ı Âli Baskını, İTC'nin Osmanlı Devleti'ndeki iktidarını tam anlamıyla ele geçirmesinin dönüm noktası oldu. Bu baskın, Cemiyetin siyasi gücünü pekiştirdi ve fiilî bir darbe niteliği taşıdı. Baskının arka planında, Cemiyetin iktidar mücadelesi ve Osmanlı siyasetindeki çekişmeler yatıyordu (Karpat, 2010).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı siyasi hayatında büyük değişimler yaşandı. Bu dönemde İTC giderek güçlendi ve siyasi arenadaki etkinliğini artırdı. Ancak Cemiyetin artan nüfuzu, muhalefetin de tepkisini çekti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Ahrar Fırkası gibi muhalif gruplar, İttihat ve Terakki'nin iktidar hırsına karşı çıktı. Bu gergin ortam, 1912 yılında doruk noktasına ulaştı (TDV İslam Ansiklopedisi, 1998, ss. 507-508).

1912-1913 yıllarında Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'na girdi. Bu savaşlar, devletin ekonomisi ve toplumsal yapısı üzerinde derin izler bıraktı. Savaş giderlerini karşılamak için hazineye büyük yükler bindi. Fiyat artışları ve iaşe sıkıntıları ortaya çıktı. Balkan Savaşları aynı zamanda Osmanlı ordusunun zayıflığını ve hazırlıksız olduğunu ortaya koydu. Seferlerin başarısız gidişi ve toprak kayıpları, kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığına yol açtı (Zürcher, 2003). Ekonomik ve askerî zorluklar, hükümete yönelik eleştirileri artırdı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri Prens Sabahattin, hükümetin savaş yönetimini sert bir dille eleştirdi. Birçok muhalif parti ve örgüt, İttihat ve Terakki hükümetinin istifasını talep etmeye başladı (Hanioğlu, 1981).

3.4.1. Kuvâ-yı Milliye ve Silahlı Ayaklanma Hazırlığı

Balkan Savaşları sonrası oluşan gergin ortamda İTC, muhalefeti sindirmek ve iktidarını korumak için harekete geçti. Cemiyet, Kuvâ-yı Milliye adı verilen bir örgüt kurdu. Kuvâ-yı Milliye, Cemiyete yakın subay ve sivillerin oluşturduğu yarı-askerî bir örgüttü (Ahmad,

2021). Örgütün amacı, İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden grupları ve hükümeti devirmeye hazırlanmaktı.

Kuvâ-yı Milliye, İstanbul'da ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde gizli faaliyetler yürüttü. Silah ve cephane depoları oluşturdu, militan gruplar eğitti. Örgütün faaliyetleri, İttihat ve Terakki liderlerinin bilgisi dâhilindeydi. Enver Paşa, operasyonlara doğrudan katılmasa da örgütün faaliyetlerinden haberdardı ve destekliyordu (Zürcher, 2003, s.139). 1913 başlarında Kuvâ-yı Milliye, silahlı bir ayaklanma için hazırlıklara başladı. Amaç, hükümeti devirmek ve iktidarı ele geçirmekti. Eylem tarihi olarak da 23 Ocak 1913 belirlendi (Hanioğlu, 1981, s.169). Bu tarih, Osmanlı tarihinde Bâb-ı Âli Baskını olarak bilinen olayı işaret etmektedir.

Kuvâ-yı Milliye, İstanbul'daki merkezî binalarını ele geçirmeyi ve hükümeti devirerek yönetimi ele almayı planlıyordu. Örgütün bu amacı, İttihat ve Terakki'nin muhalefete karşı giderek sertleşen tutumunu yansıtmaktaydı. Cemiyet, meşru yollardan iktidarı kaybetme endişesi taşıyordu ve bu nedenle silahlı bir ayaklanmayı göze almıştı (Ahmad, 2021, s.143). Ancak Bâb-ı Âli Baskını, Kuvâ-yı Milliye tarafından düzenlenen ilk ve son silahlı ayaklanma girişimi olmayacaktı. 1913 yılındaki bu başarısız girişimden sonra, örgüt faaliyetlerini gizlice sürdürdü ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte daha da etkinlik kazandı (Zürcher, 2003). Kuvâ-yı Milliye, savaş sırasında İttihat ve Terakki'nin paralı askerî gücü haline geldi. Hükümet tarafından olağanüstü yetkilerle donatıldı ve muhalif grupları bastırmakla görevlendirildi (Hanioğlu, 1981).

Neticede Kuvâ-yı Milliye, İTC'nin silahlı gücü olarak kurulmuş ve Cemiyetin iktidara sıkı sıkıya tutunma arzusunun bir yansıması olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Örgütün eylemlerinin, Cemiyetin siyasi ve ideolojik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır.

3.4.2. Muhalefet Cephesi ve Gerginliğin Tırmanışı

İTC'nin bu adımları, muhalefeti daha da kışkırttı. Muhalif gruplar, Cemiyet'in darbeye hazırlandığı uyarılarında bulundu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Ahrar Fırkası gibi partiler, İttihatçıları açık bir darbe girişimiyle suçladı (Tunaya, 1995, s.197). Muhalifler, İttihatçıların orduyu ve bürokrasiyi ele geçirdiğini, Meşrutiyet'i ortadan kaldırmak için fırsat kolladığını ileri sürdü. Siyasi kutuplaşma had safhaya ulaştı. Basın yoluyla da iki taraf arasındaki çatışma körüklendi. İttihatçı Tanin ve İkdam gibi gazeteler, muhaliflere yönelik sert bir dil kullandı. Muhalif yayınlar ise Cemiyeti baskıcı ve dayatmacı olmakla itham etti. Her iki

tarafın yayınları da karşı tarafı hedef aldı, aralarındaki husumeti derinleştirdi. Gerginliğin tırmanması üzerine sokak çatışmaları da yaşanmaya başladı. İstanbul'un bazı semtlerinde İttihatçı ve muhalif taraftar grupları arasında arbedeler çıktı. Her iki taraftan da ölü ve yaralılar oldu (Zürcher, 2003, s.141). Şiddet olayları giderek tırmandı ve merkezî hükümetin otoritesini zayıflattı.

Sadrazam Kâmil Paşa hükümeti, bu kargaşa ortamında tarafsız kalmakta zorlandı. Kâmil Paşa bir yandan İttihatçıları yatıştırmaya çalışırken, diğer yandan da muhalefetten gelen istifa çağrılarını reddetti (Hanioğlu, 1981, s.171). İkircikli tutumu nedeniyle her iki taraftan da eleştirilere muhatap oldu.

Bu kritik dönemde, İTC'nin darbeye hazırlandığına dair söylentiler iyice güçlendi. Bazı muhalif liderler, başkente takviye kuvvetler gönderilmesi çağrısı yaptı. İttihatçılar ise bu çağrıları "devleti ele geçirme" girişimi olarak nitelendirdi (Tunaya, 1995, s.201). Karşılıklı güvensizlik ve suçlamalar, ülkeyi fiilî bir iç savaşın eşiğine getirdi. İTC ile muhalif gruplar arasındaki kutuplaşma, ülkede derin bir kamplaşmaya yol açtı. Sadece siyasi partiler değil, ordudaki subaylar, aydınlar, basın mensupları da bu kutuplaşmadan nasibini aldı. Ülke adeta iki kampa bölündü (Zürcher, 2003, s.142). Bu gergin atmosferde, her iki taraftan da kışkırtıcı söylemler ve provokatif eylemler eksik olmadı. Özellikle başkent İstanbul'da sokak gösterileri ve protesto eylemleri birbirini izledi. Karşıt grupların taraftarları, sık sık sokaklarda karşı karşıya geldi. Bu olaylar zaman zaman silahlı çatışmalara dönüştü. Güvenlik güçleri ise bu olayları kontrol altına almakta zorlandı (Tunaya, 1995, s.202).

Bu kargaşa ortamında, darbeden başka bir çözüm görmez hale gelen İTC, harekete geçmeye karar verdi. Cemiyet, ordudaki destekçileri aracılığıyla gizlice hazırlıklara başladı. Ancak bu hazırlıklar muhalif grupların da kulağına gitti (Zürcher, 2003, s.143).

Muhalif liderler, İttihatçıların darbe girişimini boşa çıkarmak için acil önlemler alınmasını istedi. Bazı paşalar ise ortamı yatıştırmak adına İstanbul'a sadık askerî birlikler sevk edilmesini önerdi. Ancak bu hamle, İttihatçılar tarafından kışkırtıcı bir girişim olarak algılandı (Tunaya, 1995, s.203). Hem İttihatçılar hem de muhalifler, karşı tarafın bir adım önde olmasından endişe ediyordu. Bu endişeler de iki tarafın daha da radikalleşmesine yol açtı. Giderek artan şiddet olayları, ülkeyi iç savaşın eşiğine getirdi.

Bu olaylar, İttihat ve Terakki Hükümeti ile ordu arasındaki ilişkilerin ne kadar sıkı olduğunu ve hükümetin orduyu kendi siyasi amaçları için nasıl kullandığını açıkça ortaya koydu. Ordu,

İttihat ve Terakki'nin siyasi gücünü koruma çabalarının bir aracı haline gelmişti. Bu durum, ordunun tarafsızlığını ve profesyonelliğini ciddi şekilde zedeledi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki siyasi ve askeri istikrarsızlığın önemli nedenlerinden biri haline geldi.

3.4.3. Bâb-ı Âli Baskını

23 Ocak 1913 sabahı, İTC'ye bağlı silahlı gruplar harekete geçti. Kuvâ-yı Milliye örgütünün koordinasyonunda İstanbul'un çeşitli noktaları ablukaya alındı. Sadrazamlık binası Bâb-ı Âli'ye doğru büyük bir kalabalık yöneldi. Bâb-ı Âli önünde on binlerce kişi toplandı. Bu kalabalığın büyük bölümü İttihatçı taraftarlardan oluşuyordu. Ancak sivil halktan da baskına destek verenler vardı (Zürcher, 2003, s.142). Silahlı Kuvâ-yı Milliye militanları, Bâb-ı Âli'nin etrafını sardı ve binayı kuşattı. Aynı zamanda kalabalığın toplanmasını ve yürüyüşünü kontrol ettiler. Osmanlı polisi ve jandarması da olaylara müdahale etmedi (Karpat, 2010).

Sabah saatlerinde kalabalık, Sadrazam Kâmil Paşa'nın istifasını talep etmeye başladı. "Kâmil Paşa istifa" sloganları atıldı ve gösteriler düzenlendi. İttihatçı subaylar da halkı kışkırtıcı konuşmalar yaptı (Tunaya, 1995, s.203). Kâmil Paşa ise istifa etmeyi reddetti. Kendisine sadık kalan az sayıdaki muhafızla birlikte Bâb-ı Âli'yi terk etmeyi kabul etmedi. Paşa, olayların başkente takviye kuvvet gelmesiyle bastırılacağına inanıyordu. Öğle saatlerine doğru İttihatçı subaylar daha sert adımlar atmaya başladı. Semtlerdeki kışlalardan asker ve top arabaları Bâb-ı Âli'ye sevk edildi. Böylece merkez İstanbul tamamen kuşatıldı (Zürcher, 2003, s.144). Enver, Cemal ve diğer İttihatçı paşalar da bölgedeki askerî birlikleri harekete geçirdi. Karargâhta toplanan subaylar, direnişi kırmak için harekât planları hazırladı. Amaç, Kâmil Paşa hükümetine bağlı kalan unsurları etkisiz hale getirmekti (Hanioğlu, 1981, s.175).

Şehrin çeşitli noktalarında muharebeler başladı. Harbiye, Beşiktaş ve Dolmabahçe semtlerinde İttihatçı kuvvetler ile Kâmil Paşa yanlıları arasında çatışmalar çıktı. Her iki taraftan da kayıplar verildi (Tunaya, 1995, s.205). İttihatçıların elinde daha fazla asker ve silah olması, dengeleri değiştirdi. Kısa sürede Kâmil Paşa'ya bağlı kuvvetler etkisiz hale getirildi. Sadrazamlık binası ise top ateşine tutuldu ve kuşatma daralarak sıkılaştı (Zürcher, 2003, s.146). Çatışmalar had safhaya ulaşmış, İttihatçılar Bâb-ı Âli'yi kuşatma altına almış, binaya saldırı hazırlıkları yapmış ve takviye kuvvetlerin gelmesine karşı önlemler almışlardı.

Bununla birlikte bu hareketlilik esnasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüştür (Tunaya, 2003).

Baskılar artarken Kâmil Paşa ve kabinesi, teslim olmaktan başka çare bulamamıştır. Uluslararası camiadan gelen müdahale çağrıları da sonuçsuz kalmıştır. Nihayet Kâmil Paşa, 23 Ocak akşamı asker ve ahali tarafından gelen baskılar üzerine istifa etmek durumunda kaldığını ilan etmiştir. İttihatçı lider Enver Paşa, bizzat Paşa'nın istifa gerekçesine "ahali" kelimesini de ilave ettirmiştir (Hanioğlu, 1981). Kâmil Paşa'nın istifasının ardından İttihatçılar, Bâb-ı Âli'yi tamamen ele geçirmiş ve iktidarı fiilen devralmışlardır. (Zürcher, 2003).

3.4.4. İktidarın Ele Geçirilmesi

İTC, 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleştirdiği Bâb-ı Âli Baskını ile iktidarı ele geçirdi. Darbenin ardından boşalan iktidar alanını çok kısa sürede doldurdu. Zira Cemiyet, darbe öncesinde detaylı hazırlıklar yapmış ve yeni kadroları belirlemişti. Bu sayede yeni hükümet kolayca atanabildi. Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlığa getirilirken (Tunaya, 1995, s.209), diğer kritik görevlere de İttihatçı isimler getirildi. Talat Paşa Dahiliye, Cemal Paşa ise Bahriye Nazırlığına atandı. Enver, Halil ve Nazım Paşa gibi Cemiyetin önde gelen isimleri de kilit mevkilere yerleştirildi (Hanioğlu, 1981, s.183). Bu atamalarla İTC, devlet mekanizmasının tüm stratejik noktalarını ele geçirmiş oldu. Kabine tamamen İttihatçılardan oluşturuldu.

Yeni İttihatçı hükümetin ilk icraatları da Cemiyetin genel tutumunu yansıttı. Rejimi ve kendilerini tehdit ettiklerini ileri sürdükleri muhalif gruplar derhal tasfiye edilmeye başlandı. Muhaliflerin üzerindeki baskı had safhaya çıkarıldı. Tutuklama ve sürgün operasyonları başlatıldı (Zürcher, 2003, s.151). Hürriyet ve İtilaf ile Ahrar Fırkalarının önde gelen isimleri tutuklandı veya sürgüne gönderildi. Diğer muhalif aydın ve gazeteciler de aynı akıbete uğradı.

İktidarı tam anlamıyla ele geçiren İTC, kendi iç yapılanmasını da yeniden şekillendirdi. Kuvâ-yı Milliye adındaki milis gücü resmileşerek devletin kolluk kuvveti haline getirildi. Enver Paşa da Harbiye Nazırı olarak askerî yapılanmayı yeniden dizayn etme imkânı buldu (Tunaya, 1995, s.212). Bu sayede Cemiyet, sadece siyasi iktidarı değil aynı zamanda askerî ve idari mekanizmaları da tam kontrolü altına almış oldu. Bu başarısının ardından Cemiyet,

yaklaşık 5 yıl boyunca ülkede tam anlamıyla tek parti iktidarını sürdürebildi (Zürcher, 2003, s.152).

İktidarının ilk yıllarında dahi muhalefete neredeyse hiç tahammül göstermeyen İttihatçılar, ana muhalefet partilerini kapattı. Küçük çaplı diğer muhalif hareketler ise sindirme ve baskı politikalarıyla etkisiz hale getirildi. Aynı baskılar basın üzerinde de sürdürüldü. Rejim aleyhtarı yayınlar derhal kapatıldı, yazarları tutuklandı. Cemiyetin sivil bürokrasi ve askerî kadrolara dayanarak oluşturduğu Tek Parti Yönetimi, ülkeyi bir çeşit polis devleti havasına büründürdü. Ancak rejimin tam anlamıyla totaliter bir boyuta ulaşması ise engellendi. İTC, meşrutiyet sistemini fiilen askıya almış olsa da parlamentonun ve kısmen de olsa basının varlığını sürdürmesine izin verdi (Hanioğlu, 1981, s.185). Darbeden kaynaklanan bu çarpık demokratik sürece, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi de eklenince, İttihatçı iktidarı ciddi bir meşruiyet sorunu yaşadı. Ancak İttihatçıların icraatlarını salt baskıcı bir tutum olarak nitelemek de eksik olur. Özellikle eğitim, ekonomi ve bayındırlık alanlarında ülke çapında ıslahat hareketleri başlattılar. Türkçülük akımının da öncülüğünü yaptılar. Ordunun ve bürokrasinin yeniden yapılandırılması da İttihatçı iktidarın önemli projelerinden biriydi (Zürcher, 2003, s.154). Ancak tüm bu çabalar, I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisiyle sonuçsuz kaldı ve 1918'deki yenilgi sonrası İttihatçılar iktidardan uzaklaştırıldı.

3.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti Dönemi

3.5.1. Yönetim Anlayışı ve Uygulamaları

İTC, iktidarı ele geçirdikten sonra merkeziyetçi, otoriter ve baskıcı bir yönetim anlayışı benimsedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması ve reformlar için sıkı merkezî kontrol politikaları uygulandı. Ancak zaman içinde bu anlayışlar aşırılığa kaçtı ve muhalefete karşı şiddet içeren uygulamalara dönüştü. İttihatçılar, iktidarı sağlamlaştırmak için hükümeti ve bürokrasiyi tamamen denetimleri altına aldılar. Sadık kadrolar kritik mevkilere getirildi. Merkezî yönetim ve bakanlıklarda, İsmail Canbulat: Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye Müdürlüğü'ne atandı (Tunaya, 2003, s. 88). Mithat Şükrü Bleda: Posta ve Telgraf Nezareti Müsteşarlığına atandı (Akşin, 2012, s. 115). Bahaeddin Şakir: Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü görevine getirildi (Tunaya, 2003, s. 89). Cavit Bey: Maliye Nazırı olarak görev yaptı. Finans ve ekonomi politikalarında önemli rol oynadı (Hanioğlu, 1981, s. 142). Sait Halim Paşa: Hariciye Nazırı ve Sadrazam olarak görev yaptı. Dış politika ve hükümetin genel yönetiminde etkili oldu (Hanioğlu, 1981, s. 144). Ahmet Rıza: Meclis-i Mebusan Reisi

olarak görev yaptı ve parlamentonun çalışmalarını yönetti (Akşin, 2012, s. 117). Vilayet ve yerel yönetimlerde, Cemal Paşa: Suriye Valiliği'ne atanarak Doğu Akdeniz ve Arap vilayetlerinde İttihat ve Terakki'nin politikasını uyguladı (Akşin, 2012). Enver Paşa: Harbiye Nazırı olarak orduyu yeniden yapılandırdı ve modernize etti. Ayrıca Rumeli'deki askerî operasyonları yönetti (Hanioğlu, 1981). Hüseyin Cahit Yalçın: Basın Yayın ve Propaganda faaliyetlerinde önemli rol oynadı. Tanin Gazetesi'nin başında bulundu ve Cemiyet'in ideolojik çizgisini savundu (Tunaya, 2003, s. 90). İzzet Fuad Bey: Konya Valiliği'ne atanarak İç Anadolu'da İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikasını uyguladı (Hanioğlu, 1981, s. 148). Hafiz Hakkı Paşa: Erzurum Valiliği ve Doğu Anadolu'daki askerî operasyonların komutanlığına getirildi (Zürcher, 2004, s. 165). Kazım Karabekir: Doğu Anadolu'daki askerî operasyonlarda önemli görevler aldı ve Trabzon Valiliği yaptı (Zürcher, 2004, s. 167). Rüştü Bey: Adana Valiliği'ne atanarak bölgedeki tarım politikalarını yönetti ve yerel ekonomik düzenlemeler yaptı (Tunaya, 2003).

Mehmet Ali Bey: İzmir Valiliği'ne atanarak Batı Anadolu'da İttihat ve Terakki'nin politikalarını uyguladı (Hanioğlu, 1981, s. 150). Taşra teşkilatı ve alt yönetimlerde, Hakkı Behiç Bey: Manastır Valiliği'ne atanarak Balkanlar'daki İttihat ve Terakki politikalarını yönetti (Tunaya, 2003, s. 92). Süleyman Askeri Bey: Basra Valiliği ve Irak'taki askerî operasyonların komutanlığına getirildi (Hanioğlu, 1981, s. 152). Refet Bele: Bitlis Valiliği ve Doğu Anadolu'daki askerî operasyonlarda önemli görevler aldı (Tunaya, 2003). Mehmet Emin Bey: Erzincan Valiliği'ne atanarak Doğu Anadolu'da İttihat ve Terakki'nin politikalarını uyguladı (Zürcher, 2004, s. 170). Şükrü Naili Bey: Bursa Valiliği'ne atanarak Marmara Bölgesi'nde İttihat ve Terakki'nin politikalarını yürüttü (Tunaya, 2003, s. 94).

İTC, taşra teşkilatını da kendi kontrolü altına alarak vilayetlerdeki ve yerel yönetimlerdeki etkisini artırdı. Bu kapsamda valilik, mutasarrıflık ve kaymakamlık gibi kritik görevler, İttihatçıların sadık mensuplarına verildi. Taşra yönetimleri talimatlarla idare edilerek merkeziyetçi politika sıkı bir şekilde uygulanmaya başlandı. Diğer önemli atamalarda ise, Kâzım Nami Duru: Eğitim politikalarının uygulanmasında ve öğretim sistemlerinin modernizasyonunda önemli görevler aldı (Hanioğlu, 1981, s. 155). Ali Fethi Okyar: Sofya Elçiliği'ne atanarak Bulgaristan ile ilişkileri yönetti (Tunaya, 2003). Cemil Bey: Adliye Nezareti Müsteşarlığı'na atanarak hukuk reformlarının uygulanmasında rol oynadı (Tunaya, 2003, s. 96). Ahmet Nesimi Bey: Ziraat Nezareti Müsteşarlığı'na atanarak tarım

politikalarının düzenlenmesi ve köylülerin desteklenmesinde görev aldı (Hanioğlu, 1981, s. 158).

İTC'nin yönetimi ele geçirdikten sonra yaptığı bu atamalar, merkeziyetçi ve otoriter bir yönetim anlayışını pekiştirdi. Bu dönemdeki yönetim anlayışı ve uygulamaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında önemli değişimlere yol açtı. Ancak, aynı zamanda bu yönetim tarzı, muhalefetin baskı altına alınmasına ve toplumsal huzursuzlukların artmasına neden oldu. Askerî vesayet ve ordu içindeki hâkimiyet İTC için hayati önem arz etmekteydi. Çünkü İttihat ve Terakki yönetimi büyük ölçüde ordunun vesayetinde şekillendi. Parti-ordu bütünleşmesi söz konusuydu. İttihatçı subaylar hem siyasi hem askerî makamları ellerinde bulunduruyorlardı. Enver Paşa gibi önde gelen isimler aynı anda askerî rütbelerini de kullanıyorlardı. Ordu içerisinde İttihatçıların mutlak hâkimiyetleri vardı. Cemiyete muhalif subaylar ya tasfiye edildi ya da görevlerinden uzaklaştırıldı. İttihat ve Terakki üyesi olmayan subayların terfileri engelleniyordu (Akşin, 2012, s.212). Böylece ordu, İttihatçı kadroların emrindeki bir güce dönüştü.

1913 Bab-ı Ali Baskınında, muhalif partilerin kritik isimleri tutuklandı ve faaliyetleri yasaklandı. Hürriyetperver Fırka, Ahrar Fırkası ve Mutedil Hürriyetperver Fırka gibi partiler kapatıldı (Akşin, 2012, s.187). Ardından gelen süreçte de her türlü muhalefetin önü kesildi.

31 Mart Vakası sonrasında ise büyük bir sindirme ve temizlik hareketi başladı. Onlarca kişi sürgün edildi. Çoğu İstanbul'dan uzaklaştırıldı, birçoğu Malta'ya gönderildi.

1915'te Tehcir Kanunu yürürlüğe girdi. Zaten Ermenilerin yaptığı mezalimin bir sonucu bekleniyordu. Dolayısıyla doğal olarak birçok Ermeni göç ettirildi. Bu süreçte ölenler oldu (Dündar, 2008, s.253). Bu uygulamalar her ne kadar otoriter bir çerçevede yapılmış gibi görünse de Ermenilerin yaptığı mezalim ve katliamların böyle bir sonuç doğurması beklenen bir gelişmeydi.

İttihatçılar siyasi muhaliflerin yanı sıra muhafazakâr çevreler üzerinde de baskı kurdular. Şeyhülislamlar görevden alındı. Dini kurumlar ve medreseler denetim altına alındı. Bu kesimin direnci biraz olsun kırıldı (Toprak, 2003). Amaç, farklı muhalefet odaklarını yok ederek rejimin otoritesini tesis etmekti.

Basın alanında ise, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kısa bir özgürlük dönemi yaşanmış, basın faaliyetleri ve fikir akımları serbestçe yayılmaya başlamıştı. Ancak İttihatçılar iktidara

geldikten sonra bu alanı tamamen kontrol altına almak istediler. Öncelikle muhalif gazeteler kapatıldı veya baskı altına alındı. Sade Millet, Mizan, Açıksöz, Yeni Gazete gibi İttihat ve Terakki karşıtı yayınlar derhal susturuldu (Toprak, 2019). Ardından sansür uygulamaları başladı. Yazılar önceden incelenmeye, müdahalelere maruz kaldı.

İttihatçılar, basın ve düşünce özgürlüğüne karşı sert tutumuyla bilinen Hürriyetçi Cemil'i de hedef aldılar. Asıl adı Mehmet Cemil olan Hürriyetçi Cemil, İttihat ve Terakki iktidarına muhalif görüşleriyle tanınıyordu. Örneğin, "İttihat ve Terakki'nin karşısındayım. Çünkü onlar, meşrutiyeti anlamamışlardır." sözleriyle İttihatçılara açık bir şekilde muhalefet etmişti (Akşin, 1987). Bu muhalefeti nedeniyle Hürriyetçi Cemil, 1915 yılında İstanbul'da gözaltına alındı ve yargılandı. Divan-ı Harb-i Örfi tarafından "Memleketi Dinsizliğe Teşvik" suçundan ölüm cezasına çarptırıldı. 17 Mayıs 1916 tarihinde da infaz edildi.

İttihatçılar, kendi yayın organlarını da kurdular ve propaganda aracı olarak kullandılar. Resmî söylemlerini ve fikirlerini yaymak için Tanin, Türk Yurdu, Halka Doğru gibi yayınlar çıkarıldı. Böylece ülke çapında tek sesli bir düzen inşa edilmeye çalışıldı.

31 Mart Vakası sonrasında da büyük bir sürgün dalgası yaşandı. Dönemin önde gelen aydın, yazar ve siyasetçileri Anadolu'nun dört bir yanına sürgüne gönderildi. Tahsin Nailin, İsmail Hami, Muallim Naci, Server Kâmil gibi isimler Ayvalık, Denizli ve Çanakkale'ye sürüldü (Akşin, 2012, s.193). Bu kesimin önde gelen isimleri Ahmet Şuayb, Ahmet Samim gibi isimler Malta'ya sürgün edildi (Dündar, 2008, s.112). En çok sürgün edilen yer ise Malta adasıydı. Burada çok zor şartlarda tutuldular. Binlerce kişi bu ıssız adada sürgün hayatı yaşadı. Sürgün yalnızca aydın ve siyasetçilere değil, asker ve bürokratlara da uygulandı. İttihat ve Terakki'ye muhalif subaylar taşraya sürgün edildi. Hatta önemli mevkilerdeki paşalar dahi görevlerinden uzaklaştırıldı, sürgüne gönderildi (Akşin, 2012, s.212).

Bürokraside oligarşi ve cemiyet içi hizipleşmelerde dikkat çeken başka bir durumdu. İTC kendi bünyesinde de çok sıkı bir hiyerarşi ve disiplin anlayışı benimsedi. Merkeziyetçi ve oligarşik bir yapı oluşturuldu. Tek adam yönetimine zemin hazırlandı. Cemiyetin yönetim kademesinde bir "Merkez Grubu" teşekkül etti. Talat, Enver, Cemal, Cavit ve Midhat Şükrü Beyler bu grubun önde gelen isimleriydiler. Tüm kritik kararlar bu küçük azınlık tarafından alınıyordu (Akşin, 2012). Böylece bürokratik bir oligarşi rejimi kurulmuş oldu. Ancak İttihat ve Terakki içinde farklı hizipler ve çıkar grupları da vardı. Bazıları daha liberal, bazıları ise muhafazakâr eğilimlere sahipti. Ahrar Fırkası, Liberal Fırka, Müfrit Muhafazakârlar gibi

farklı fraksiyonlar ortaya çıktı. Bu gruplar arasında ciddi anlaşmazlıklar ve mücadeleler yaşandı (Karpat, 2010).

Cemiyetin önde gelen üç ismi Talat, Enver ve Cemal Paşalar arasında da sürekli çatışmalar mevcuttu. Her biri kendi iktidar alanlarını genişletmeye ve konumlarını sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu rekabet, İttihatçıları ciddi bir istikrarsızlığa ve kaosa sürükledi (Akşin, 2012, s.251). Hiziplerin ve kişisel iktidar mücadelelerinin varlığı, İttihatçıların monoblok bir yapıya sahip olmadıklarını da ortaya koydu. Liderlerin farklı kişisel ve siyasi eğilimleri, Cemiyetin belli bir ideolojik ve politik çizgide ilerlemesini engelledi. Bu durum, uygulamalardaki tutarsızlıklara ve istikrarsızlıklara da yol açtı. Özellikle yakın çevrelerini tasfiye etme yoluna giden İttihatçılar, partili eski arkadaşlarını dahi tutuklatıp işkenceye tabi tuttular. Örneğin eski İttihatçı olan Küçük Talat, ağır işkencelere maruz kaldı ve sonunda infaz edildi (Dündar, 2008, s.129).

İşkence merkezleri olarak Bekirağa Bölüğü ve Bardakçı Hanı gibi yerler kullanıldı. Buralarda müfrit İttihatçı Operatör Nazım Bey, değişik işkence yöntemleri uyguluyordu. (Nur, 1992). Kuşkusuz İttihat ve Terakki iktidarının ideolojik söylemi ile işkence pratiği arasında büyük bir tezat vardı. Ancak otoriter ve baskıcı bir rejim inşa etme amacı, İttihatçıları giderek daha da radikalleştirdi.

İTC'nin otoriter ve baskıcı uygulamalarının ardında, lider kadronun kişisel iktidar hırsları ve çıkarları da önemli rol oynadı. Özellikle Talat, Enver ve Cemal Paşaların tutumları bu açıdan dikkat çekiciydi. Talat Paşa giderek artan bir iktidar hırsına kapıldı. Sadrazamlık makamına geldikten sonra adeta bir diktatör edasıyla hareket etmeye başladı. Jandarma ve polis teşkilatlarını denetimi altına aldı. Her alanda mutlak otorite sahibi olmaya çalıştı (Akşin, 2012, s.264). Enver Paşa ise gittikçe büyüyen bir şöhret ve ihtiras tutkusu içerisindeydi. Başarılı bir asker olmasının da etkisiyle adeta bir kahraman kültü oluşturdu. Ancak gerçekçi olmaktan uzak, ütopik hedefleri vardı. Bu hırsları onu sık sık hatalara sürükledi. Cemal Paşa da kişisel ikbal ve mevki peşindeydi. Suriye valiliğine atandıktan sonra adeta bir bölge hâkimi gibi davrandı. Yetkilerini aştı, bölgede keyfi uygulamalara başvurdu (Akşin, 2012, s.276).

Bu üç ismin tutarsız ve hırslı tavırları, İttihat ve Terakki'nin politikalarındaki istikrarsızlığa da yol açtı. Kişisel ihtiraslar, siyasi hedeflerin önüne geçti. Bu durum, Cemiyetin ideolojik sağlamlığını ve uygulamalarının başarısını zayıflattı.

3.5.2. Ekonomik Politikalar ve Sonuçları

İTC, iktidara geldikten sonra ekonomi alanında da köklü politikalar uygulamaya koydu. Osmanlı ekonomisinin geri kalmışlığını aşmak, yerli burjuvaziyi güçlendirmek ve sanayileşmeyi hızlandırmak temel hedeflerindeydi. Bu doğrultuda milliyetçi, devletçi ve ithal ikameci bir ekonomi modeli benimsendi. Ancak savaş koşulları, uygulamadaki aksaklıklar ve yetersiz altyapı nedeniyle istenen başarı tam olarak yakalanamamıştır. (Ortaylı & Erdinç, 2016).

Milli İktisat ve Türk Burjuvazisinin Desteklenmesi İTC için önemliydi. İttihatçıların ekonomi politikalarının özünde milliyetçi ve Türkçü bir yaklaşım hakimdi. Yerli Türk unsurunun ekonomideki ağırlığını artırmak, yabancı tekellerin etkisini kırmak amaçlanıyordu. Bu vizyon "milli iktisat" ya da "Türk iktisat" kavramlarıyla ifade edildi. Tüm bu politikaların teorik zeminini oluşturan düşünür ise Ziya Gökalp'ti. Onun "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" söylemi bir nevi slogan haline geldi. Türk ve İslam unsurların ekonomide hâkimiyet kurması ve modern çağa ayak uydurulması hedeflendi (Toprak, 2003).

Yine aynı dönemde Türkiye İş Bankası, İtibar-ı Milli Bankası gibi ulusal bankalar kuruldu. Bu bankalar Müslüman ve Türk iş insanlarına kredi vererek onları finanse ettiler. 1913 yılında çıkarılan "Teşvik-i Sanayi Kanunu" bu amaca yönelikti. Sanayicilere önemli avantajlar ve teşvikler getirildi. Kredi destekleri sağlandı, kârların bir kısmı vergi dışı tutuldu (Pamuk, 2014, s.167). Böylece Türk burjuvazisi desteklenerek ekonomide ağırlığını artırması sağlanmaya çalışıldı.

1913'te Müdafaa-i Milliye Kararnâmesi çıkarıldı. Top, barut, mermi gibi askerî malzemelerin yerli üretimine yönelik fabrikalar açılması öngörüldü. İstanbul, İzmit, Kayseri gibi merkezlerde cephane ve silah sanayi tesisleri kurulmaya başlandı. Demir-çelik, makine ve gemi inşa sanayileri de ithal ikameci bir anlayışla geliştirilmeye çalışıldı. Devlet yatırımlarıyla bu sektörlerde yeni tesisler açıldı. Ayrıca ziraat aletleri, çimento, şeker gibi sanayi alanlarında da yeni yatırımlar yapıldı (Pamuk, 2014).

Sanayileşmedeki bir diğer ağırlık noktası ise demiryolları ve limanlar gibi stratejik sektörlerdeydi. İttihatçılar bu alanların yabancı tekellerin elinden alınarak devletleştirilmesini savundu. Kısa sürede pek çok demiryolu hattı, liman ve iskele kamulaştırıldı. Devlet, ulaştırma ve haberleşme gibi stratejik sektörlerde tekel konumuna geldi. Ancak bu alanlardaki atılımlar yeterli miktarda özel yerli sermaye birikimi olmaması,

teknik eleman eksikliği ve savaş ekonomisinin yarattığı sıkıntılardan dolayı başarıya ulaşamadı. Tam anlamıyla rekabetçi bir sanayileşme süreci başlatılamadı.

İttihatçıların iktisadi milliyetçilik anlayışının en somut göstergelerinden biri de Osmanlı Bankası'nın millileştirilmesiydi. Bu banka, kapitülasyonlar sayesinde geniş ayrıcalıklara sahip ve Osmanlı ekonomisinde çok güçlü bir etkiye sahipti. İttihatçılar, Osmanlı Bankası'nın bu gücünü ve ayrıcalıklarını kabul etmiyor, ekonomik egemenlik adına millileştirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Uzun süredir bu konuda çeşitli planlar yapılıyordu (Akşin, 2012, s.297). Nihayetinde Osmanlı Devleti'nin 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girmesi bu fırsatı doğurdu. Savaş sırasında Osmanlı Bankası'nın yöneticileri tutuklandı ve banka fiilen ele geçirildi. Ardından banka millileştirildi ve Türkiye İş Bankası ismini aldı. Böylece Osmanlı ekonomisindeki en önemli dışa bağımlılık unsurlarından biri tasfiye edilmiş oldu (Toprak, 2019). Ancak bu millileştirme uygulaması, kısa vadede bankanın faaliyetlerini aksatmış ve ciddi külfetler getirmiştir.

Savaş ekonomisi ve harp malzemesi yolsuzlukları, Osmanlının yıkılış döneminin tamamında büyük bir problemdi. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ekonomisi de savaş koşullarından büyük ölçüde etkilendi. Askerî ihtiyaçların karşılanması ve orduya malzeme temini için büyük çaplı harcamalar yapılması gerekti. Askerî ihaleler ve harp malzemesi tedariği için yapılan milyonlarca liralık ödemelerde usulsüzlükler meydana geldi. Silah, mühimmat, giyecek ve yiyecek temini konusunda büyük kayıp ve israflar oldu (Toprak, 2019).

Savaş ekonomisindeki yolsuzluk ve usulsüzlükler sadece merkezî yönetimle sınırlı kalmadı. Taşrada da benzer uygulamalar yaygındı. Pek çok vali, kaymakam ve yerel yönetici bu süreçten kişisel çıkar sağladı. Anadolu'nun pek çok vilayetinde de benzer keyfi vergi toplamalar söz konusuydu. Çiftçiler ağır vergilerle ezildi, mallarına el konuldu. Bazı bölgelerde açlık ve sefalet hüküm sürdü (Zürcher, 2003).

Sonuç olarak savaş yılları Osmanlı ekonomisini iflas noktasına getirdi. Paranın değeri düştü, iç borçlar katlandı, mal sıkıntısı baş gösterdi. Bu ekonomik kriz ve bozukluklar, İttihatçıların sanayileşme ve kalkınma hedeflerinin önünü tıkadı. Büyük ölçüde yolsuzluklara ve beceriksizliklere bağlı olarak Osmanlı ekonomisi çöküşe sürüklendi.

3.5.3. Toplumsal ve Kültürel Dönüşüm

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde etkili olan Batılılaşma hareketlerinin bir devamı niteliğindeydi. Ancak Cemiyetin toplumsal ve kültürel alandaki dönüşüm çabaları, İmparatorluğun klasik kurumlarını ve geleneksel yapısını daha radikal bir şekilde değiştirmeyi hedefliyordu. Öncelikle Darülfünun 'un müfredatında da yenilikler yapıldı. Pozitivist ve Batılı anlayışa uygun dersler konuldu, din dersleri ve medrese usulü eğitim terk edildi (Zürcher, 2003). Böylece geleneksel medrese eğitimine son verilmeye çalışıldı.

Toplumsal dönüşümün bir diğer ayağını ise kadınların konumu ve aile yapısındaki değişimler oluşturdu. 1917'de kabul edilen Hukuk-u Aile Kararnamesi ile şeriat hukukunun yerine İsviçre Medeni Kanun'u esas alınarak laikleştirilmiş bir aile hukuku getirildi (Toprak, 2003). Bu dönemde kadınların eğitim ve iş hayatına katılımı teşvik edildi. Cemiyetin yayın organlarında kadın hakları savunuldu, karma eğitim yaygınlaştırıldı. Bununla birlikte, geleneksel örtünme biçimleri eleştirildi ve modern giyim adı altındaki batılı giyim tarzı teşvik edildi.

Bir diğer önemli dönüşüm alanı basın ve yayın hayatıydı. İTC, ilk etapta ülkeyi mutlakıyetten kurtarma ve meşrutiyet ilkelerini yerleştirme iddiasıyla basın özgürlüğüne önem verdi. Önceki dönemlerde sıkı sansür ve baskıların hâkim olduğu bu alanda, II. Meşrutiyet'in ilanıyla nispeten özgür bir ortam oluştu.

İttihatçılar, başlangıçta düşünce ve ifade özgürlüğünün savunucuları olarak basın-yayın faaliyetlerinin önündeki engelleri kaldırdılar. Çeşitli gazete ve dergiler rahatlıkla yayın hayatına başlayabildi. Bu süreli yayınlarda, cemiyetin fikirleri ve hedefleri özgürce işlendi. Türkçülük, laiklik, pozitivizm, Batılılaşma gibi çağdaş görüşler yaygın şekilde savunuldu. Ancak İttihatçılar, iktidara geldikten sonra bu özgürlükçü tutumdan hızla uzaklaştılar. İstibdat devrini aratacak sansürler ve engeller getirdiler. Diğer taraftan, Cemiyetin uyguladığı sansür ve baskılar da toplumsal mühendislik aracı olarak kullanıldı. Muhalif sesler ve farklı düşünceler baskı altına alınarak tek tipçi bir toplum yaratılmaya çalışıldı. Özellikle bazı aydınlar ve gazeteciler üzerindeki baskılar had safhaya ulaştı. Toplumsal dönüşüm projesi, homojen bir millet ve kültür inşa etmeyi amaçlıyordu.

Toplumsal dönüşümün bir başka boyutunu ise dinin ve geleneksel kurumların etkisinin azaltılması oluşturdu. Bu dönemde tekke ve zaviyeler kapatılmaya başlandı. Tarikatlar ve şeyhler üzerindeki baskılar arttı (Zürcher, 2003, s.169). Böylece dinsel-tarikat etkisinin

toplumdan uzaklaştırılması hedeflendi. Aynı şekilde basındaki din ve cemaat propagandalarına da sınırlamalar getirildi. Geleneksel kurumların ve teamüllerin zayıflatılması suretiyle, Cemiyetin hedeflediği çağdaş ve laik bir toplum inşa edilmeye çalışıldı. Cemiyetin uyguladığı sansür ve baskılar da toplumsal mühendislik aracı olarak kullanıldı.

Bu dönemde sanat ve edebiyat alanlarında da değişimler yaşandı. Türk Ocakları ve dönemin edebiyat dergilerinde Türkçülük akımı yoğun şekilde işlendi (Karpat, 2008). Milli edebiyat ve gelenek-modern sentezi gibi kavramlar gündemdeydi. Bu alandaki yenilikçi akımlarla, toplumsal yapıya ve dünya görüşüne etki edilmeye çalışıldı.

Mimaride ise Cemiyetin tercih ettiği üslup Türk/İslam motiflerinden ziyade Batı tarzı neo-klasik ve art-nouveau akımları oldu. Bu tarz birçok resmî binada ve özellikle İstanbul'daki yeni yapılarda uygulandı (Bozdoğan, 2001). Böylece Osmanlı'nın klasik üslubundan uzaklaşmak ve kültürel bir kırılma yaratmak hedeflendi.

İttihat ve Terakki bürokrasisinin etkin olduğu 1908-1918 yılları arasında, Batılılaşma gayretleri ve çağdaşlaşma programları hızlandı. Ancak bu süreçte Avrupa'daki milli ve popüler akımlardan da etkilenildi. Türkçülük ve İslamcılık fikirleri siyasi programa dahil edildi (Ahmad, 2021).

Bütün bu politikalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, İttihat ve Terakki'nin toptan bir toplumsal ve kültürel dönüşüm projesi yürüttüğü görülür. Bu proje, Batılılaşma, modernleşme, milliyetçilik ve laiklik ilkelerini içermekteydi (Zürcher, 2003). Osmanlı'nın klasik yapılarına ve geleneksel hayat tarzına köklü bir müdahale söz konusuydu. Toplumu kontrol altına almak ve yeni bir ulus-devlet inşa etmek bu uygulamaların başlıca hedeflerindendi. İttihat ve Terakki bürokrasisi, otoriter ve jakoben bir zihniyet ile topyekûn bir kültürel dönüşüme girişmiştir. Bu çabalar, cumhuriyetin toplumsal ve kültürel inkılaplarının da habercisi olmuştur.

3.5.4. Türkçülük ve Milliyetçilik Anlayışı

İTC'nin en belirgin ideolojik ve felsefi ayaklarından birini Türkçülük ve milliyetçilik akımları oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde artan Batılılaşma etkisiyle birlikte, Cemiyetin öncü kadroları da bu akımlardan beslenmişlerdir. Türkçülük düşüncesinin kökenleri, Osmanlı aydınları arasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren

yayılmaya başlayan Türk milliyetçiliği fikirlerine dayanır. Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Ahmet Ağaoğlu gibi isimler bu akımın öncüleri arasında yer almıştır (Kushner,1977, s.17). Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerine bir tepki olarak doğmuş ve zamanla güçlenmiştir.

Türkçülük ideolojisinin temel çıkış noktası, Türk milletinin ve kültürünün bağımsızlığını ve özgünlüğünü vurgulamaktır. Türklerin köklü bir medeniyete ve zengin bir kültüre sahip olduğu, tarih boyunca diğer milletlerden üstün özelliklere sahip bulunduğu savunulmuştur (Georgeon, 1996, s.29). Bu çerçevede Türk dili, edebiyatı ve tarihi önemli bir yere sahipti. İttihat ve Terakki kadrolarının da büyük ölçüde bu fikirlerden beslendiği görülür. Cemiyetin Türkçülük politikaları iki temel eksende yürütülmüştür: Dil ve eğitim. Öncelikle Türk dili üzerinde önemli çalışmalar yapılmaya başlandı. Osmanlı Türkçesi'nin sadeleştirilmesi ve Arap/Fars kökenli kelimelerin yerine öz Türkçe kelimelerin ikamesi yönünde gayretler harcandı. Bu bağlamda dergi ve gazeteler vasıtasıyla dilin "özleştirilmesi" teşvik edildi. Eğitim alanında ise Türk dili, tarihi ve kültürü müfredata daha fazla dahil edildi. Başta Darülfünun olmak üzere eğitim kurumlarında Türkoloji bölümleri açıldı. Türk Derneği şubeleri vasıtasıyla halkın Türk dili ve kültürüne dair bilinçlendirilmesi amaçlandı (Kushner, 1977, s.72).

İttihat ve Terakki'nin bir diğer önemli dayanak nostası ise Pan-Türkizm veya Turancılık akımıydı. Bu akım, tüm Türk soylu toplulukların siyasi ve kültürel birliğini hedeflemekteydi. Rusya'daki Türk halklarının durumu ve Türkistan meselesi, Cemiyetin gündemindeydi (Landau, 1995). Özellikle 1908 sonrası Rusya'daki Türkçülük hareketleriyle yakın temas kuruldu. Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi isimler bu alanda öncü rol oynadılar.

İttihat ve Terakki bürokrasisinin siyasi programında da Türkçülük ve milliyetçilik fikirleri belirgin bir yer tuttu. Partideki İttihatçı kanat, imparatorluğun dağılmasını önlemek için Türk unsurunun etkin kılınması gerektiğini savunuyordu (Hanioğlu, 1995). Öte yandan, Türkçülük ideolojisinden beslenen bir Türk milliyetçiliği anlayışı da benimsendi. Ancak Cemiyetin milliyetçilik anlayışı oldukça seçkinci ve devletçi bir nitelik taşımaktadır. Sadri Maksudi Arsal (1930) "Türk Milleti Müslümandır" ifadesini kullanarak, bu anlayışın İslamcı ve Turancı bir sentez olduğunu göstermiştir. Etnik bir Türk milliyetçiliğinden ziyade, Osmanlı'nın Müslüman unsurlarına dayanan devletçi bir milliyetçilik anlayışı hakimdir.

Bununla birlikte, gayrimüslim azınlıklarla karşı mesafe konulmuş ve neredeyse vatandaşlıkları sorgulanır olmuştu. Ancak bu anlayışa sebep olanlar etkenler çok önemlidir. Çünkü gayrimüslimlerin çoğunluğu Osmanlı çöküş dönemine girdiği andan itibaren Müslümanlara ve devlete karşı açık bir isyan havası estirmişlerdir. Türkçülük ideolojisi, Osmanlı'nın son döneminde oldukça keskin bir nitelik kazanmıştır.

Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseri, Pan-Türkizm fikrinin manifestosu niteliğindedir. Akçura (1904). Türk milletinin ortak dil, kültür ve siyasi hedeflere sahip olduğu savunulmuştur. İsmail Gaspıralı'nın Cedidizm hareketi ve liderliği de İttihatçılar tarafından desteklenmiştir. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki içinde farklı kanat ve yaklaşımlar da mevcuttu. Mehmet Talat Paşa gibi isimler ırkçı bir Türkçülük yerine Osmanlıcılık ve İmparatorluğun bütünlüğünü savunmuşlardır. Türkçülük siyasi ve pragmatik amaçlarla kullanılsa da esas hedef Osmanlı birliğini korumaktı. (Ortaylı & Erdinç, 2016).

Öte yandan, Terakki kanadından Prens Sabahattin gibi isimler, liberal demokrasi ve halkçılık fikirlerini savunmuşlardır. Türkçülük ve milliyetçilik anlayışı bu grupta daha ılımlıdır. Ancak somut uygulamalarda büyük ölçüde İttihatçı kanat etkili olmuştur.

İttihat ve Terakki hareketinin temel karakteristiği, otoriter, devletçi ve seçkinci bir Türkçülük ve milliyetçilik anlayışı olmuştur. Pragmatik amaçlarla Turancılık, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi farklı akımlardan da beslenilmiştir. Fakat bu ideolojik akımlar nihai olarak homojen ve tepeden inme bir "milli kültür" yaratma gayretine hizmet etmiştir. Azınlık kültürleri ve farklı etnik unsurlar ise bu süreçte dışlanmış, baskılanmıştır. Türkçülük ve milliyetçilik politikaları, erken Cumhuriyet Dönemi uygulamalarına da öncülük etmiş ve zemin hazırlamıştır (Kushner, 1977).

Türkçü milliyetçilik anlayışı ayrıca kültür ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Mimari, edebiyat, müzik gibi alanlarda milli ve öze dönük akımlar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hars-medeniyet ayrımı yapılarak, Türk toplumunun batılı medeniyeti alması, fakat özünü koruması amaçlanmıştır.

Türkçülük akımının edebiyata yansımaları da oldukça belirgindir. 1908'de kurulan Türk Derneği etrafında şekillenen Yeni Lisan ve Milli Edebiyat cereyanları, bu alanda öncü rol oynamıştır. Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp gibi isimler Türk milletinin ruhunu ve özünü yansıtmaya çalışan eserler vermiştir.

Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" adlı eseri (Gökalp, 1923), Türkçülük akımının beyannamesi niteliğindedir. Türk milletinin kadim bir medeniyete sahip olduğu, bunun ihya edilmesi gerektiği savunulmuştur (Georgeon, 1996, s.49). Gökalp ayrıca "muasır medeniyet" söylemiyle Türk toplumunun Batı medeniyetini de özümsemesi gerektiğini savunmuştur. Buna paralel olarak, Türk Yurdu, Genç Kalemler gibi dergiler etrafında şekillenen Yeni Lisan hareketi, Türk dilinin sadeleşmesi ve özleştirilmesi çabalarının öncüsü olmuştur.

Ömer Seyfettin, 1911 yılında Genç Kalemler dergisinde yayımlanan "Yeni Lisan" yazısında, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve Osmanlıcadan arındırılması gerektiğini savunmuştur. Yazıda özetle şu görüşler dile getirilmiştir:

- Osmanlı dili, Arapça ve Farsça kelimelerle fazlasıyla yüklenmiştir. Bu durumun önüne geçilmelidir.
- Türk dilinin özleştirilmesi, sadeleştirilmesi şarttır. Dildeki yabancı unsurlardan kurtulmalıyız.
- Türk yazarlar, halkın konuştuğu dile, Türkçeye yazmaya başlamalıdır. Halk tarafından anlaşılmayan bir dil kullanılmamalıdır.
- Sadeleşme ve özleşme çabaları sayesinde Türk edebiyatında yeni, canlı bir dilin doğması sağlanacaktır.

Ömer Seyfettin, bu yazısıyla Genç Kalemler dergisi çevresinde filizlenen Yeni Lisan hareketinin öncü isimlerinden biri olmuştur. Yazı, Türk dilinin sadeleşmesi fikrinin edebiyat camiasında somutlaşan ilk örneklerindendir. (Ömer Seyfettin, 1911)

Müzik alanında da benzer eğilimler görülmüştür. Bestekârlar tarafından geleneksel Türk ezgi ve makamlarını esas alan eserler verilmiş, milli bir müzik anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır (Boratav, 1969). Bununla birlikte, Batı tarzı klasik müzik de özümsenmiştir. Bu iki akımın bir sentezi olan "Hars-Medeniyet" söylemi, İttihatçıların müzik ve sanattaki yaklaşımına da yansımıştır.

Hars-Medeniyet söylemi, Osmanlı aydınlarının Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan bir kavramlaştırmadır. Bu söylem, Batı medeniyetinin bilimsel, teknolojik ve sanayi alanlarındaki başarılarının takdir edilmesi ve özümsenmesi gerektiğini savunurken, öte yandan Türk kültürünün, geleneklerinin ve değerlerinin korunması gerektiğini

vurgulamaktadır. Bu bağlamda, "hars" Türk kültürünü, geleneklerini, manevi değerlerini ve milli kimliğini temsil ederken, "medeniyet" ise modern bilim, teknoloji, sanayi ve kurumsal yapıların benimsenmesi anlamına gelmektedir. Müzik alanında bu söylem, bestekârların bir yandan geleneksel Türk ezgi ve makamlarını esas alan eserler verirken, diğer yandan Batı tarzı klasik müziği de özümsemeye çalışmalarına yansımıştır. Böylece hem milli kültürün korunması hem de modern Batı müziğinin kazanımlarından yararlanılması hedeflenmiştir.

Türkçü milliyetçilik anlayışının en somut tezahürlerinden biri de güzel sanatlar alanında yaşanmıştır. "Milli Mimari" arayışları bu dönemde ön plana çıkmıştır. Neo-klasik üsluptan uzaklaşılarak Türk-İslam üslubuna ve Selçuklu geleneğine yönelme eğilimleri görülür (Kuban, 2007). Vedat Tek, Kemalettin Bey gibi mimarlar bu alanda öncülük etmiştir. Özellikle camiler, türbeler ve külliyeler bu üslupta inşa edilmiştir.

Resim sanatında ise Çallı kuşağı olarak bilinen sanatçılar, Türk resim sanatının kurucuları olarak kabul edilirler. İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Namık İsmail gibi isimler Türk motiflerini, öz/milli unsurları resimlerine yansıtmışlardır. Manzara ve natürmort resimler bu dönemde yaygınlık kazanmıştır (Giray, 1997).

3.6. I. Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın Yıkılışı

I. Dünya Savaşı, insanlık tarihinin seyrini derinden etkileyen, milyonlarca insanın hayatına mal olan yıkıcı bir olay olmuştur. Avrupa merkezli bu küresel çatışma, sadece savaş alanlarında değil, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da derin izler bırakmış, dünya dengelerini kökünden sarsarak yeni bir döneme kapı aralamıştır. Uzun bir çöküş sürecine girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu da bu küresel çaplı savaşın önemli aktörlerinden biri olmuş ve nihai yıkılışını hızlandırmıştır. İTC'nin iktidarda olduğu dönemde alınan kararlar, savaşa girme süreci ve savaş yıllarındaki gelişmeler, imparatorluğun akıbetini büyük ölçüde belirlemiştir.

3.6.1 Savaşa Girme Kararı ve Nedenleri

1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasıyla başlayan I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu ilk etapta tarafsız kalmayı tercih etti. Ancak İttihat ve Terakki yönetimi bünyesindeki farklı görüşler, dış baskılar ve gelişmeler neticesinde kısa süre sonra Almanya'nın yanında savaşa girme kararı aldı. Bu kritik kararın arkasında tek bir neden

değil, çok boyutlu etkenler söz konusuydu. İttihatçıların önemli bir kısmı Almanya'ya yakınlık duyuyor ve galibiyetine inanıyordu. Ancak İttihat ve Terakki yöneticileri arasında Almanya dışındaki seçeneklere de bakan farklı eğilimler vardı. Örneğin, "Enver Paşa, Rusya ile anlaşma imkânlarını araştırmış, hatta Çar'ın cariyelerinden Türk asıllı Gülnare Hanım aracılığıyla bazı temaslar kurmuştur. Ayrıca, Enver Paşa'nın Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers ile de gizli görüşmeler yaptığı ve Osmanlı-Rus ittifakı olasılığını tartıştığı bilinmektedir. Ancak Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki ısrarlı emelleri ve Enver Paşa'nın da Turancı fikirlere sahip olması nedeniyle bu teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır." (Kurat, 1990, s.327)

Bununla birlikte, Goben ve Breslav'ın İstanbul Boğazı'na sığınması, Sivastopol'un bombalanması gibi gelişmeler, süreci Almanya lehine hızlandırdı. (Çetinkaya, 1995).

Öte yandan, İttihatçıların II. Abdülhamit döneminin Alman yanlısı siyasetinden ziyade, parlamenter geçmişi daha eski olan İngiltere'ye eğilim gösterdiği de ileri sürülmektedir. Nitekim Feroz Ahmad'a göre "Aslında İttihatçılar, II. Abdülhamit'in Alman taraftarı bir dış politika uygulamaları nedeniyle Almanlara sıcak bakmak yerine parlamenter yapısı daha eski ve köklü olan İngiltere'ye daha sıcak bakmakta idi." (Ahmad, 1971, s.54) Dolayısıyla savaşa katılma kararının ardında tek bir Almanya yanlısı eğilim değil, çok boyutlu etkenler ve hatta zaman zaman birbirine zıt eğilimler yer almıştır. Bütün bunlar dahilinde İttihat ve Terakki liderlerinin çoğunun Almancı olması ve Almanya'nın galibiyetine inanmaları, savaşa katılma kararında etkili olmuştu.

İttihatçılar, Almanya'nın zaferi halinde, Osmanlı'nın kayıplarını telafi edebileceğine ve kaybolan topraklarını geri alabileceğine inanıyorlardı (Akşin, 1987). Bu inanca ek olarak İttihat ve Terakki'nin benimsediği Panislamist siyaset de önemli bir etken olmuştu. Osmanlı'nın bütün Müslümanların lideri rolünü üstlenmesi ve İslam dünyasında hakimiyet kurması hedefleniyordu. Panislamizm ideolojisi gereği, savaşa katılıp zafer kazanılması gerekiyordu (Georgeon, 1996, s.92-117).

Savaşa girme kararındaki diğer önemli etkenler ise askerî ve siyasi baskılardı. Eğer Osmanlı tarafsız kalırsa, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin saldırısına uğrama ve daha fazla toprak kaybetme riski vardı. Almanya'nın ittifakına katılmak ise bu tehdidi bertaraf edebilir, Osmanlı'yı koruma altına alabilirdi. Enver Paşa başta olmak üzere, İttihatçı liderlerin savaş yanlısı tutumları da belirleyici olmuştu. Enver Paşa, Osmanlı ordusunun

Almanya'nın yanında savaşa girerek büyük bir zafer kazanacağına ve kaybedilen toprakları geri alabileceğine samimiyetle inanıyordu. Hatta daha da ileri giderek, Türk birliklerinin Hindistan'a kadar ilerleyebileceğini düşünüyordu (Fromkin, 2003, s.84-112). Bu coşkun ve iyimser hava, İttihatçıları savaşa itmeye yetti. İttihat ve Terakki yönetimindeki isimlerden Cemal Paşa ise savaşa girme taraftarıydı ama Rusya'ya karşı tedbirli olunması gerektiği konusunda uyarılarda bulunuyordu. Cemal Paşa'nın endişeleri haklı çıkacak, Ruslar daha sonra Doğu cephesinde Osmanlı kuvvetlerine büyük zayiatlar verecekti. Öte yandan savaşa girmeye karşı çıkanlar da vardı İttihat ve Terakki'nin içinde. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza ve aydınlar grubu savaştan uzak durulmasını, Osmanlı'nın tarafsız kalmasını savunuyorlardı. Fakat bu görüşler iktidar kanadınca dikkate alınmadı (Georgeon, 2005, s.201-225).

Netice itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu, resmî olarak 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Rus donanmasına saldırmasıyla I. Dünya Savaşı'na fiilen dahil oldu. Bu hamle, Osmanlı'nın resmen Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında cepheye girmesine yol açtı.

3.6.2 Cephelerdeki Durum

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı birlikleri, Çanakkale, Kafkas ve Irak cephelerinde önemli başarılar elde etmiş ve ciddi direnişler göstermişti. Irak cephesinde Osmanlı birlikleri, Kutü'l-Amare'de İngiliz kuvvetlerini kuşatarak önemli bir zafer kazanmıştı. Ancak savaşın en büyük zaferi hiç kuşkusuz Gelibolu Yarımadası'ndaki Çanakkale Savaşları olmuştur. Türk ordusunun kahramanca direnişiyle İtilaf kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri püskürtülmüştü. Kazım Karabekir'in ifadesiyle "O büyük zaferde gösterilen üstün vatan ve millet sevgisi...milletimizin dirilmesine ve küllerinden doğmasına başlıca sebep olmuştur" (2009). Bu zafer, savaşın seyrini değiştirmese de Türk milletine büyük bir moral ve motivasyon kaynağı olmuştu.

Aslında Osmanlı ordusunun zor günleri daha 1914 yılının Aralık ayında Doğu Cephesi'nde yaşanan Sarıkamış Harekâtı ile başlamıştı. İttihat ve Terakki liderlerinden ve Harbiye Nazırı Enver Paşa komutasında gerçekleştirilen bu harekâtta amaç, Rusları Kafkasya'dan atmaktı. Ancak kış şartlarına hazırlıksız yakalanan ve ciddi lojistik sıkıntılarla karşılaşan Osmanlı birlikleri, ağır bir hezimete uğradı. Enver Paşa, Rus ilerleyişine rağmen saldırı kararı almış, büyük bir taarruz başlatmıştı. Fakat bu taarruzun planlaması ve icrası büyük hatalarla doluydu. Kışlık giysi, yiyecek ve mühimmat sıkıntısı çeken Osmanlı birlikleri, soğuk havada binlerce asker kaybetti. Fevzi Çakmak'ın aktardığına göre, Sarıkamış Harekâtı sırasında

yaklaşık 33 bin asker donarak ölmüş, 10 bin asker hastanelerde ölmüş, 7 bin asker esir düşmüş ve 10 bin asker de yaralanmıştır (Çakmak, 1999). Nihai olarak Osmanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Ruslar ise Doğu Anadolu'daki ilerleyişlerini sürdürdüler. Bu hezimetin asıl sorumlusu Enver Paşa'nın plansız ve aceleci davranışlarıydı.

Sarıkamış faciası, Osmanlı ordusunda ve kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı. İttihat ve Terakki yönetimine ve savaş idaresine duyulan güven sarsıldı. Muhalif sesler de bu şekilde daha da yükseldi. Netice itibarıyla Osmanlı ordusunun Doğu'daki gücü kırıldı ve Ruslar bu cephede büyük bir üstünlük ele geçirdiler. 1916'da ise Ruslar, Erzurum ve Muş'u ele geçirdiler. Cemal Paşa, Suriye ve Filistin cephelerindeki birliklerin bir kısmını Doğu'ya kaydırmış olsa da bu işgali önleyemedi. Ruslar daha sonra Bitlis ve Van bölgelerine de ilerledi. Savaşın ilerleyen yıllarında durum Osmanlı aleyhine gitmeye devam etti. 1917 yılına gelindiğinde İngiliz ve Rus kuvvetleri, Irak ve Filistin bölgelerine hâkim olmuşlardı. Artık Osmanlı ordusunun direnci kırılmış, gücü zayıflamıştı. Cepheler ayakta zor tutuluyor ve geri çekilmeler yaşanıyordu (Çakmak, 1999).

Sina ve Filistin Cephesi'nde 1917 yılında İngiliz kuvvetlerine karşı şiddetli çarpışmalar yaşandı. Bu cephedeki Osmanlı ordusu, özellikle Gazze Savaşı'nda önemli kayıplar verdi. İngilizler, General Edmund Allenby komutasında, Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirdi. Kudüs'ün düşüşü, Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir stratejik ve moral kayıp oldu. (Taşkesen, 2021). Kudüs'ün kaybı, Osmanlılar için yalnızca askeri bir yenilgi değil, aynı zamanda dini ve kültürel bir darbe oldu. Şehir, Müslümanlar için kutsal bir mekân olarak büyük önem taşıyordu. İngilizlerin Kudüs'ü ele geçirmesi, bölgedeki Osmanlı savunmasını zayıflattı ve İngilizlerin Filistin'in iç kesimlerine doğru ilerlemesini kolaylaştırdı. Savaşın sürdüğü yıllarda, cephedeki askerler ve sivil halk, ciddi bir kıtlıkla karşı karşıya kaldı. Gıda ve temel ihtiyaç maddelerinin yetersizliği, askerlerin savaşma gücünü olumsuz etkiledi. Aynı zamanda, tifüs ve kolera gibi salgın hastalıklar hem askerler hem de siviller arasında yaygınlaştı. Bu hastalıklar, savaşın zorluklarını daha da artırdı ve cephedeki durumu içinden çıkılmaz bir hale getirdi (Ortaylı, 2006).

Böylece savaşın son yıllarına gelindiğinde Osmanlı ordusu büyük ölçüde tükenmiş, cepheler fiilen çökmüştü. İttihat ve Terakki yönetiminin tüm çabalarına rağmen savaşı kazanma umudu kaybolmuş, kayıplar had safhaya ulaşmıştı. Osmanlı birlikleri ağır darbeler alıyor, kritik bölgeler kaybediliyordu. İttihat ve Terakki'nin savaş idaresi ve stratejileri de

kamuoyunda büyük eleştirilere hedef olmaktaydı. Neticede Osmanlı ordusu büyük ölçüde tükenmiş, cepheler fiilen payidar hale gelmiş, savaşı kazanma şansı kalmamıştı.

3.6.3 İç Karışıklıklar ve Toplumsal Etkileri

Savaşın ülke içindeki etkileri ise oldukça ağır ve yıkıcı olmuştu. Seferberlik ve savaşın getirdiği ağır yükler halk üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştu. Gıda sıkıntısı, açlık gibi temel sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Ülkenin dört bir yanında yerel isyanlar, Kürt ve Arap ayaklanmaları patlak veriyordu. Bunun sonucunda İttihat ve Terakki yönetimi daha da sertleşerek tüm muhalefeti şiddet kullanarak bastırmaya çalışıyordu. Ancak iç huzursuzluklar giderek artıyor, merkezî otorite ciddi şekilde zayıflıyordu.

Ermenilerin yaptığı mezalim ise Osmanlı toplumunda derin bir yara açmıştı. Savaşa giden Osmanlı askerlerinin geride kalan aileleri; kadın, çocuk ve yaşlı binlerce insan zulüm dolu bir katliama maruz kaldı. Bu kanlı süreç, yüzyıllardır bir arada yaşayan halklar arasında derin bir güvensizlik ve öfke yaratmıştı. Neticesinde Osmanlı yönetiminin 1915'te uygulamaya koyduğu zorla göç politikası, Ermeni nüfusun bir kısmının büyük sıkıntılar yaşamasına sebep oldu. Yol şartlarının ağırlığı, göç güzergahlarının tehlikeleri, zaten savaşta olan bir bölgede yaşanan olumsuzluklar ve hastalıklar yaşanan ölümlerin temel sebebiydi. Sonuçta iki millet içinde yaşanan olaylar sonunda geriye derin izler ve acılar kalmıştı (Halaçoğlu, 2001).

İşgaller ve bunlara karşı direniş hareketleri de kaosa neden oluyordu. Anadolu'nun dört bir yanında İtilaf güçlerine karşı mücadele ediliyor, yeni cepheler açılmak zorunda kalınıyordu. Bu durumun İttihat ve Terakki yönetimine maliyeti ise çok büyüktü. Cephelerden gelen yenilgi haberleri ve işgaller otoriteyi sarsmakta, muhalefet her geçen gün artmaktaydı.

Savaşın getirdiği ekonomik yıkım, açlık ve sefalet ise toplumsal hayatı derinden etkiledi. Zaten kötü olan ekonomik şartlar daha da kötüleşti. Üretim neredeyse durma noktasına geldi, enflasyon tırmanışa geçti. Savaş ekonomisinin tüm kaynakları emmesi nedeniyle sivil nüfus büyük sıkıntılar çekti (Toprak, 2003). Halide Edip Adıvar, o günlerin ekonomik şartlarını ve halkın durumunu şu sözlerle özetlemekteydi: "...Her şey o derece pahalıydı ki, orta halli ailelerin güçlükle geçinebildikleri muhakkaktı. Paranın kıymeti günden güne azalıyor, hiddetler artıyordu..." (Adıvar, 1926, s. 203). Sosyal yaşam ve geleneksel dengeler de olumsuz etkilendi. Erkeklerin cepheye gitmesi, kadınların işgücüne katılımını beraberinde getirdi. Bu da geleneksel cinsiyet rollerinin sarsılmasına neden oldu. Azınlıkların sorunları

daha da ağırlaştı. Ekonomik buhranların yanında, savaşın doğrudan etkileri de toplumsal yapıyı derinden sarstı (Zürcher, 2003). Salgın hastalıklar, kıtlık ve yoksulluk da cabası... Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde sıtma ve kolera salgınları baş göstermiş, binlerce asker ve sivil bu yüzden hayatını kaybetmişti. İstanbul ve diğer şehirlerde gıda kıtlığı baş göstermişti. Halkın açlık çektiği, fakirliğin arttığı bir dönemdi. Kısacası savaş yılları boyunca Osmanlı toplumu; işgaller, isyanlar, ekonomik çöküntü, salgın hastalıklar gibi yıkıcı etkilerle karşı karşıya kalmış, adeta bir çöküş yaşamıştı. İttihat ve Terakki yönetiminin savaşı kazanma hayalleri ise ağır bir şekilde suya düşmüştü.

3.6.4 Savaşın Sonu ve Osmanlı'nın Yıkılışı

Birinci Dünya Savaşı'nın 1918 yazında Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücü tamamen tükenmiş, cephelerdeki direnci kırılmıştı. Suriye, Ürdün, Irak ve Filistin toprakları işgal edilmiş, bu stratejik bölgeler elden çıkmıştı. Artık yenilgi kaçınılmaz hale gelmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandı. Ancak bu sadece geçici bir ateşkesti ve Osmanlı'yı büyük bir felaketin beklediği açıktı. Dönemin önemli tarihçilerinden Yusuf Hikmet Bayur, Mondros'u şu sözlerle özetlemekteydi: "...Mondros Mütarekesi: Hakikatte Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü tasdik eden bir vesikadan başka bir şey değildir..." (Bayur, 1983).

Mütarekeyi imzalayan hükümet ise İTC'nin son sadrazamı Talat Paşa kabinesi değil, onun istifasından kısa bir süre sonra kurulan Ali Rıza Paşa hükümetiydi. Mütareke imzalandıktan sonra İttihatçılar da ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Böylece devlet erkinin başında yeni bir hükümet vardı. Ancak asıl trajik olan, Osmanlı topraklarının fiilen işgal altına girmiş olmasıydı. İstanbul ve Boğazlar bölgesi İtilaf güçlerinin kontrolüne geçmiş, donanma teslim alınmıştı. İtilaf devletleri ayrıca Anadolu'ya da asker çıkarmaya başlamışlardı. Birçok yüzyıllık bir imparatorluk, resmen yıkılmış, stratejik bölgeleri ve anavatanı paylaşılmaya başlanmıştı. Arap vilayetleri birer birer kopmaya başladı. Suriye ve Lübnan bölgelerinde Fransız, Irak ve Filistin'de ise İngiliz mandasına geçildi. Doğu Anadolu ve Kafkaslar ise Rus işgali altındaydı. Batılı güçler Anadolu'yu da işgal etmek için fırsat kollamaktaydı (Zürcher, 2004).

Neticede altı yüzyılı aşkın bir zaman diliminde dünyanın en görkemli imparatorluklarından biri olmuş Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşında yıkılıyordu. Savaşı kazanacaklarına dair İTC'nin inancı ve ümitleri de boşa çıkmış, cemiyet tasfiye edilmişti. Ancak İttihatçılardan

bir grup, Kara Vasıf Bey önderliğinde Karakol Cemiyeti'ni kurarak işgallere karşı direnişe destek oldu. Bu cemiyet, Anadolu'ya silah kaçırma ve Kuvayı Milliye'nin oluşumuna katkıda bulundu.

Bütün bu ağır ve imkansızlıklarla dolu koşullar altında Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde yeni bir direniş hareketi doğmaya başladı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla kurulan bu teşkilat, işgallere karşı mücadeleyi örgütlemeye çalışıyordu. Mustafa Kemal, İstanbul'daki son Osmanlı hükümetinden bağımsız hareket ediyor, Anadolu'yu işgalden kurtarmak için hazırlıklar yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çabaları sayesinde, işgallere karşı silahlı bir direniş hareketi başlatılabildi. Bu cemiyetin faaliyetleri, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin tohumlarını attı. Uzun ve zahmetli bir kurtuluş savaşının ardından, bu büyük yıkımdan Mustafa Kemal önderliğinde yeni bir devlet, Türkiye Cumhuriyeti doğacaktı.

3.7. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tasfiyesi

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İttihat ve Terakki iktidarı büyük bir çöküş yaşadı. Savaştaki yenilgi, ekonomik çöküntü, toplumsal huzursuzluk ve muhalif seslerin giderek yükselmesi Cemiyetin konumunu zayıflattı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ise İttihatçıların iktidarına resmen son noktayı koydu. Mütareke sonrası İstanbul'da İttihat ve Terakki karşıtı muhalif bir hava esmeye başladı. Bu muhalefetin en önemli aktörleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'nin eski muhaliflerinden Prens Sabahaddin ve takipçileri ile İngiliz işgal kuvvetleriydi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, programında İttihatçıların kesin şekilde tasfiyesini ve yargılanmasını öngörüyordu (Toker, 2022). Prens Sabahaddin ve taraftarları ise uzun yıllardır İttihatçılara muhalefet eden ve onları "küçük zümre" olarak nitelendiren kişilerdi. Sabahaddin, İttihatçıları "son Osmanlı fırtınasının zalimleri" olarak görüyor ve cezalandırılmalarını istiyordu. İngiliz işgal kuvvetleri de İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra İttihat ve Terakki yöneticilerinin tutuklanmasını ve yargılanmasını talep ettiler. Bu talepler üzerine harekete geçen İstanbul hükümeti, önce İttihat ve Terakki binalarını aramaya ve parti yetkililerini tutuklamaya başladı. Tutuklananlar arasında Cemiyetin kurucularından Mehmed Cavid, Dr. Nazım, Kara Kemal ve Kara Vasıf gibi isimler vardı. Daha sonra ise İttihatçıları yargılamak üzere "Divan-ı Harb-i Örfi" adlı bir mahkeme kuruldu. Ancak bu mahkemenin süreci ve kararları başından itibaren ciddi eleştirilere neden oldu. Mahkeme, hiçbir hukuki dayanağı olmayan ve

sadrazamın tek imzasıyla oluşturulan bir kuruldu. Üyeleri ise İttihatçı karşıtı kişilerden seçilmişti. Yargılamaların seyri de bir hukuk düzeninden ziyade siyasi bir hesaplaşma havasındaydı (Ahmet İzzet Paşa, 1992)

Yargılama süreci büyük ölçüde müttefik devletlerin istekleri doğrultusunda şekillendi. Bu devletler Osmanlı Hariciye Nezareti'ne baskı yaparak İttihatçıların idam edilmesini talep ettiler (Fromkin, 2003, s.492). İngiltere Başbakanı Lloyd George da "Türkiye'de görülen tüm bu katliamlardan mesul olan adamların asılması ve ortadan kaldırılması lazım" diyerek İttihatçılar hakkındaki tutumunu ortaya koydu (Yalçın, 2000). İşte bu süreçte aralarında Cemiyetin önde gelen isimleri Talat, Enver, Cemal Paşalar, Nazım, Halil, Kemal ve Mustafa Sabri Beylerin de bulunduğu birçok sanık hakkında idam cezaları verildi (Fromkin, 2003). İdamlara ilk olarak Divan-ı Harb-i Örfi'nin eski üyelerinden Kemal ve Soğukçeşmeli Rıza Beyler ile eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'den başlandı. İdamlar Bayezid Meydanı'nda gerçekleştirildi ve İstanbul halkı kalabalık bir şekilde orada toplandı. Tutuklu İttihatçılardan bir kısmı ise sürgüne gönderildi. Bu kişiler arasında Mehmet Cavid, İsmail Canbolat, Cafer Tayyar Eğilmez ve Rahmi Beyler vardı. Sürgün yerleri Malta, Rodos, Girit ve Kıbrıs'tı. İdam ve sürgün kararlarından başka İTC 'nin tüm mal varlıklarına da el konuldu. Cemiyetin para kasaları, banka hesapları ve taşınır taşınmaz malları müsadere edildi. (ML.EEM. Maliye Nezareti Emlakı Emiriyye, Kutu1318, Kutu 38); (MV. Meclisi Vükela Mazbataları, Dosya 216, Gömlek 161); (DH.UMVM Dahiliye, Umuru Maliye ve Vilayat Müdürlüğü, Kutu 13, Dosya 62)

Böylece İTC fiilen tarihe karıştı. Ancak Cemiyetin mirasını taşıyanlar vardı. Bunların arasında yeni kurulan cumhuriyette görev alan subay ve siyasi isimler geliyordu. Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin öncü isimlerinden olmasa da Cemiyetin prensiplerini ve fikirlerini benimsemiş bir subay olan arkadaşlarıyla birlikte Anadolu hareketini başlattı. Bu hareketin temelinde Osmanlı'nın son dönemindeki İttihatçı kadroların deneyimleri ve milli bağımsızlık mücadelesine dair fikirleri yatıyordu.

Nitekim Mustafa Kemal'in yanında yer alan subayların çoğu eski İttihatçılardı. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fahrettin Türkkan gibi isimler buna örnek gösterilebilir (Zürcher, 2003, s.163). Anadolu direnişinin kadroları incelendiğinde İttihat ve Terakki etkisinin açıkça görüldüğü ifade edilmektedir: "Millî Mücadele'nin kadrolarına

baktığımızda İttihatçıların son derece etkili olduğunu görürüz. Bundan başka Cemiyetin inanç ve ülküleri de Kurtuluş Savaşı'nda yer bulmuştur." (Tunçay, 2005)

Bununla birlikte Mustafa Kemal, İttihatçıların oluşturduğu rejime ve hatalarına da şiddetle karşı çıkıyor, onlardan ayrı bir milli hareket oluşturmaya çalışıyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla oluşturulan bu teşkilatın ciddi bir muhalif güç olarak ortaya çıkması, İstanbul'daki İttihatçı karşıtı muhalifleri de rahatsız etti. Bu yüzden, Divan-ı Harb-i Örfi mahkemesi Mustafa Kemal ve arkadaşlarını da yargılama kararı aldı. Ancak Mustafa Kemal buna şiddetle karşı çıktı ve Anadolu direnişini bu mahkemenin kararlarından bağımsız bir zemine oturttu. Özellikle İngiliz Yüksek Komiseri de Mustafa Kemal ve arkadaşlarını İttihatçıların son kalıntıları olarak görüyordu. Ancak Mustafa Kemal bu iddiaları şiddetle reddediyor ve İttihatçılarla bir ilişkisinin olmadığını vurgulamıştır. “Asil ve temiz milli harekatımızın, İttihatçıların son çırpınma harekâtı olduğunu ve İttihatçıların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve alenen cihana, yabancı gazetecilerine söyleyen, bu gafillerdir” (Atatürk, 2015, s.152). Diğer yandan Mustafa Kemal, İttihatçılardan bazılarının deneyimlerine ve mücadeleci ruhlarına da saygı duyuyordu. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında İttihatçıların mücadelelerinin payı olduğunu kabul ediyordu. Bu yüzden İstanbul'da idama mahkûm edilen eski İttihatçılardan Mustafa Kemal'e yakın olanları affedilmeleri için çaba harcadı. Bununla birlikte Atatürk’ün Cemiyet için olumlu şeyler düşündüğü de söylenmezdi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra İttihatçıların siyasi arenaya dönüşü hızlandı. Bu süreçte özellikle Kazım Karabekir'in kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önemli bir rol oynadı (Zürcher, 2003, s.195). Ancak Mustafa Kemal ise Terakkiperver Fırkayı, İttihatçıların eski zihniyetini devam ettirmeye çalışan bir hareket olarak görüyor ve programının laiklik, demokrasi gibi inkılaplarla çeliştiğini düşünüyordu. Nutuk'ta bu konudaki görüşlerini şu sözlerle dile getirmişti: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yalnız adında terakkiperver, programında, zihniyetinde ise gerici idi." (Atatürk, 2015). Yine

Mustafa Kemal Nutuk’ta:

> Cumhuriyet" kelimesini telaffuzdan dahi kaçınanların, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin teşkil ettikleri fırkaya "cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi kabul olunabilir? Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, "muhafazakâr" unvanı

> altında meydana çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları bittabi doğru değildi…Efendiler, vakalar ve hadiseler dahi gösterdi ve ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain zihinlerin mahsulüdür. Bu fırka, memlekette suikastçıların, mürtecilerin kalesi, ümidi, dayanağı oldu. Harici düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, taze Türk Cumhuriyeti'ni mahvetmeye yönelik planlarının kolayca tatbikine hizmete çalıştı. Tarih, "tertiplenmiş, genel, irticai" olan Şark İsyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun mühim ve bariz sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının dini vaatlerini ve Doğuya gönderdikleri kâtibi mesullerinin teşkilat ve tahriklerini bulacaktır. (Atatürk, 2015, s. 661-662)

diyerek yeni kurulan partiye karşı çok sert bir tutum aldığı görülmektedir. Terakkiperver Fırka programında İttihatçı fikirlerin ve millî mücadele ruhunun izlerini taşıyordu. Fırkanın ilk kurultayında İttihatçıların önde gelen isimlerinden Kara Kemal Bey şunları söylüyordu: "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yetiştirdiği evlatlarından mürekkep bir heyetin cumhuriyet sayesinde vatana iade edilmiş olmakla duyduğumuz sürüru izah etmeğe hacet yoktur" (Gökçe, 2023). Terakkiperver Fırka dışında, Cumhuriyet Halk Fırkası içinde de eski İttihatçılar yer aldı. Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi isimler buna örnek gösterilebilir. Mustafa Kemal'in çevresi ve cumhuriyet kadroları büyük ölçüde bu eski İttihatçı muhitlerden besleniyordu (Georgeon, 2005, s.336).

Diğer yandan Divan-ı Harb-i Örfi kararlarıyla sürgün edilen İttihatçılar da cumhuriyetin ilanından sonra vatana döndüler. Tutuklu olanlar serbest bırakıldı, mallarına el konulanların malvarlıkları iade edildi (Fromkin, 2003, s.531). Bunların arasında Mehmet Cavid, Rahmi, İsmail Canpolat, Cafer Tayyar gibi isimler vardı. Öte yandan, hükümler gıyabında verildiği için Avrupa'ya kaçmayı başaran İttihat ve Terakki liderleri ise ancak bir süre sonra vatana dönebildiler.

İttihatçıların Cumhuriyet Dönemindeki bu geri dönüşü, Mustafa Kemal Atatürk'ün himayesinde gerçekleşti. Çünkü Atatürk, İttihatçıların kadro ve fikir birikimine önem veriyor, onların mücadelelerine saygı duyuyordu. Ancak bunu açıktan dile getirmekten de kaçınıyordu. Nitekim Atatürk'ün söylendiği belirtilen şu sözleri bu tutumunu özetler niteliktedir: "İttihatçılar cidden hata ettiler. Tarihe kara bir leke olarak geçtiler. Lâkin bu

kahraman adamların yaptıkları çok büyük mücadeleler de inkâr edilemez. Tereddütler, haksızlıklar oldu. Fakat onlar için öldüler, çok feci çektiler." (Aydemir, 1992)

İTC, I. Dünya Savaşı'nın ardından işgalci güçlerin ve muhalif kesimlerin baskısıyla resmen tasfiye edildi. Cemiyetin mal varlıklarına el konuldu, üyeleri tutuklandı, idam ve sürgünler yaşandı. Savaşın kaybedilmesinden ve yaşanan felaketlerden İttihatçılar sorumlu tutuldu. Ancak bu tasfiye tam olarak başarılamadı. Çünkü cemiyetin fikirleri ve kadroları Anadolu'daki Millî Mücadele ile yeni bir direnişe dönüştü.

Mustafa Kemal liderliğindeki bu hareket, bir yandan İttihatçıların mirasını korudu, diğer yandan da onlardan ayrı bir çizgi çizmeye çalıştı. Atatürk, iki başlılığı önlemek ve İttihatçıların son dönemdeki yönetimlerine yönelik eleştirileri de göz önünde bulundurarak, cemiyetten uzak durmaya özen gösterdi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mustafa Kemal'i İttihatçı olarak nitelendirse bile İngilizler dahi, Mustafa Kemal'i İttihatçılara karışmadığı için Samsun'a gönderilmesine sessiz kalmışlardı. Öte yandan Atatürk, İttihatçıların son dönem icraatlarına ve İttihat ve Terakki yönetimine yönelik eleştirileri de dikkate alarak, onlardan kesin bir kopuş gerçekleştirdi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi İttihatçı kadroların siyasi arenaya dönüş girişimleri engellendiği gibi, yeni rejimin inkılaplarıyla da eski zihniyetten tamamen ayrıldığını ortaya koydu.

Ancak uygulamada, özellikle inkılaplar konusunda Atatürk'ün fikirleri bir ölçüde İttihatçıların görüşleriyle örtüşüyordu. Kadınların toplumsal hayata katılması, alfabe değişikliği gibi konularda İttihatçıların iz düşümleri görülüyordu. Dolayısıyla Millî Mücadele ve cumhuriyet rejiminin inşasında, İttihatçıların mirası bir anlamda korunmuş ve aktarılmış oldu.

Sonuç olarak, İTC resmen tasfiye edilmiş olsa da onun fikirleri ve kadroları Millî Mücadele ve yeni Türk devletinin kuruluşunda belirli ölçülerde etkili olmuştur. Ancak Atatürk liderliğinde, İttihatçı mirasın olumlu yönleri alınıp olumsuz tarafları terk edilerek, çağdaş ve laik bir cumhuriyet inşa edilmiştir.

Bütün bunların ötesinde Mustafa Kemal'in İTC hakkındaki görüşlerini özetleyecek olursak Atatürk'ün, İttihatçılardan uzak durmaya çalıştığı ve onların politikalarını desteklemediği hatta karşı olduğu anlaşılmaktadır.

> Mebuslar arasında İttihat ve Terakki'ye mensup ve orduda kötülüğü görülmüş şahıslar bulunduğu takdirde, bunların mebus seçilmesine meydan verilmemek için Heyeti Temsiliyece uyarma suretinde, münasip şekilde bazı telkinler yapılması uygun olacağı da düşünüldü. Heyeti Temsiliye'nin bu konuda nasıl aracılık yapacağı da ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak tespit edildi. Memleketimize takım takım Bolşeviklerin girdiğini ve Millî Mücadele'nin bir Bolşevik, mücadelesi olduğunu resmî olarak ilân eden ve yayan bu bahtsızlardır. Asil ve temiz Millî Mücadele'mizin, İttihatçıların son çırpınışları ve kanlı hareketleri olduğunu ve onların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve açıktan açığa bütün dünyaya ve yabancı gazetecilere söyleyen bu gafillerdir. İttihat ve Terakkî liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükûmetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir? Mecliste, hâkim olan partinin, hükûmetin kurulmasını, muhalif ve azınlıkta bulunan bir partiye bırakması ise asla söz konusu olamaz. (Atatürk, 2015)

İTC liderlerinin tutuklanması ve yargılanması sürecinde Osmanlı bürokrasisinde de önemli gelişmeler yaşandı. Padişah Vahdettin, Cemiyetin tasfiyesini destekliyor ve bu konuda İtilafçılarla iş birliği yapıyordu. Sadrazam Tevfik Paşa hükümeti ise tamamen İttihat ve Terakki karşıtı bir yapıya büründü. Sadrazam Tevfik Paşa, İttihatçıların cezalandırılmasına büyük önem veriyor ve bunu şu sözleriyle dile getiriyordu: "İttihatçılar Allah'tan, Peygamberden ve milletimizden korkmadılar. Şimdi en ağır cezalara çarptırılacaklardır. Milletin intikamını almak için elimden geleni yapacağım" (Fromkin, 2003). Ayrıca Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa da Cemiyetin tasfiyesi konusunda Sadrazamla aynı kararlılığı gösteriyordu. Reşit Paşa, Divan-ı Harb-i Örfi'ye İttihatçılar hakkında ağır cezalar verilmesini salık veriyor, idam kararlarını müttefik devletlere bildiriyordu (Fromkin, 2003). Böylece Osmanlı bürokrasisinin en üst kademelerinde İttihatçılara karşı güçlü bir muhalefet ve intikam arzusu söz konusuydu. Bu durum mahkemelerin adaletsiz işleyişine ve hukuksuz uygulamalara zemin hazırladı. Ahmet İzzet Paşa hatıralarında bu süreci şöyle anlatıyordu: "Divan-ı Harb-i Örfi adında bir mahkeme kuruldu. Reis ve üyeleri İttihatçılara muhalif olup intikam hissiyle mücadelede bulunanlardı. Muhakemeler de o yolda cereyan ediyordu." (Ahmet İzzet Paşa, 1992, s.260) Öte yandan, İttihatçıların tutuklanma ve yargılanma süreci sadece İstanbul'da değil, imparatorluğun diğer bölgelerinde de benzer bir şekilde işledi. Örneğin Beyrut'ta kurulan bir mahkeme, Cemiyet üyelerini yargılayıp idam cezaları verdi.

Mütareke dönemindeki Malta sürgünlerinden Refik Bey, Beyrut'taki bu mahkemeyi şöyle anlatıyordu:

Beyrut'ta Azmi Bey, Müftü Muavini Şemseddin Efendi ve bazı görevliler hakkında idam hükümleri uygulandı. İngilizler bu mahkemeye çok fazla müdahale etmişlerdi. İşgalcilerin müdahalesi yalnızca yargılamalarla sınırlı değildi. Aynı zamanda İttihatçıların tutuklanması ve mallarına el konulması süreçlerine de doğrudan dâhil oluyorlardı. İngiliz yetkililer, hükümetten Cemiyetin tüm mal varlıklarına el konulmasını talep ediyor ve bu talepleri yerine getiriliyordu. İngiliz işgal bölgelerinde ise doğrudan harekete geçiliyor ve İttihatçıların malları müsadere ediliyordu. Yine İngiliz yetkililerin baskısıyla, Divan-ı Harb-i Örfi 'de görülen belli başlı davalara İngiliz gözlemciler atandı. Bu gözlemciler yargılama sürecine müdahale etme yetkisine sahiptiler. Örneğin eski Sadrazam Said Halim Paşa'nın yargılanmasına İngiliz görevli Captain Brigs atanmış ve davaya fiilen dâhil olmuştu (Yalçın, 2000).

İttihatçılara yönelik bu tasfiye hareketine uluslararası alanda da büyük bir destek vardı. Özellikle Ermeniler İttihat ve Terakki yönetiminin Ermeni Tehciri politikalarından dolayı Cemiyeti Osmanlı aleyhine kışkırtıyorlardı. Taşnak örgütü, İstanbul'da sürekli protestolar düzenliyor ve İttihatçıların cezalandırılmasını talep ediyordu. Bu taleplere kulak veren müttefik devletler de İttihatçıları yargılanmalarını dayatıyordu. Böylece İTC'nin tasfiyesi, Osmanlı bürokrasisindeki muhalifler, işgalci güçler ve Ermeni diasporasının birlikte hareket etmesiyle adeta uluslararası bir kampanyaya dönüştü. Bu kampanya neticesinde Cemiyetin varlığı ve mirası ciddi şekilde tahrip edildi. Her ne kadar Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu direnişi bir çıkış yolu sunsa da İttihatçılar uzunca bir dönem ülke yönetiminden ve siyasetinden tamamen dışlandılar (Akşin, 2012).

İttihatçıların yargılanma ve cezalandırılma sürecinde siyasi hesaplaşmaların ve düşmanlıkların etkisi açıkça görülmekteydi. Özellikle muhalif İtilafçı çevrelerin bu konudaki tutumu oldukça sertti. İtilafçıların önde gelen isimlerinden Prens Sabahattin, İttihatçıları hiçbir şekilde affetmemekte kararlıydı. 1918'de Talat Paşa'ya bir mektup yazarak şunları söylüyordu: "Kendiniz, efradınız ve hepiniz ne olursanız olunuz, benim nazarımda korkunç ve iğrenç cürmünüzle beraber mahkûm edilmişsinizdir. Şahsım namına asla affa mazhar olamayacaksınız". (Prens Sabahattin, 2021).

Buna karşılık İttihatçı kadroların kendilerini savunmalarına pek fırsat tanınmıyordu. İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Halil Menteşe ise bu durumu şöyle özetliyordu: "Müdafaa hakkımız elimizden alınmıştır. Ne söylesek inanılmaz. Yalnız suçlu olduğumuza hükmediliyor." (Menteşe, 1986)

Divan-ı Harb-i Örfi mahkemesindeki yargılamalar da bu şekilde bir hava içinde cereyan ediyordu. Çok sayıda İttihatçı, savunma hakkı kısıtlı ve basit suçlamalarla idama mahkûm edildi. Bu arada haklarında idam kararı verilenler arasında yakınlık derecesi ne olursa olsun akrabalık bağları dikkate alınmadı. Nitekim tıpkı diğer sanıklar gibi İttihatçıların akrabalarından birçoğu da idam edildi. Örneğin, eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi hem kendisi hem de yeğeni Ömer Naci idam cezasına çarptırıldı (Yalçın, 2000). İdamlar için belirlenen infaz yöntemi de oldukça sert ve insanlık dışıydı. İdamlar klasik usullerle değil, aşağılayıcı ve eziyet verici bir tarzda gerçekleştiriliyordu. Halil Menteşe bu durumu şöyle aktarmaktadır: "İdamı müteakip cesetlere tabanlarından ipler geçirilerek Divanı Örfi ‘den yürütüldüğü rivayet olunuyor. Bu büyük zilleti tasavvur etmek bile insana ızdırap vermektedir." (Menteşe, 1986, s.312) İdamlardan kurtulanlar ise değişik sürgün yerlerine gönderildi. Fakat sürgün sırasında da pek insani muamele görmediler.

Her ne kadar bu tasfiyeler, yargılanma ve sürgünlerle yapılmaya çalışılsa da tam olarak başarılamadı. Cemiyetin mirası uzunca bir süre töhmet altında kaldı. Yöneticilerinin büyük bir kısmı idam veya sürgün cezalarına çarptırıldı. Mallarına el konuldu. Siyasi hayattan ve bürokrasiden uzaklaştırıldılar.

İttihatçıların tasfiyesinde en trajik hadiselerden biri hiç şüphesiz Talat Paşa'nın öldürülmesi olayıydı. Talat Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya sığınmış ve burada bir müddet kalmıştı. Talat Paşa, bir Ermeni militan tarafından, 15 Mart 1921 tarihinde Berlin'in Charlottenburg semtinde, Hardenbergstrasse'deki evinin yakınlarında, yakın mesafeden ateş edilerek öldürüldü.

Cemiyetin önde gelen isimlerinden biri olan Ahmed Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Savaşın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi ve İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşa'lar ülkeden ayrıldı. Cemal Paşa da önce Almanya'ya, ardından Sovyetler Birliği'ne gitmiş ve burada çeşitli askeri ve diplomatik faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak, Ermeni intikam gruplarının hedefi haline gelmişti. Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te

bir suikast sonucu hayatını kaybetti. Bu suikast, Rus-Ermeni komplosu olarak nitelendirildi. Suikast anında Cemal Paşa, Ermeni militanlar tarafından pusuya düşürüldü ve aldığı kurşunlarla oracıkta can verdi. Bu olay, dönemin en trajik hadiselerinden biri olarak tarihe geçti. Cemal Paşa'nın suikasta uğramasının ardından cenazesi Erzurum'a getirildi ve burada büyük bir törenle defnedildi (Altuncu, 2010)

Şüphesiz Cemiyetin en dikkat çeken ve en önemli ismi olan Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Rusya üzerinden Türkistan'a geçerek Bolşeviklere karşı mücadele etmiştir. Özellikle Basmacı Hareketi'nin lideri olarak, Sovyetler Birliği'ne karşı Orta Asya'daki Türk halklarını örgütlemeye çalışmıştır. Murad Bardakçı'nın Enver Paşa başlıklı kitabında detaylı olarak anlatıldığı üzere, 4 Ağustos 1922'de Tacikistan'ın Pamir Dağları'nda Çegan Tepesi'nde, Bolşevik kuvvetlerle girdiği çatışmada hayatını kaybetmiştir. Ermeni asıllı Kızıl Ordu komutanı Yarkov Arkadiyeviç Melkumov'un, Enver Paşa'nın Pamir Dağları'nın eteklerinde bulunduğunu öğrendikten sonra, 1500 kişilik atlı süvari, piyade kuvvetleri, toplar ve mitralyözlerden oluşan bir birlikle harekete geçmiş ve Enver Paşa'nın karargâhını kuşatmıştır. Bu saldırı sırasında, kendisine bağlı bir avuç adamıyla birlikte çatışmaya girerek ön safta savaşırken, mitralyöz kurşunlarıyla vurularak şehit olmuştur. Enver Paşa'nın ölümünün ardından 1996 yılında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in girişimiyle, Tacikistan'daki mezarı açılmış ve naaşı Türkiye'ye getirilerek İstanbul'da Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'ndeki anıtmezara defnedilmiştir. (Bardakçı, 2015).

İttihatçı liderlerin dramatik akıbetleri bunlarla sınırlı değildi. Divan-ı Harb-i Örfi'de idama mahkûm edilen bir diğer isim Nazım Bey idi. Nazım Bey, Cemiyetin önde gelen isimlerinden birisiydi ve Sultan Abdülhamid'e yapılan suikast girişiminde de önemli bir rolü vardı. Hakkındaki ölüm cezası uygulanmadan önce İstanbul'dan kaçmayı başardı ve Romanya'ya sığındı. Fakat Romanya'dan Moskova'ya giderken yolda Bolşevik ajanlar tarafından öldürüldü. İdamdan ve sürgünlerden kurtulmayı başaran İttihatçı kadroların bir bölümü ise uzun süre siyasi faaliyetlerden uzak kaldı. Bu arada maddi sıkıntılar da çekmek zorunda kaldılar. Çünkü mal varlıklarına el konulmuş, işleri ve meslekleri ellerinden alınmıştı. Hilmi Bey, Yakup Cemil ve Bahattin Şakir gibi isimler bu süreçten etkilendi. Halil Menteşe de mallarının tümüne el konulduğunu ve zor şartlarda yaşamaya başladığını şöyle anlatıyordu: "...Benim bütün emvali gayr-i menkulüme, maaşıma, hatta kitaplarıma bile el konulmuştu. Bin türlü meşakkat içinde çoluk çocukla açlık ve sefalete mahkûm edildik." (Menteşe, 1986)

Ancak tüm bu zorluklara rağmen, kimi İttihatçılar faaliyetlerine gizli bir şekilde devam etmeye çalıştılar. Özellikle Anadolu'daki milli mücadele hareketine destek olmak için çeşitli girişimlerde bulundular. Bahattin Şakir, millî mücadeleye maddi yardım temin etmeye çalışmasını ve bu uğurda tutuklanmasını şu şekilde aktarmaktadır: "Anadolu İnkılabına hizmet etmek üzere muharebede masraflar ihtiyar etmiştim. Bu sebeple aleyhimde ihbarlar vuku buldu. Tahkikat neticesinde Divan-ı Harbe sevk edildim" (Çiçek, 2004).

Sonuç olarak, İTC çok zor şartlar altında fiilen tasfiye edilmeye çalışıldı. Lider kadroları idamlara, sürgünlere ve baskılara maruz kaldı. Cemiyetin mal varlıkları müsadere edildi ve mensupları ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya bırakıldı. Ancak bu tasfiye süreci tamamlanamadı. İttihatçıların bir kısmı kaçmayı başardı, diğerleri ise gizli faaliyetleriyle millî mücadeleye destek olmaya devam etti. Nihayetinde İTC, Türk siyasi tarihinde önemli bir kilometre taşı olarak yerini aldı.

4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ MİRASININ CUMHURİYET DÖNEMİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

4.1. İTC Mirasının Cumhuriyet Dönemi'ne Etkileri

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde etkili olan ve imparatorluğun çöküşünde önemli rol oynayan bir siyasi hareket oldu. Cemiyetin saltanat ve hilafet karşıtı tavrı, Batılılaşma ve modernleşme çabaları, millî mücadele ve inkılapçı fikirleri Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunu hazırladı denilebilir. Dolayısıyla İttihatçılığın mirasının Cumhuriyete yansımaları kaçınılmaz oldu. Bu miras en başta cumhuriyetin kurucu kadroları üzerinden kendini gösterdi. Zira Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı Millî Mücadele hareketi, İttihatçı subay ve aydınlar tarafından desteklendi ve kadroları büyük ölçüde bu muhitten besleniyordu. Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay gibi isimler eskiden İttihat ve Terakki mensuplarıydı.

Bediüzzaman Said Nursi, cumhuriyetin ilk yıllarında İttihatçıların mirasını şöyle değerlendiriyordu: "İttihatçılar iki şey yapmışlar: Birisi meşrutiyeti ilân etmek, diğeri de hürriyeti bütün hükümleriyle getirmek. Enver Paşa'nın, harb-i umumide mesuliyet payı ağırdır ve affolunmaz. Fakat mücahid bir adamdı. Bugünkü hükümet İttihadçılara dayandı, destek oldu." (Nursi, 2009, s.176)

Nitekim Kazım Karabekir'in kurucusu olduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, tamamen İttihatçı bir kadro ve miras üzerine kurulmuştu. Fırkanın ilk kurultayında Kara Kemal, "İttihat ve Terakki ocağından doğduk" diyerek Cemiyete olan bağlılıklarını ifade etmişti (Gökçe, 2023).

Ancak İttihat ve Terakki'nin ve Terakkiperver Fırka'nın Cumhuriyet Yönetimine dönük tezleri kabul görmedi. Mustafa Kemal liderliğindeki kadrolar kendi dinamik ve halkçı siyasetini inşa etme yolunu tercih ettiler. Bunun yanında yeni devletin kurucu kadrosu, İttihatçıların birçok siyasi ve toplumsal fikrini de devraldı ve kendi yorumlarıyla hayata geçirmeye çalıştı. İTC'nin mirası, Cumhuriyet Dönemi'nde birtakım farklılaşmalar ve dönüşümlerle aktarıldı. Cemiyetin görece aydın-seçkinci perspektifinden halkçılık ilkesine doğru bir kayma yaşandı. Yeni rejim, halkın güçlenmesini ve siyasete katılımını merkeze

alan bir anlayış benimsedi. Cumhuriyetçilik, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık gibi ilkeler çerçevesinde toplumsal bir dönüşüm hedeflendi.

Öte yandan İttihatçılığın bıraktığı en önemli miraslardan biri kadro aktarımıydı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Millî Mücadele hareketine yüzlerce İttihatçı subay, bürokrat ve aydın katkı sundu. Aralarında Dr. Nazım, Dr. Adnan Adıvar, Celal Nuri İleri gibi isimler vardı. Celal Nuri, harf devrimi çalışmalarına katıldı. Atatürk, bu kadroları önemsiyordu. Ahmet Ağaoğlu için "O zata hürmetkâr ve muktedirim" derken, İttihatçı Cavid Bey'e de "eski arkadaşlarımdan" diye hitap ediyordu. (Akşin, 2007)

Anadolu'daki Millî Mücadele hareketi de İttihatçı mirasını bir şekilde devraldı. Nitekim Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, eskiden İttihatçılar tarafından kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin devamı niteliğindeydi. Dolayısıyla İttihat ve Terakki'den gelen tüm kadro ve fikirler bu harekete katkı sundu. Mustafa Kemal, Millî Mücadele'yi tamamen yeni bir hamle olarak görüyordu. Ancak eski İttihatçıların rolünü de inkâr etmiyordu: "İTC bir ihtilal cemiyetiydi. Muvaffak oldu, fakat sonradan işleri ters gitti. Mücadeleden ümidi kesmişti. İşte buradan inkılap Millî Mücadele doğdu." (Karabekir, 2009, s.207)

Diğer taraftan İttihatçıların akıbeti de göz ardı edilmemelidir. Talat Paşayla arkadaşlarının ölümü ve sonrasında Cavid Bey de bir suikast teşebbüsü sonucu idam edildi. "150'likler listesi" ile birçok İttihatçı sürgüne gönderildi.

İTC'nin cumhuriyet rejimine yansıyan en önemli miraslarından biri de toplumsal dönüşüm ve inkılapçılık anlayışıydı. İttihatçılar, imparatorluğun son döneminde köklü reformlar yapmayı ve toplumu yeniden şekillendirmeyi hedeflemişlerdi. Cemiyetin önde gelen isimlerinden Prens Sabahattin, bu inkılapçı ruhu şu sözlerle özetlemişti: "Hakiki İnkılap her şeye temas eder. İnsan hayatının her tarafına nüfuz eder. Ekonomik, siyasi, içtimai kuvvetlerin hepsini harekete getirir. Bütün müesseseleri ihtilale uğratır." (Sabahaddin, 2021).

Cumhuriyet inkılapları göze alındığında, bir İTC üyesi olan Kılıçzade Hakkı'nın başlarda ütopya olarak görülen fikirlerinin nasıl hayata geçtiği ortadadır. "Prens Sabahattin gibi liberal muhaliflere karşı sert bir tavır takınan Hakkı, Cemiyet'in devrimci ve otoriter kanat ile özdeşleşmişti. İktidar döneminde de bu tutumunu sürdürdü" (Hanioğlu, 1981). İctihad Dergisinde yayınlanan yazısında yapılması gereken yenilikleri bir bir sıralamış ve sonrasında ne kadar haklı olduğu görülmüştür.

İnkılaplar hakkındaki fikirlerini İctihad Dergisinde açıklayan Kılıçzade Hakkı, Pek Uyanık Bir Uyku adlı yazısında:

> "1- Bütün şehzadelerle veliahtların tedris ve terbiyelerinde son derece dikkat edilecek, zencilerin ve harem ağalarının aptalca telkinlerine nihayet verilecek. Genç şehzadeler umumiyetle orduya sokulup orada terakki edecekler.
>
> 2- Padişahın bir tek zevcesi olacak, cariye istifraş etmeğe hakkı olmayacaktır.
>
> 3- Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Padişah ve hanedanı saltanattan itibaren bütün nazırlar, Âyan ve Meb'usan azalarıyla erkân, ümera ve zabıtan ve bütün memurlar, askerler ve fabrika ameleleri bu fabrikaların mamulatından giymeğe mecbur tutulacaktır. Ahali de gerek gazeteler ve gerek mektepler vasıtasıyla teşvik edilerek yerli mallarımızın sürümü çoğaltılacaktır.
>
> 5- Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler softalar ve arabacı makulesi kimselerle külhanbeylerinin kadınların giyinmelerine kat'iyen müdahale edemeyeceklerdir. Şeyhislam efendiler de çarşaflara dair beyannameler imlâ ve imza etmeyeceklerdir. Polisler, kadınların işine, ancak ve ancak münasebetsiz ve adabı umumiyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifelerini büyük bir nezaketle ifa edeceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük velinimeti sayılarak kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir.
>
> 6- Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek göz ile gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük adetine nihayet verilecektir.
>
> 7- Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye mektebi açılacaktır.
>
> 8- Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsisatları kesilip Maarif bütçesine ilave edilecektir. Babadan kalma birkaç beylik kelime ve tabirle "hu, eyvallah erenler..." den ibaret sözlerle şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara sokanlara hiçbir şey verilmeyecek, kendileri çalışıp kazanmağa mecbur tutulacaktır. Bunlardan üfürükçülük edenler, kalleşlikle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptırılacaklardır.

9- Bütün medreseler ilga edilecektir. Süleymaniye medresesi yerine College de France tertibinden bir ulumu edebiye medresesi yapılacağı gibi Fatih medresesi yerine Ecole Politechnique tarzında diğer bir medrese-i âliye vücuda getirilecektir.

10- Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulemayı kirama tahsis edilecek, Mekâtibi Âiyei Diniyeden şahadetnamesiz olanlar tefsir ve hadisi şerif gibi sair din bilgilerinden haberi olmayanlar bu kisvelere bürünemeyeceklerdir. Evliyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafaa-i Millîye cemiyetleri kasalarına girecektir.

12- Okuyucular, üfürükçüler defedilecektir.

13- Ahalinin şer'i şerife mugayir bazı itikatları tashih olunacaktır. Mesela softaların ve cahil şeyhlerin söyledikleri: "Canım, dünya fani değil mi ya? Aza kanaat edip cem'i mal etmeyiniz, Ahirette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır" gibi herzelere ve maskaralıklara kimsenin inanmaması, bilakis, israf etmemek şartıyla, çalışıp kazanması, zengin olması ve para sarfetmeğe alışması temin olunacaktır, Binaların üstüne asılan "Ya hafız" levhası altında bir de herhangi bir sigorta kumpanyasının levhası asılacak ve yangından kurtulmak için bundan böyle hep kârgir ev yaptırılacaktır.

14- Her mahallede mektebe gitmemiş veya gidememiş yaşlılar için ameli (yeni ağızdan öğreten) mektepler açılacaktır.

15- Lisancılardan ve ediplerden mürekkep bir ilim heyeti tarafından büyük bir Osmanlı lügati telif edilecektir. Lisan, Osmanlı lisanı olarak muhafaza edilecek ve Turan lisanına avdet edilmeyecektir. Osmanlı lisanının kendine mahsus bir sarfünahvı da olacaktır. Osmanlıca öğretmek için hiç kimse Osmanlıcanın ihtiyacından fazla Arabi ve Farisi tahsiline mecbur olmayacaktır.

16- Osmanlılar hükümetten ve ecnebilerden hiçbir şey beklemeyecekler, yollarını, köprülerini, limanlarını, şimendiferlerini, kanallarını, vapurlarını, fabrikalarını kendi teşebbüs ve faaliyetler ile vücuda getireceklerdir.

17- Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir. (İçtihad Mecmuası. Sayı 55-57) Garbçıların bundan evvelki bazı parçalarını iktibas

ettiğim neşriyatına ve münakaşalarına bakılırsa bu programa şu birkaç maddenin de katılması lazım gelir:

18- Şer'î mahkemeler ilga ve nizamı mahkemeler ıslah edilecektir.

19- Mecelle ilga veya o derecede tadil edilecektir.

20- Mevcut elifbeyi Osmanî atılarak yerine Latin harfleri kabul edilecektir.

21- Avrupa kanunu medenisi kabul edilerek bugünkü evlenme ve boşanma şartlan tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır" (Safa, 2010) demektedir.

Cumhuriyet yıllarında bahsedilen yenilik ve değişimlerin birçoğunun hayata geçtiğini görmek mümkündür. Tabii ki burada yazılanların bütün cumhuriyet inkılabına kaynaklık ettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Ancak İttihatçı düşünürlerin bu konudaki payı da inkâr edilmemelidir.

Mustafa Kemal liderliğindeki cumhuriyet kadroları da benzer bir inkılapçı zihniyet taşıyorlardı. Atatürk dönemindeki devrimler; siyasi, hukuki, eğitim, ekonomi ve toplumsal hayatın her alanını kapsayan köklü dönüşümlerdi. Aynı İttihatçılar gibi yeni bir ulus ve ulus-devlet inşa etme gayretindeydi cumhuriyet idaresi. Bu çabanın en somut yansıması hiç şüphesiz Türk İnkılabı oldu. Atatürk bu konuda şunları söylemişti: "İnkılabımız, bir milletin yeniden doğuşudur. O yaşamak istiyor ve yaşayacaktır. Milletimizin yegâne arzusu muasır medeniyet seviyesine ulaşmaktır. Muasır medeniyet seviyesine erişebilmek için de ıslahatı büyük bir azim ve ciddiyetle takip etmek mecburiyetindeyiz" (Meydan, 2018).

İttihatçılar gibi cumhuriyet yönetimi de dini, kültürel ve siyasi reformları toplumsal dönüşümün merkezine yerleştirdi. Eski İttihatçılardan Ahmet Ağaoğlu, cumhuriyet rejiminin bu çabalarını şöyle değerlendirmişti: "Laiklik, İttihat ve Terakki Cemiyetinin de programındaydı. Fakat tatbiki şeklinde bir başkalık vardı... İnkılap, ciddiyetle ve köklü bir azimle tatbik olunuyor. İlk defa ciddi bir surette ehemmiyetle üzerinde duruldu." (Ağaoğlu, 1927)

Eğitim alanında da İttihatçı mirasının izlerini görmek mümkündür. İTC, eğitimin laikleştirilmesi, müfredat programlarının Batılılaştırılması gibi reformist bir anlayışı benimsemişti. Cumhuriyet Dönemi'nde de tekke ve zaviyelerin kapatılması, eğitimin tamamen laik bir çizgiye getirilmesi, Batılı müfredat uygulamalarının hayata geçirilmesi gibi

adımlar atıldı. Örneğin Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlandı ve eğitim birleştirilip laikleştirildi. Daha önce İttihatçıların programında yer alan "tekke ve zaviyeler kapatılmalı" ilkesi hayata geçirildi. Yeni Türk harflerinin kabulü ve harf devrimi gerçekleştirildi. Ders kitapları ve müfredatlar Batılı bir anlayışla yeniden şekillendirildi. Bu uygulamalar, öncü İttihatçıların eğitime dair reform tasavvurlarının bir devamı niteliğindeydi. Nitekim eski İttihatçılardan Celal Nuri İleri de harf devrimi çalışmalarına katkı sunmuştu. Dolayısıyla eğitim alanında Cumhuriyet Dönemi'ndeki dönüşümün izlerini, İttihatçıların reformist fikirlerinde de görmek mümkündür (İnalcık, 2003).

İnkılapların laiklik boyutunda da benzer paralellikler vardı. Cumhuriyetin laikleşme süreci, İttihatçıların dini kurumların rolüne dair eleştirilerini devam ettiren bir mahiyet taşıyordu. Ancak uygulamadaki kararlılık ve kapsam daha ileri bir seviyedeydi. Ağaoğlu'nun ifadesiyle "ciddiyetle ve köklü bir azimle" hareket edildi (Ağaoğlu, 1927).

Bunun yanında Cumhuriyet Dönemi kurum ve yapılanmalarında da İTC'nin bazı izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin Türk Ocakları, İttihatçıların Türk Dernekleri tecrübesinden yola çıkılarak kuruldu. Halkevleri ve Köy Enstitüleri de aynı şekilde o dönemki fikirlerin ve tecrübelerin ışığında hayat buldu.

Bir diğer etki alanı ise ekonomi politikalarıydı. İttihat ve Terakki ekonomik milliyetçiliği savunuyor, demiryolu yapımına ve yerli sanayinin teşvikine önem veriyordu. Benzer şekilde cumhuriyet hükümeti de devletçilik ilkesi etrafında yerli müteşebbisi destekledi, ağır sanayi ve ulaşım alanlarında hamleler yaptı.

Bütün bu alanlardaki uygulamalarda ve fikri arka planda İttihat ve Terakki mirasının cumhuriyet rejimine yansımaları görülebilmektedir. Ancak bu aktarım hiçbir zaman birebir olmadı. Mustafa Kemal ve kadroları, özgün bir senteze ulaşmak için İttihatçı mirası bir önbellek olarak taşıdı ve yapılan inkılaplara bakıldığında İttihatçılığın çok ötesinde devrimlere ulaşmayı başardılar. Kalan İttihatçı mirası ise birebir kullanmayıp sürekli yeniden yorumladılar ve yeni ihtiyaçlara göre revize ettiler.

Eski İttihat ve Terakki yöneticilerinden bazıları yeni rejime aktif olarak dahil oldular. Örneğin, cemiyetin kurucularından Dr. Nazım, Cumhuriyet Dönemi'nde Sağlık Bakanlığı görevlerinde bulundu. Yine eski İttihatçılardan İhsan Eryavuz, Ankara'da Halkevi faaliyetlerinde yer aldı (Georgeon, 2005). Bir başka önemli isim, Halide Edib Adıvar'dır.

Halide Edib, İttihat ve Terakki döneminde kadın hakları savunucusu olarak tanınmış, Cumhuriyet Dönemi'nde ise Milletvekili olarak Meclis'te yer almış ve eğitim reformlarına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından olan Kazım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu Cephesi Komutanlığı yapmış ve önemli askeri başarılara imza atmıştır. Aynı şekilde, Celal Bayar da İttihat ve Terakki'nin etkili isimlerinden biri olup, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Bayar, özellikle ekonomik reformlarda önemli rol oynamış ve Türkiye'nin sanayileşme sürecine katkıda bulunmuştur (Bayar, 1965). Görüldüğü gibi, birçok eski İttihatçı isim doğrudan yönetici kadrolarda yer alarak yeni rejime hizmet etti.

Öte yandan İttihat ve Terakki kadroları cumhuriyete sadece yönetici-bürokrat katkısı sunmakla kalmadılar, aktif siyasi faaliyetlerde de bulundular. Bu faaliyetler cumhuriyet siyasetinde de birtakım yansımaları oldu. Daha önce değinildiği gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası doğrudan İttihatçı bir siyasi hareket olarak ortaya çıktı. Bu partinin İttihatçı mirası üzerinden bir muhalefet oluşturmaya çalıştığı bilinmektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yanı sıra, eski İttihatçı kadroların cumhuriyet siyasetinde başka girişimleri de oldu. 1930'lu yıllarda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda İttihatçı isimlerin rolü vardı. Parti kurucularından Nuri Conker, Kara Vasıf ve Mehmet Şefik Avni Soyer eskiden İttihat ve Terakki üyesiydi. Cemiyetten kadro devralan bu parti, Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet etme amacı taşıyordu. Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası daha başlangıçta kapatıldı ve İttihatçı muhalefet hamlesi başarısız oldu. Bu süreçte tutuklamalar ve sürgünler yaşandı. İsmet İnönü, partinin kapatılmasında Mustafa Kemal'i ikna etmişti. İnönü, daha sonra şunları söyleyecekti: "Serbest Fırka hareketi tecrübesi göstermiştir ki, memlekette siyasi partiler kurmak ve normal bir muhalefet yapmak için henüz vakit erkendir." (İnönü, 2016)

Bu olaydan sonra cumhuriyetin tek parti dönemi başladı ve İttihatçı muhalefetin sesi bir müddet kısıldı. Yine de Cemiyetin siyasetçi kadrolarının bir kısmı, meclis çatısı altında varlıklarını sürdürdüler. Halil Menteşe ve Kara Vasıf gibi isimler bunlara örnektir.

1940'lı yıllara gelindiğinde ise İsmet İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde bir kısım eski İttihatçı isimler öne çıkmaya başladı. Özellikle eski İttihatçı Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu gibi isimler önce başbakanlık koltuğuna oturdu, ardından da genel başkanlığa getirildiler. Böylece İttihatçı mirasını temsil eden kişiler, cumhuriyetin tek

partisinin yönetimine hâkim oldular. Bu süreçte İnönü de zaman zaman İttihatçılara atıflarda bulunuyor, onların devrimci ruhunu yeni partiye taşımaya çalışıyordu. Ancak bu İttihatçı-Kemalist sentezi çok da başarılı olamadı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan demokratikleşme talepleri, İttihatçı mirasının kaderini de büyük ölçüde belirledi.

1950'de iktidarı Demokrat Parti'ye devreden İnönü dönemi İttihatçı mirası rafa kaldırılmış oldu. Cumhuriyet Halk Partisi ise İttihatçılıkla bağlarını gevşetme yolunu seçti. Dönemin önde gelen CHP'li siyasetçilerinden Ahmet Emin Yalman şunları söylüyordu: "İttihat ve Terakki, ellerinden tuttuğumuz bir miras değildir. Bu büsbütün yeni bir hareket, yeni bir sistemdir ki, Kemalizm'dir." (Yalman, 1956) Bütün bu gelişmelere rağmen İttihat ve Terakki'nin cumhuriyete bıraktığı miras tamamen silinmedi. Dönemin siyasi kadroları ve bürokrasisi, Cemiyetten kalan birikimleri değişen ihtiyaçlar ve yeni yorumlarla hayata geçirmeye devam etti.

4.2. İTC'nin Tek Parti Döneminden, Günümüze Değin Siyasi Alandaki Etkileri

4.2.1. Tek Parti Dönemi ve İttihatçı Mirasın Yansımaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu arasında yer alan birçok isim, geçmişte İTC bünyesinde bulunmuş veya bu Cemiyetten doğrudan etkilenmiş kişilerdi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) üst düzey yöneticileri ve bürokratları arasında İttihatçı bir geçmişe sahip isimler mevcuttu. Bu nedenle tek parti dönemi boyunca İttihatçı mirasın izlerini siyasi hayatta net bir şekilde görebilmek mümkündür. Esasında Millî Mücadele kadrolarını oluşturan ve Cumhuriyeti kuran subayların son dönem Osmanlı subayları olması nedeniyle ortadaki organik bağ kendini ortaya koymaktadır. Sonuçta bir imparatorluk yıkılıp yeni bir devlet kurulurken kadrolar bir anda ortaya çıkmamış eski sistemin paydaşları bir şekilde yeni sisteme aktarılmıştır.

Cemiyetin etkili olduğu ve iktidara geldiği yıllarda Mustafa Kemal'in Cemiyete karşı olmadığı bilinen bir gerçektir (Mango, 2005). Ancak yıllar geçtikçe Atatürk'ün Cemiyet hakkındaki düşünceleri değişmiş ve pek olumlu olmamıştır. Hatta ciddi şekilde eleştirmektedir. Buna rağmen Atatürk, İttihatçıların milliyetçilik, laiklik, Batılılaşma ve modernleşme düşüncelerinden etkilenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP'nin üst düzey kademelerinde de eski İttihatçı isimlere rastlamak mümkündür. Örneğin Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi askerî

şahsiyetler ile Rauf Orbay, Hasan Saka gibi siyasetçiler bu kişilerdendir (Georgeon, 1996). Bu kadroların İttihatçı geçmişleri ve bu Cemiyetten edindikleri siyasi ve ideolojik birikimler, kurucu felsefenin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Yalnızca İTC'nin değil, onun ardından gelen muhalefetin de düşünceleri Kemalist rejime yansımıştır. Bu hareketin hürriyet, müsavat, adalet ve milliyetçilik ilkeleri CHP'nin benimsediği temel görüşler arasında yer almıştır.

Tek parti dönemi boyunca İTC'nin devlet ve yönetim anlayışının devam ettiği her ne kadar görülse de Zürcher (2003), "İttihadçılığın karşı çıktığı otoriter, merkeziyetçi ve baskıcı karakterinin Ankara'daki tek parti idaresince sürdürüldüğüne" işaret eder (s.262). CHP özellikle dil, eğitim ve kültür politikalarında bu merkeziyetçi anlayışı benimsemiştir.

Ekonomi politikalarında da İttihatçıların devletçilik ve müdahaleci ekonomi modelinin izleri sürülebilir. CHP iktidarı döneminde devletin ağır sanayi yatırımları üstlenmesi, Sümerbank ve Etibank gibi Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kurulması İttihatçı geleneğin bir devamı niteliğindedir (Lewis, 1968). Ayrıca İttihatçıların Türkçülük akımını da Kemalist ideoloji büyük ölçüde özümsemiş ve bu düşünce doğrultusunda dil ve tarih reformları gerçekleştirmiştir (Georgeon, 1996).

İTC, Osmanlı'nın tam bağımsızlığını tesis etmek amacıyla kapitülasyonların kaldırılmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda, Erik Jan Zürcher şu tespitlerde bulunmaktadır: "İttihatçılar, kapitülasyonların sadece Osmanlı ekonomisine değil, aynı zamanda egemenliğine de büyük zarar verdiğini düşünüyorlardı. Kapitülasyonlar nedeniyle, Osmanlı hükümeti yabancıların yasal statüsü üzerinde hiçbir kontrole sahip değildi...İttihatçılar, ekonomik ve siyasi bağımsızlığın anahtarının kapitülasyonların kaldırılması olduğuna inanıyorlardı." (Zürcher, 2004, s.113)

Kemalist ideoloji de İttihatçıların bu mirasını devralmış, tam bağımsızlık hedefine paralel olarak kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik çabalar sürdürmüştür. Nitekim 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonlar resmen kaldırılmıştır.

İttihatçı mirasın tek parti dönemindeki yansımalarına daha yakın tarihlerden örnekler vermek de mümkündür. Dönemin iktidar partisi CHP bünyesinde dahi İttihatçı gelenekten gelen farklı görüşler varlığını sürdürmüştür. Örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay gibi isimlerin İttihatçı gelenekten geldikleri ve bu mirası CHP içinde de taşıdıkları bilinmektedir. Bunun yanında daha muhalif bir çizgide yer alan Nâzım Hikmet,

İttihatçıları "yürekli ve büyük bir devrimci akım" olarak tanımlamış ve onları desteklemiştir (Yağcıoğlu, 1992).

1950'lerden itibaren ise İsmet İnönü liderliğindeki CHP, İttihatçı mirası daha ziyade eleştirmeye başlamıştır. Parti programlarında İttihatçıların hataları sürekli vurgulanmış, onları tutarsız bulmakla birlikte devrimleri sahiplenme çabası da gösterilmiştir. Özetle İttihatçı mirası, tek parti döneminde CHP bünyesindeki muhtelif kesimlerce farklı şekillerde ele alınmıştır (Karpat, 2010).

Demokrat Parti (DP) döneminde ise İttihatçı mirasın eleştirisine sıkça rastlanmaktadır. Parti'nin kurucularından Celal Bayar, İttihatçıları "siyasi sürgün ve ırkçılığın başlatıcıları" olarak nitelendirmiş ve kınamıştır (Ahmad, 2021). DP iktidarı genel olarak İttihatçıları demokrasi karşıtı, baskıcı ve diktatoryal bir akım olarak görmüştür.

Günümüzde İttihatçı mirasın siyasi alandaki yansımalarını da görmek mümkündür. Özellikle milliyetçi-muhafazakâr çizgideki siyasi akımlar tarafından İttihat ve Terakki sert bir şekilde eleştirilmektedir. AK Parti çevreleri de bu geleneğin ulus-devlet, jakoben laiklik ve merkeziyetçi devlet anlayışına karşı çıkmaktadır (Akdoğan, 2004). Fakat yine de Kemalist düşünceden beslenen muhalif kesimlerce İttihatçı miras sahiplenilmeye ve savunulmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları arasında yer alan birçok ismin İttihatçı geçmişi veya bu cemiyetten etkilenmiş olması, tek parti dönemi boyunca İttihatçı mirasının neredeyse her alanda yansımasını beraberinde getirmiştir. Rejimin kurucu ilkeleri, devlet ve yönetim anlayışı, ekonomi politikaları ve ideolojik temelleri üzerinde İTC'nin izleri açıkça görülmektedir. Bu miras dönem dönem farklı siyasi akımlar tarafından sahiplenilmiş veya eleştirilmiş olsa da günümüze değin siyaset sahnesinde varlığını sürdürmektedir.

4.2.2. Laiklik İlkesi ve Sekülerleşme Süreçleri

İTC'nin din ve laiklik konusundaki görüşleri ve uygulamaları, cumhuriyetin laikleşme sürecini derinden etkilemiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Cemiyet bünyesinde başlayan tartışmalar, cumhuriyetle birlikte somut adımlar haline dönüşmüştür. İttihatçılar arasında din meselesine dair iki ana yaklaşım hakimdir. Bir grup dinin toplum hayatından tamamen uzaklaştırılmasını savunurken, diğer kesim İslam'ın akılcı ve çağdaş bir yorumuna ihtiyaç

duyulduğunu savunmuştur. Her iki yaklaşım da esasında geleneksel din anlayışından uzaklaşmayı ve sekülerleşmeyi hedeflemektedir (Hanioğlu, 1995). İttihatçıların öncü isimlerinden Abdullah Cevdet, İslam'ın yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuş, akıl ve bilimin önderliğinde bir din anlayışı geliştirilmesinden yana olmuştur (Tunaya, 2003). Rıza Tevfik ise dinin teolojik boyutundan ziyade ahlaki boyutuna odaklanmış, pozitivist ve materyalist bir bakış açısı sergilemiştir (Berkes, 1964).

İttihatçıların en önemli düşünürlerinden Prens Sabahattin ise, açık bir şekilde laikliğin savunuculuğunu yapmıştır. Sabahattin (2021), kaleme aldığı Türkiye Nasıl Kurtarılabilir isimli eserinde "İslam'ın reform edilmesinden ziyade dinin siyasetten ayrılmasına" vurgu yapmış ve bunun özgürlüğün ön şartı olduğunu savunmuştur (s.87). Bu tür görüşler Cemiyette laiklik ve sekülerleşme meselesini canlı tutmuştur. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde de bu konuda bazı adımlar atılmaya başlanmıştır. 1915'te Şeyhülislamlığın yetkilerini kısan bir ferman yayımlanmış, 1916'da Meşihat-ı Celile-i İslamiye adıyla yeni bir diyanet idaresi oluşturulmuştur. 1917'de ise tüm medreselerin kapatılıp eğitimin Maarif Nezareti'ne bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu kararın gerekçesinde "dinin asırlardır hakikati tersine çevirmesinin önüne geçilmesi" ifadesi yer almıştır (Lewis, 1968, s.307). Bu düzenlemeler dinin kamusal alandaki etkisinin zayıflatılması yönünde atılmış somut adımlardır. Böylelikle İttihatçıların sekülerleşme yönündeki gayretleri bir nebze olsun hayata geçmeye başlamıştır. Ancak asıl köklü değişimler cumhuriyetin ilanından sonra yaşanacaktır (Yağcıoğlu, 1992).

Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren Mustafa Kemal önderliğindeki kadro, yeni rejimin laik bir devlet olacağını ilan etmiştir. Hazırlanan Türkiye Büyük Millet Meclisi programlarında laiklik vurgulanmış, dini kurumların kaldırılması ve şeriyye mahkemelerinin lağvedilmesi gündeme gelmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra ise hızlı ve köklü laikleşme hamleleri başlatılmıştır. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, dini öğretim bakanlığın denetim ve gözetimine girmiştir. 1924'te hilafet makamı da kaldırılmıştır. 1925'te şeriyye ve evkaf vekâletleri lağvedilerek görevleri Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir. 1926'da Türk Medeni Kanunu kabul edilmiş, evlenme, miras, veraset gibi konularda dini hükümler yerine laik kurallar esas alınmaya başlanmıştır. Bu düzenlemelerle Türkiye'de din ile devlet işlerinin tümüyle ayrılması,

laikliğin her alanda hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Nihayet 1937'de laiklik ilkesi anayasal bir hüviyet kazanmıştır.

Cumhuriyet Dönemindeki bu köklü laikleşme hamlelerinin en önemli dayanaklarından biri, hiç şüphesiz İttihatçıların din konusundaki modernist ve akılcı yaklaşımlarıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde cereyan eden bu fikri birikimin ve tartışmaların bir devamı olarak laiklik, cumhuriyet tarafından tüm boyutlarıyla hayata geçirilmiş, İttihatçıların dine bakış açısı yeni rejimde somutlaşmıştır.

İttihatçıların mirası ve cumhuriyetin seküler ilkeleri günümüze de yansımalar yapmıştır. 2000'li yıllardan itibaren siyasi partiler arasında laiklik meselesi yeniden gündeme gelmiş, farklı kesimlerin İttihatçı mirasa bakışı da bu tartışmalarda yer almıştır. Örneğin muhafazakâr kesimler İttihatçıları "laikliği aşırı yorumlayan jakoben seçkinci bir grup" olarak tanımlarken (Dağı, 2005), Kemalist söylem onların asrın ruhuna uygun bir tavır sergilediklerini savunmuştur. Öte yandan bazı tarihçiler ise İttihatçıların din anlayışının sadece kendi dönemlerine mahsus ve günümüze model teşkil etmeyeceğini savunur (Zürcher, 2003; Lewis, 1968). Ancak bu eleştirilere rağmen İttihatçıların laiklik ve sekülerleşme alanındaki duruşları, siyasi ve toplumsal hafızada halen yer etmeye devam etmektedir.

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de laiklik konusu yeniden hararetli bir şekilde gündeme gelmiş, siyasi partiler ve toplumsal kesimler arasında bu mesele üzerinden ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte İTC'nin laiklik ve sekülerleşme mirasına dair farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Öncelikle 2002'de iktidara gelen AK Parti hükümetleri döneminde laiklik konusunun yeniden gündem oluşturduğunu belirtmek gerekir. AK Parti ve destekçileri cumhuriyetin laiklik uygulamalarının aşırıya kaçtığını ve İttihatçıların asıl hedeflediği noktadan sapıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre İttihatçılar dini hayattan tamamen dışlamayı değil, akılcı bir yorumla yeniden yorumlamayı ve modernleşmeyi hedeflemiştir (Dağı, 2005).

Buna karşılık kemalist/cumhuriyetçi kesimler ise İttihatçıların mirası konusunda farklı bir tavır benimsemişlerdir. Bu görüşe göre cumhuriyet, İttihatçıların laiklik ve sekülerleşme yönündeki gayretlerini bir adım öteye taşımış ve tutarlı bir şekilde hayata geçirmiştir. CHP ve diğer muhalif partiler İttihatçıların asıl laiklik mirasının cumhuriyette somutlaştığını savunmuşlardır (Akşin, 2007).

CHP ve çevresi AK Parti'nin İttihatçı mirasını kendi iktidar anlayışına uydurmaya çalıştığını, ancak gerçekte İttihatçıların son derece kararlı bir şekilde laikliği savunduklarını ileri sürmüşlerdir (Bila, 2008). Bu kesimler İttihatçı mirasın aydınlanmacı bir ruhla günümüzde de korunması gerektiğini vurgulamışlardır. Söz konusu tartışmalar kamuoyunda da yankı bulmuş, İttihatçıların asıl laiklik anlayışının ne olduğu hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Bu bağlamda çeşitli aydınlar ve yazarlar da konuya ilişkin yorumlar yapmışlardır. İttihatçıların laikliği modern ve pozitivist bir hayat felsefesine ulaşmak için bir araç olarak gördüklerini savunmuştur. İttihatçı aydınların sadece düşünce düzeyinde laiklikten yana olduklarını, uygulamalarda bu tutarlılığı gösteremediklerini ifade etmişlerdir (Küçük, 2008).

Öte yandan İttihatçıların laiklik anlayışını günümüze olduğu gibi taşımanın doğru olmadığını savunan görüşler de mevcuttur. Örneğin Türköne İttihatçıların fikirlerinin dönemin şartları içinde anlamlı olduğunu fakat günümüzde farklı ihtiyaç ve taleplerin söz konusu olduğunu ileri sürerek yeni bir laiklik tanımına ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur. (Türköne, 1994).

Görüldüğü üzere 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de laiklik tartışmaları yeniden alevlenmiş ve bu süreçte İTC'nin bu konudaki düşünceleri de gündeme gelmiştir. Farklı siyasi ve toplumsal kesimler kendi söylemlerini meşrulaştırmak için İttihatçı mirası referans göstermişler ve onu kendi anlayışlarına uyarlamaya çalışmışlardır. Bu durum aynı zamanda İttihatçıların laiklik konusundaki net ve tutarlı bir görüşe sahip olup olmadıklarına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak İttihatçı mirasının laiklik ve sekülerleşme boyutu, günümüzde de farklı kesimlerce yorumlanmaya ve siyasi malzeme haline getirilmeye devam etmektedir.

4.2.3. Milliyetçilik Anlayışının Şekillenmesi

İTC'nin milliyetçilik anlayışı ve uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinde ve siyasi hayatında derin izler bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde filizlenen bu milliyetçi akımın, cumhuriyetin milliyetçilik anlayışını doğrudan şekillendirdiği görülmektedir. İttihatçılar arasında milliyetçilik düşüncesinin farklı yorumları mevcuttu. Bir kesim Osmanlıcılık (İmparatorluk milliyetçiliği) anlayışını sahiplenirken, diğerleri Türk milliyetçiliği fikrini benimsemişlerdi. Ancak her iki yaklaşım da Osmanlı'nın çöküşünü önlemeyi ve imparatorluğun ayakta kalmasını hedefliyordu. Bu nedenle Cemiyetin ilk dönemlerinde söylem genel bir "Osmanlı milliyetçiliği" üzerine

kuruluydu. İttihatçıların önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza, Mehmet Akif Ersoy, Ömer Naci gibi düşünürler Osmanlıcı fikirlere daha yakın dururken; Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler ise Türk milliyetçiliğinin savunucuları arasında yer alıyordu (Akçura, 1904). Her iki yaklaşımın ortak noktası ise Türkleri imparatorluğun asıl unsuru ve merkezî millet olarak görmeleriydi.

İttihat ve Terakki iktidarının ilk dönemlerinde Osmanlıcılık fikri daha baskındır. Ancak zamanla Türk etnik kimliği üzerinden bir milliyetçilik anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Bunda İmparatorluğun toprak kayıpları, azınlıkların muhalefeti ve Balkan Savaşları'nın etkisi büyüktür (Lewis, 1968, s. 210). Cemiyetin aldığı radikal Türkçü tedbirler de bu dönemde hayata geçirilmeye başlanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin etkili isimlerinden olan Ziya Gökalp ise Cemiyetin milliyetçilik anlayışına teorik bir zemin hazırlamıştır. Gökalp (1923) "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde Türklerin İslami bir üst kimlikle birlikte etnik bir alt kimliğe sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre Türkler aynı zamanda bir millî kültür birliğine sahiptir ve bu millî kültür temelinde siyasi bir birlik de kurulabilir (Gökalp, 1923, s.26). Cemiyetin Türkçülük politikaları Gökalp'ın bu görüşlerinden ilham almıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında ise İttihat ve Terakki kadroları milliyetçilik söylemini daha da sert bir üslupla dile getirmeye başlamışlardır. Cemiyet, savaşın kazanılması için "Türkçülük, İslamcılık ve Muasırlaşma" sloganını benimsemiş ve bu üçlünün denge içinde uygulanacağını savunmuştur. Gerçekte ise fiilî politikalar Türk milliyetçiliği üzerine odaklanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin yayın organları, Türk milliyetçiliğini ve Turancılık idealini yaymada etkin rol oynamıştır. Özellikle Türk Yurdu, Genç Kalemler, Şura-yı Ümmet, Halka Doğru ve Türk Derneği dergileri bu konudaki söylemlerin aktarılmasında önemli birer platform işlevi görmüşlerdir (Georgeon, 1996). Şura-yı Ümmet dergisinde Ahmet Ağaoğlu'nun Türkçülük fikirleri yer almıştır. Halka Doğru dergisinde ise Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in milliyetçi yazıları yayımlanmıştır. Türk Derneği dergisi ise Turan ideali etrafında şekillenen görüşlere yer vererek Turancılığı yaymıştır. Bu dergiler aracılığıyla İttihatçılar Türkçülük ideolojisini toplumun geniş kesimlerine yaymışlardır. Sonuç olarak İTC'nin milliyetçilik anlayışı, Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine doğru bir evrilme göstermiştir. Savaş yıllarında ise Türk etno-milliyetçiliği daha da öne çıkmıştır. Tüm bu süreç, sonraki

dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte İttihatçıların bu mirası doğrudan devralınmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarının milliyetçi ruhunu besleyen ana kaynaklardan biri İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik anlayışıdır (Zürcher, 2003). Mustafa Kemal ve kadroları, Cemiyetin Türkçü fikirlerini sahiplenerek bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî milliyetçilik anlayışını inşa etmişlerdir.

Cumhuriyet Döneminde resmî milliyetçilik anlayışı olarak Türk etno-milliyetçiliği benimsenmiş ve bu anlayış rejimin kurucu dinamiklerinden birini oluşturmuştur. 1924 Anayasası'nda "Türk vatandaşlığı" tanımlanmış ve Türklük ırkî bir zeminde vurgulanmıştır. Daha sonraki yıllarda da CHP'nin resmî söylemi Türk milliyetçiliği ekseninde şekillenmiştir. Tek parti dönemi boyunca Türk milliyetçiliğinin temelleri daha da pekiştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1930'lu yılların yeni devletin temellerinin atılma döneminde Türk Tarih ve Dil Tezleri üretilmiş, Türklüğün kökleri Orta Asya'ya kadar götürülmüştür. Aynı dönemde ırkçı ve Turancı görüşlere de bir nebze olsun yer verildiği görülmektedir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde ise resmî milliyetçilik söylemi biraz yumuşamış, etnisite vurgusu azalmış ve daha kapsayıcı bir Türk vatandaşlığı anlayışı öne çıkmaya başlamıştır (Bora, 2017). Ancak DP'nin milliyetçiliği de temelde İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik anlayışından beslenmiştir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura bu dönemde de referans alınan isimler olmuşlardır. Buna mukabil Nâzım Hikmet ve bir grup aydın da İttihatçıların milliyetçilik anlayışını sert bir dille eleştirmiştir.

1960'lı ve 70'li yıllardan itibaren ise Türk aydın ve siyaset çevrelerinde milliyetçilik kavramı çok daha geniş bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Etno-milliyetçiliğin yanı sıra İslamcı ve sol milliyetçilik akımları da bu dönemde ortaya çıkmıştır (Landau, 1995). Fakat geleneksel Türk milliyetçiliği de İttihatçı mirası temel alarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

1980 sonrasında ise Özal hükümetleri döneminde milli-muhafazakâr bir milliyetçilik anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Bu anlayışta İttihatçıların milliyetçilik mirası bir nebze arka plana itilmiş; ancak tam olarak terk de edilmemiştir. 90'lı yıllardan itibaren Türk-İslam sentezi fikri ile birlikte son dönem İttihatçıları ve Gökalp'in fikirleri yeniden revaç bulmuştur.

1990'lı yıllar, Türkiye'de milliyetçilik anlayışının kapsamlı bir şekilde yeniden gündeme geldiği ve tartışmaya açıldığı bir dönemi işaret etmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ardından Türk cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte milliyetçilik konusu yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte İTC'nin milliyetçilik mirasının da yeniden değerlendirildiği görülmektedir.

Özal döneminde (1983-1993) izlenen milli-muhafazakâr politikalar ekseninde İttihatçı mirasa dair bir yeniden yorumlama söz konusu olmuştur. Bu çerçevede Turgut Özal liderliğindeki kadrolar, İttihatçıların Türkçülük ve milliyetçilik anlayışlarına temkinli bir şekilde yaklaşmış, bu mirası İslami değerlerle harmanlama çabası içine girmişlerdir.

Özellikle Özal'ın "Türk-İslam Sentezi" olarak formüle ettiği milliyetçilik vizyonu, İttihatçılar tarafından ortaya atılan Türk millî kimliğinin İslami değerlerle harmanlanmasını öngörmekteydi (Bora, 2017). Bu yaklaşımda Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi son dönem İttihatçılarının görüşlerine sıkça referans verilmiştir. Özal'ın "Müslüman Türk kimliği" olarak nitelendirdiği bu sentez, İttihatçı mirası yeniden yorumlamış ve onu İslami bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır.

1990'ların başında Türk Dünyası'nın bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte Türk milliyetçiliği daha farklı bir muhtevaya bürünmüştür. Bu dönemde Turan veya Turancılık idealleri yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bu fikri akımın temelinde de İttihatçıların Türkçülük anlayışı yatmaktadır (Landau, 1995). Turancılık, İttihatçı kadroların büyük bir bölümü tarafından benimsenmiş bir hedeftir. Bu nedenle 90'larda canlanmaya başlayan Turan fikri, İttihatçı mirasın yeniden yorumlanması olarak görülebilir.

Yine 1990'lı yılların başlarında İslamcı kesimler tarafından da İttihatçı mirasa müracaat edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu gibi İslamcı düşünürlerin görüşleri ile İttihatçıların milliyetçilik anlayışları sentezlenmeye çalışılmıştır (Bora, 2017). Bu dönemde Millî Görüş çizgisinde yer alan siyasi akımların İttihatçı mirası İslamcı bir yorumla yeni bir forma sokma gayretleri söz konusudur.

2000'li yılların başında iktidara gelen AK Parti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçilik anlayışına eleştirel bir duruş sergilemiştir. Parti, özellikle ilk yıllarında bu mirasa karşı bir mesafe koyarak, daha kapsayıcı ve sivil bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. 2010'lu yılların ortalarından itibaren ise AK Parti'nin milliyetçilik söylemi daha millî ve muhafazakâr bir çizgiye kaymış, ancak İttihatçı milliyetçiliğe yönelik doğrudan bir referans

veya olumlu bir atıf yapılmamıştır. Parti, milliyetçilik anlayışını MHP ile yakınlaşarak daha çok Türkiye'nin geleneksel muhafazakâr milliyetçiliği ekseninde şekillendirmiştir.

Diğer yandan milliyetçi/ulusalcı muhalif hareketler, özellikle MHP ve çevresi İttihatçı mirasını her zaman sahiplenmeye ve bu mirası kendilerinin daha iyi temsil ettiğini iddia etmeye devam etmektedirler. Alparslan Türkeş'ten itibaren MHP'nin milliyetçilik anlayışı büyük ölçüde İttihatçıların Türkçülük mirasına dayanmaktadır. Nihal Atsız da İttihatçıların Türkçü milliyetçiliğini devam ettirmeye çalışan önemli isimlerden biriydi. Atsız, "Türk ırkı bütün ırklardan üstündür. Türk'ün kanı da bütün kanlardan değerlidir" (Atsız, 2011, s.33) diyerek açık bir ırkçı söylem benimsemiştir. Bu gelenek günümüzde de MHP tarafından sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Nihal Atsız, Turancı-Türkçü fikirleriyle tanınmış bir yazardı. İttihatçıların Türkçülük akımını daha da ileri götürerek ırkçı bir milliyetçilik anlayışı benimsemişti. Onun bu mirası, MHP'nin milliyetçilik söyleminde de kendine yer bulmuştur.

Günümüzde İttihatçı milliyetçilik mirası her kesim tarafından farklı şekillerde ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Sağ veya sol görüşlü, liberal yahut muhafazakâr çevreler bu mirası kimi zaman eleştirmekte kimi zaman da kısmen veya tamamen sahiplenmektedirler. Ancak bu tartışmaların en azından İttihatçı milliyetçilik anlayışının günümüzde de siyasi ve toplumsal hafızada yer etmeye devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik mirası, Türkiye'de milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde vazgeçilmez bir referans kaynağı olmaya devam etmektedir.

4.3. Ekonomik Alanda Etkileri

İTC'nin ekonomi politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde şekillenmeye başlamış ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundan itibaren devlet ekonomi politikalarına önemli ölçüde yansımıştır. Bu etki, günümüz Türkiye'sinde dahi hissedilmektedir. İttihatçıların iktisadi mirası; devletçilik anlayışı, sanayileşme ve kalkınma modelleri ile kapitalist bir ekonomik sisteme geçiş sürecinden oluşmaktadır.

4.3.1. Devletçilik Politikalarının Kökenleri

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devlet öncülüğünde bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu anlayışın temelinde, ekonomik kalkınmanın ve sanayileşmenin ancak devlet eliyle gerçekleştirilebileceği düşüncesi yatmaktadır. Cemiyet, bu doğrultuda

birtakım devlet teşebbüslerini kurmuş ve korumacı ekonomi politikalarını hayata geçirmeye çalışmıştır.

İttihatçıların devletçilik fikrinin ilk somut adımlarından biri, 1910 yılında Anadolu Osmanlı Şirketi'nin kurulmasıdır. Osmanlı Hükümeti'nin %60 hissesine sahip olduğu ve yönetiminde söz sahibi olduğu bu şirket, özel sektöre ağır sanayi yatırımları yapmak, demiryolu ve limanlar inşa etmek gibi görevler üstlenmişti (Toprak, 2019).

İttihat ve Terakki iktidarı, ekonomide "millileştirme" hareketleri de başlatmış, yabancı sermayeye karşı korumacı bir tutum sergilemiştir. Özellikle 1913'ten sonra birçok yabancı şirket devletleştirilmiş veya kamulaştırılmıştır. Demiryolları, limanlar, maden işletmeleri, hatta un değirmenleri ve gazhaneler gibi pek çok sektör kamu işletmelerine devredilmiştir (Keyder, 1989). Bu uygulamalar, daha sonraki yıllarda Cumhuriyet Türkiye'sinde devletçi ekonomi politikalarının da öncüsü olmuştur. Nitekim İttihat ve Terakki'nin devletçiliğe ve planlı ekonomiye yaklaşımı, 1917'de ilan edilen İktisadi Kalkınma Programı'nda daha sistemli bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu programda Osmanlı ekonomisinin ana sektörler halinde planlanması öngörülmüş, her sektör için ayrı devlet teşekkülleri önerilmiştir. İttihatçılar bu program ile devlet eliyle yönlendirilen karma bir ekonomi modeli öngörmüşlerdir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise İttihat ve Terakki yönetimi, ekonomiyi tamamen seferber etmek zorunda kalmış, devletçi ve müdahaleci politikalar had safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde iaşe, iskân ve ikmal politikaları hazırlanmış, temel ihtiyaç maddelerinin temini ve dağıtımı devlet tekeline alınmıştır.

CHP'nin 1931'de kabul edilen ekonomi programı, devletçiliği temel ilke olarak benimsemiştir. 1930'lu yıllarda Sümerbank, Etibank, Denizbank, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi çok sayıda devlet kuruluşu faaliyete geçirilmiştir. 1933'te yürürlüğe giren İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ise devlet öncülüğünde bir sanayileşme hamlesi başlatılmıştır. Bu plan tamamen devletçi bir anlayışla hazırlanmış ve devlet eliyle sanayileşmeyi öngörmüştür (Ahmad, 2021).

Tek parti döneminin devletçi politikalarında, 1937'de CHP programına giren "Devletçilik İlkesi" de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu ilke ile devlet, ekonomide düzenleyici ve denetleyici rolünün yanında üretime de doğrudan müdahil olabilecektir. Böylece İttihatçılardan miras kalan devletçi anlayış, cumhuriyet rejiminin resmî bir ilkesi haline gelmiştir.

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye ekonomisinde önemli dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde küreselleşme etkilerinin artması ve neoliberal politikaların gündeme gelmesiyle birlikte, devletçi anlayışta bir gerileme görülmüştür. Ancak özelleştirme ve serbestleşme hareketleri istenen düzeyde gerçekleştirilememiş, devletçi politikalar tamamen terk edilememiştir. 1990'larda hayata geçirilen 24 Ocak 1980 kararları ve yapısal uyum programlarının etkisiyle, Türkiye ekonomisinde serbestleşme ve özelleştirme adımları atılmaya çalışılmıştır. Ancak devlete ait olan ekonomik birimlerin özelleştirilmesi beklendiği gibi gerçekleşmemiş ve kamu iktisadi teşebbüslerinin sayısı artmaya devam etmiştir. Özelleştirme çabaları sınırlı kalmış, devletin ekonomideki ağırlığı sürmüştür.

Devletçilik anlayışından bir türlü vazgeçilememesi ve başarısız özelleştirme denemeleri, ekonomide verimliliği ve rekabetçiliği olumsuz etkilemiştir. 1990'larda yaşanan krizlerin ana nedenlerinden birinin kamu açıkları ve devlet müdahaleleri olmuştur (Kazgan, 2021).

2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye ekonomisi kısmi bir serbestleşme ve özelleştirme dönemi yaşamıştır. "Bu dönemde KİT'lerin özelleştirilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bazı düzenleyici ve denetleyici kurumların kurulması gibi adımlar atılmıştır. Yine de devlet ekonomideki etkin rolünü korumaya devam etmiştir" (Pamuk, 2014, s.286). 2008 küresel ekonomik krizi ise devletin ekonomideki rolünün yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Kriz sonrası dönemde bile Türkiye ekonomisinde devletin ağırlığı kendini hissettirmiş, kamu müdahalesi ve regülasyonlar artmıştır. 2000'li yılların başında bile kamu sektörünün GSMH'nin yüzde 40'ını oluşturduğunu ve ekonomik faaliyetlerin yaklaşık yarısının kamu sektörü tarafından yürütülmüştür. Keyder (1989) bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Osmanlı'dan cumhuriyete intikal eden güçlü devlet geleneği ve kamu sektörünün yaygınlığı nedeniyle, özel girişimciliğin önü bir türlü tam olarak açılamamıştır". Bir kısım ekonomistler ise Türkiye'nin devletçi gelenekten tam olarak kopamadığını ve ekonomide devletin müdahaleci rolünün sürdüğünü savunmaktadır. Bu Türkiye'de özelleştirme programları neredeyse her hükümet döneminde gündeme getirilmiş, ancak uygulamada başarısız olunmuştur. Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı gün geçtikçe artmıştır.

Türkiye'de özelleştirme çabalarının siyasi iktidarların bu konudaki isteksizliği ve bürokratların direnci nedeniyle sekteye uğradığı düşünülse de daha sonraki yıllarda özelleştirilmenin dozu kaçmıştır. Özellikle 2010 sonrası dönemlerde özelleştirme bir gelir

kapısı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yıllarda ise Türkiye'nin yeniden bir ekonomik dönüşüm arayışına girdiği görülmektedir. Bu dönemde yüksek teknolojili ve katma değerli üretim, Ar-Ge yatırımları, yerli ve millî sanayi hamlesi gibi hedefler öne çıkmıştır. Ancak eskinin devamı niteliğinde, ekonomide halen kamu ağırlığı ve dış kaynak bağımlılığı gibi sorunlar mevcuttur.

Gürsel (1999) Türkiye ekonomisinin günümüzdeki durumunu şöyle özetlemektedir: "Türk ekonomisi bir tür karma ekonomi modelini andırmakta, devlet piyasa ekonomisini düzenleyici ve tamamlayıcı bir rol oynasa da önemli ölçüde müdahale etmektedir" (s.134).

Son tahlilde İttihat ve Terakki mirasından devralınan devletçi anlayışın izleri, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundan bu yana ekonomi politikalarında kendini göstermiş ve günümüze kadar uzanmıştır. Devlete müdahaleci ve öncü bir rol biçen bu anlayış, Türkiye'nin sanayileşme ve kalkınma çabalarına damgasını vurmuştur.

4.3.2. Sanayileşme ve Kalkınma Modelleri

İttihat ve Terakki döneminden Cumhuriyet'e intikal eden bir başka miras da sanayileşme ve kalkınma modeli anlayışıdır. İttihatçıların hedefi; devlet öncülüğünde, ağır sanayi yatırımlarına öncelik vererek kalkınmayı sağlamaktır. Bu model Cumhuriyet Türkiye'sinde uzun yıllar boyunca takip edilmiştir.

İttihatçılar 1910'lu yıllardan itibaren sanayileşme çabalarını artırmışlardır. Özellikle 1917 Kalkınma Programı'nda sanayileşmeyi öncelikli bir hedef olarak görmüşler ve bu doğrultuda birtakım adımlar atmışlardır (Keyder, 1989). Başkent İstanbul ve Doğu Anadolu'da kurulan dokuma fabrikaları, madencilik ve kimya tesisleri bu amacı taşımaktadır.

Mustafa Kemal liderliğindeki kadro da Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra sanayileşme hamlesini başlatmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) İttihatçıların sanayi ve kalkınma planları görüşülmüş, benzer bir çerçeve benimsenmiştir (HR.İM. Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı, Kutu 48-Dosya 16). 1924'de İş Bankası kurulmuş, 1930'larda ise kamu iktisadi teşebbüsleri yoluyla sanayileşme hamlesi başlatılmıştır (Keyder, 1989). Cumhuriyetin ilk sanayileşme planları daha çok ağır sanayi ve madencilik yatırımlarına öncelik vermiştir. 1933'te kurulan Sümerbank bu alanda lokomotif rol oynamış, dokuma ve demir-çelik tesisleri kurmuştur (30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı Kutu 35 Gömlek 26, Sıra 11), (30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu 37, Gömlek 44, Sıra 6). 1935'te

kurulan Etibank da madencilik sektöründe faaliyetlere başlamıştır (30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu 55, Gömlek 47, Sıra 14). Bu süreçte İttihatçıların öncü sanayi yatırımları da örnek alınmış ve model olarak kabul edilmiştir. Dönemin hâkim stratejisi "ithal ikameci sanayileşme" modelidir. Cumhuriyet yönetimi, dışa bağımlılığı önlemek ve modern sanayi ürünlerinin üretimini gerçekleştirmek hedefiyle hareket etmiştir (Keyder, 1989). Bu hedefte de İttihatçıların ekonomik görüşleri ve uygulamalarından doğrudan esinlenildiği görülmektedir.

1960'lı yıllarda planlı kalkınma dönemi başlamış, beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır. Bu planlarda da ağır sanayi yatırımları, kamu iktisadi teşebbüsleri ve devlet müdahalesi ön planda tutulmuştur, İthal ikameci anlayış sürdürülmüştür.

1980'lere gelindiğinde ihracata dönük bir sanayileşme modeli benimsenmeye başlamıştır. Ancak devletin ekonomideki ağırlığı halen sürmüş, özel sektöre ağırlık verilmemiştir. İthal ikameci politikalar tamamen terk edilememiştir.

1990'lı yıllar ise Türkiye ekonomisinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde özelleştirme uygulamaları hız kazansa da ithal ikameci anlayış ve dışa bağımlılık devam etmiştir.

2000'li yıllar "Türkiye'nin dışa açık büyüme modeline geçiş çabalarına sahne olmuştur. İhracata dayalı sanayiler desteklenmiş, yüksek katma değerli ürünlerin üretimine yönelik yatırımlar teşvik edilmiştir" (Eldem, 1970). Ancak bu dönemde cari açık ve dış kaynak bağımlılığı önemli sorunlar olarak öne çıkmıştır.

2010'lu yıllara gelindiğinde ise Türkiye, daha dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma modeline geçme arayışına girmiştir. Teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarına önem verilmeye başlanmış, yerli ve millî sanayi hamlesi başlatılmıştır. Ancak dış kaynak bağımlılığı, enerji ithalatı, düşük tasarruf oranları gibi yapısal sorunlar devam etmektedir.

Günümüzde Türkiye'nin sanayileşme ve kalkınma stratejisi halen tartışma konusudur. Bir kesim devletçi ve müdahaleci bir anlayışı savunurken, diğer bir kesim özel sektör odaklı, minimal devlet müdahalesiyle işleyen bir modeli önermektedir. Türkiye ekonomisinin sanayileşme ve kalkınma stratejisinde izlenen yol, devletçilik ile liberalizm arasında gidip gelen bir seyir izlemiştir. Ne tam anlamıyla devletçi bir planlı ekonomi modeli ne de tamamen piyasa ekonomisine geçiş başarılabilmiştir.

Türkiye'nin yaşadığı bu ikilemini şu şekilde açıklanabilir: Cumhuriyet kadroları ekonomi politikalarında İttihatçıların mirasını devralmıştır. Ancak bu miras tam anlamıyla hayata geçirilememiş, zaman zaman büyük sapmalar yaşanmıştır. Sonuç olarak ne tamamen devletçi bir model ne de tam liberal bir piyasa ekonomisi tesis edilebilmiştir. Türkiye'nin uzun yıllar boyunca İttihatçı mirasın etkisi altında bir tür karma ekonomi modeli izlemiş, ancak sağlıklı bir sentez oluşturamamıştır (Kazgan, 2021).

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki'nin sanayileşme ve kalkınma modeli anlayışı, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin ekonomi politikalarına damgasını vurmuş, günümüze kadar uzanan yankılar yaratmıştır. Türkiye halen bu mirasla hesaplaşmakta ve kendi özgün modelini bulmaya çalışmaktadır.

4.3.3. Kapitalist Ekonomiye Geçiş Süreci

İTC'nin ekonomi politikalarından cumhuriyet dönemine miras kalan önemli bir boyut da kapitalist bir ekonomik sisteme geçiş sürecidir. İttihatçıların mülkiyet konusundaki liberal görüşleri ve Batı'daki gelişmelerden etkilenerek benimsedikleri tekelci kapitalist anlayış, Türkiye'nin kapitalist sisteme entegrasyonunda etkili olmuştur.

İttihatçılar arasında tam anlamıyla bir fikir birliği olmamakla birlikte, benimsenen ekonomik sistemin temelinde kapitalist bir piyasa modeli yatmaktadır. Bu anlayışa göre devlet, piyasa aktörlerine müdahil olmak yerine serbest piyasanın düzenleyici ve denetleyici gücü olmalıdır (Toprak, 2003).

Cemiyetin bir kısmı klasik liberalizmi savunurken çoğunluk daha ılımlı bir yaklaşım benimsemiştir. Cavit Bey ve çevresi, serbest piyasanın işlerliği ve serbest mülkiyet anlayışı üzerinde ısrarla durmuşlardır (Eldem, 1970). Hilmi Bey ve Prens Sabahattin gibi düşünürler ise devlet müdahalesine kapı aralarken, temel ekonomik ilkeleri kabul etmişlerdir (Prens Sabahattin, 2021). İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) benimsenen ilkelere göre; serbest teşebbüs, sınırsız kazanç hakkı, mülkiyet ve miras hakları güvence altına alınacak; ancak devlet de millî ekonomiyi korumak adına piyasaya sınırlı müdahalelerde bulunabilecektir (Eldem, 1970).

1930'lara gelindiğinde, Türkiye'de devletçilik ilkesi benimsenmiş olsa da kapitalist bir ekonomik yapıya geçiş sürdürülmüştür. "Bu dönemde yasal düzenlemelerle mülkiyet hakları güvence altına alınmış, ferdî teşebbüs desteklenmiş, serbest piyasa şartları ve rekabet ortamı

oluşturulmaya çalışılmıştır" (Keyder, 1989). 1930'larda devletçilik anlayışı hâkim olsa da temel kapitalist ilkeler ve kurumlara bağlı kalınmıştır. Özel mülkiyet, serbest rekabet, karın özel sektöre bırakılması gibi hususlar muhafaza edilmiştir (Kazgan, 2021).

1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarıyla birlikte ekonomide daha liberal bir döneme girilmiştir. DP kadroları, İttihatçıların miras bıraktığı liberal anlayıştan da ilham alarak ekonomide devlet müdahalesini azaltmaya ve serbestleşmeye çalışmışlardır. Eldem, dönemi şöyle değerlendirmektedir: "Demokrat Parti dönemi, Türkiye'nin kapitalist gelişme yönündeki ilk ciddi ve kalıcı adımlarına sahne olmuştur. Serbest piyasa ekonomisine geçiş çabaları hız kazanmış, ancak tam olarak başarılamamıştır" (Eldem, 1970).

Asıl büyük dönüşüm 1980'lerde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi kapsamlı bir liberalleşme ve serbestleşme sürecine girmiştir. Özelleştirme programları, küreselleşme ve neoliberal politikalar bu dönemin en belirgin özelliklerindendir. 24 Ocak 1980 kararları Türkiye'yi yeni bir ekonomik modele taşımıştır. İthal ikameci anlayıştan vazgeçilerek ihracata dayalı bir sanayi stratejisi benimsenmiş, serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Ancak bu dönemde de tam anlamıyla bir başarı sağlanamamış, kamu sektörü ekonomideki ağırlığını korumayı sürdürmüştür. 1980 sonrası liberalleşme dalgasında da devlet müdahaleleri ve KİT'lerin varlığı sürmüş, Türkiye ekonomisi ne tam liberal ne de tam devletçi bir karaktere sahip olabilmiştir (Gürsel, 1999). 1980'lerde Türkiye'de piyasa kuralları bir ölçüde işlemeye başlasa da güçlü bir devlet geleneği bulunmaktadır. Bu nedenle ekonominin tam liberal bir rejime dönüşmesi mümkün olmamıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde ise piyasa ekonomisine geçiş çabalarının hız kazandığı, ancak bir türlü istenilen düzeye ulaşılamadığı görülmektedir. Bu dönemde ekonomik serbestleşme ve düzenleyici reformlar sürmüş, ancak geçiş süreci sancılı ilerlemiştir. Türkiye'de ne tam anlamıyla devletçi bir ekonomi ne de tamamıyla serbestleşmiş bir piyasa ekonomisi söz konusudur. Karma bir model hüküm sürmektedir.

2010'lu yıllar ve günümüze baktığımızda ise Türkiye ekonomisinin hala bir arayış içinde olduğu görülmektedir. Özel sektör güçlü olsa da kamu ekonomisi de ağırlığını korumaktadır. Karma bir yapı mevcuttur. Türk ekonomisi bugün, devletçi gelenekle liberal politikaların sentezidir. Tam olarak kapitalist bir ekonomi rejimi ne de sosyalist planlı bir sistem söz konusudur.

Türkiye'nin kapitalist ekonomiye geçiş sürecini şöyle değerlendirilebilir: "Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan demokratikleşme ve Batılılaşma çabaları, Türkiye'yi liberal kapitalist sistem ile devletçi model arasında gidip gelen bir konuma sürüklemiştir. Ne kapitalizm ne de sosyalizm tam olarak hayata geçirilebilmiştir".

İTC'nin ekonomik mirası ve görüşlerinin, Cumhuriyet Türkiye'sinin kapitalist bir ekonomik sisteme geçiş sürecinde belirleyici etkileri olmuştur. Bu miras hem liberalizm hem de devletçilik yönünde izler taşımaktadır. Türkiye uzun yıllar boyunca bu iki anlayışın senteziyle şekillenen bir karma ekonomik model izlemiştir. Günümüzde de ekonomi politikaları üzerindeki bu tarihsel mirasın etkileri hala canlılığını korumaktadır.

4.4. Toplumsal ve Kültürel Alanda Etkileri

4.4.1. Eğitim Reformları ve Türkçülük Akımı

İTC'nin eğitim ve kültür alanındaki politikaları, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine önemli bir miras bırakmıştır. Cemiyetin öncülüğündeki eğitim reformları ve Türkçülük akımı, ulus-devlet inşası sürecinde kilit rol oynamış, toplumsal dönüşümün de temellerini atmıştır. İttihatçılar iktidara geldiklerinde eğitim alanında köklü değişiklikler yapmayı hedeflemişlerdir. Öncülerinden Satı Bey'in liderliğinde bir dizi reform hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Temel amaç, eğitimi modernleştirmek ve Osmanlı toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine taşımaktır.

Bu doğrultuda 1913 yılında "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati" adıyla bir ilköğretim yasası hazırlanmıştır. Uzunca bir süredir gündemde olan bu reform, zorunlu ilköğretimi tesis etmeyi hedeflemiştir. İlkokul çağına gelen tüm erkek çocukların en az 4 yıl ilkokula devam etmesi zorunlu hale getirilmiştir. Böylece yaygın ve standart bir ilköğretim sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte öğretim programları da yenilenmiş, eğitimin içeriği değiştirilmeye çalışılmıştır. Satı Bey şu ifadeleri kullanmıştır: "Yeni nesillerimizi milliyetçi ve vatansever bir ruha göre yetiştirmeliyiz. Dinî dogmalardan arındırılmış bir müfredat ile çocuklarımıza çağdaş bilimleri öğretmeliyiz" (Toprak, 2003). İlköğretim müfredatından dinî dersler çıkarılmış, bunun yerine tarih, coğrafya, yurt bilgisi gibi millî kimliği öne çıkaran dersler konulmuştur. Böylece öğrencilerin millî bir ruhla yetişmesi ve İslam'ın değil Türk'ün ön plana çıkarılması hedeflenmiştir (Satı Bey, 1917).

Eğitim alanındaki reformların bir diğer ayağı ise yeni bir öğretmen kadrosunun yetiştirilmesidir. İttihatçılar, eğitimin ideolojik bir amaç taşıdığını kavramış ve bu doğrultuda Türkçü ve milliyetçi eğitimcileri sistemin içine dahil etmeye çalışmışlardır. Mustafa Satı Bey öncülüğünde kurulan "Muallim Mektepleri" bu amaçla eğitimci yetiştirmeyi hedeflemiştir. Buralarda sadece akademik eğitim verilmemiş, millî bir ruhla yetiştirilen öğretmen adaylarına Türkçülük ideolojisi de aşılanmıştır" Damat Mahmut Paşa'nın ifadesiyle bu kurumlardan "yeni nesil Türkçü muallimler" yetiştirilmeye çalışılmıştır (Satı Bey, 1917).

İttihatçıların eğitim reformlarında ayrıca okulların fizikî şartlarının iyileştirilmesi, kızlar için ayrı eğitim kurumlarının açılması gibi boyutlar da yer almıştır. Ancak esas vurgu millî bir eğitim sisteminin tesisi üzerine olmuştur. Bu amaçla Türkçe eğitime geçilmeye çalışılmış, Arapça ve Farsçanın kullanımı tasfiye edilmeye başlanmıştır. "Ders kitapları sadeleştirilmiş ve Türkçe terimlerin kullanılması özendirilmiştir" (Lewis, 1968). Türk Derneği ve Türk Ocakları gibi kurumlar bünyesinde Türkçe eğitim projesi topluma anlatılmaya çalışılmıştır. İttihatçılar aynı dönemde matbuat ve basın-yayın faaliyetleri üzerinden de Türkçülük akımını yaymaya çalışmışlardır. 1913-1918 yılları arasında "Türk Yurdu", "Türk Dünyası", "Halka Doğru" gibi Türkçü/Turancı dergileri teşvik edilmiştir (Georgeon, 1996). Bu dergilerde Türk tarihi, dili, kültürü üzerine yazılar yayımlanmış, Türkçülük fikri kitlelere benimsetilmeye çalışılmıştır. Abdülhak Adnan Adıvar, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Köprülüzade Mehmet Fuat, Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler Türkçü akımın önde gelen aktörleri olmuşlardır. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük akımını yayma çabaları, 1911 yılında açılan Türk Yurdu Cemiyetinde somutlaşmıştır. Bu derneğin esas amacı şu şekilde belirlenmiştir: "Türklerin geçmişteki tarihi büyüklüğünü, şanlı zaferlerini ve parlak medeniyetini hatırlatarak millî bir uyanış ve uyanıklık yaratmak, Türkçülüğü işlemek ve yaymak" (Lewis, 1968, s.348). Dernek, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve millî edebiyatın gelişmesi yolunda da çalışmalar yapmıştır. Aynı amaçla 1912'da kurulan Türk Ocakları da benzeri bir işlev üstlenmiştir. Buradaki çalışmalarda Türk tarihi övülmüş, Turan ülküsü işlenmiş, Türk lehçeleri ve Türk kültürü üzerine telkinler yapılmıştır (Georgeon, 1996).

Ziya Gökalp, İttihatçıların benimsediği Türkçülük akımının en büyük teorisyeni olmuştur. Onun "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülü, Türk milliyetçiliğini İslami referanslarla açıklamaya çalışmış ve İttihatçıların resmî ideolojisi haline gelmiştir. Gökalp'e göre Türk ulusunun medeniyet anlayışı hem Türk kültür ve tarihi mirasına hem de İslami

ögelerle çağdaş unsurlara dayanmalıdır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak dilin sadeleştirilmesi, bozkır Türk mirasının öne çıkarılması, millî bir eğitim ve kültür politikası oluşturulması gerektiği savunulmuştur (Gökalp, 1923).

Türkçülük akımı, İttihatçıların ulus-devlet inşasındaki en büyük araçlarından biri olmuştur. Eğitim sisteminin millileştirilmesi, Türk dilinin öne çıkarılması ve Türk tarihine dönük referansların işlenmesi, oluşturulmak istenen Türk milletinin sac ayaklarını oluşturmuştur. İttihatçıların eğitim reformları ve Türkçülük politikaları, cumhuriyet dönemine de direkt etki etmiştir. Kemalist kadro, bu mirası devralmış ve millet inşası sürecinin temel unsurları haline getirmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra İttihatçı kadronun tecrübelerinden faydalanılmış, eğitim ve kültür politikaları büyük ölçüde bu mirasın izlerini taşımıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, seküler ve laik bir eğitim sistemine geçilmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı Tonguç, Hasan Ali Yücel gibi isimler tarafından Türkçülük akımı ve eğitim reformları sahiplenilmiştir.

Dil çalışmaları, tarih tezleri, millî edebiyat hareketleri hep bu anlayıştan izler taşımıştır. Günümüz Türkiye'sinde eğitim sisteminin nitelikleri, Türk dili ve tarihi bilincinin yaygınlığı hep İttihat ve Terakki hareketinden miras kalan toplumsal dönüşüm sürecinin bir parçası olmuştur.

Harf inkılabına ayrı bir parantez açılmak istenirse; Osmanlı İmparatorluğu'nda alfabe değişikliği fikri uzun yıllardır tartışılmaktaydı. Özellikle Tanzimat dönemi aydınları arasında bu konu sıkça gündeme geliyordu. Ancak Latin alfabesine geçişin gerçek savunucuları, İTC'nin kadrolarıydı. İttihatçılar, Türkçülük akımının da etkisiyle alfabe değişimini büyük bir kararlılıkla savundular. Dr. Abdullah Cevdet, 1897'de yazdığı bir eserde "Arap alfabesi dilimizin seslerini karşılayamıyor. Latin harfleri ise ahenk ve telaffuzu daha iyi bir şekilde yansıtabiliyor" (Şimşir, 2008), diyerek bu konudaki düşüncelerini dile getirmişti.

Bu konuda öncü isimlerden biri, Enver Paşa'ydı. İttihat ve Terakki iktidarının en güçlü isimlerinden olan Enver Paşa, 1914'te Latin alfabesine geçiş çalışmalarını başlattı. Sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak bu konudaki inisiyatifi eline aldı. Bu maksatla İstanbul Darülfünununa bir "Islah-ı Huruf Encümeni" kuruldu. Encümende Batılı uzmanlar da yer aldı

Enver Paşa, Arap harflerinin ıslahı konusunda da çalışmalarda bulunmuş ve "Enverî Yazı" olarak bilinen bir yazı biçimi geliştirmiştir. Bu yazı, Arap harflerinin daha kolay ve pratik bir şekilde yazılmasını amaçlamış, ancak yaygın bir kabul görmemiştir. İttihat ve Terakki'nin eğitim politikaları kapsamında, Enver Paşa'nın harf inkılabı ve Enverî Yazı girişimleri, eğitim reformlarının modernleşme çabalarının bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu ilk çalışmalar, I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle akamete uğradı.

Savaşın ardından alfabe meselesi yeniden gündemdeydi. 1923'te kurulan Türk Bilgi Derneği de bir alfabe değişikliği komisyonu oluşturdu. İttihatçı aydın Celal Nuri, bu komisyonun aktif üyelerindendi. Celal Nuri, "Türk dili öz bir dildir ve alfabeleri kabul etmeli, Batı uygarlığına girmek için Latin harfleri şarttır" (Kurat, 1990, s. 123) sözleriyle alfabe konusundaki düşüncelerini dile getirmişti.

Nihayetinde alfabe değişikliği, 1928'de Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde hayata geçirildi. Ancak İttihatçıların bu yönde attığı adımlar ve oluşturduğu zemin de bu büyük dönüşümde önemli rol oynadı. Nitekim Harf İnkılabını takiben Latin alfabesine uyarlanan ilk eserlerin bir kısmı, İttihatçıların daha önceki yıllardaki çalışmalarıydı.

İttihatçıların eğitim seferberliği, genç cumhuriyetin inşasında da anahtar rol oynamış, millî kimliğin inşasında, milletleşme sürecinde kritik bir işlev görmüştür. Bu başarının arkasında ise İttihatçıların Türkçülük hareketinin kökleşmesi ve kuşaklar arası aktarımı yatmaktadır. Türk aydınının büyük bölümü İttihatçı hareketin ruhunu paylaşmış, Türk milliyetçiliğini benimsemiş ve cumhuriyet reformlarının da öncüsü olmuşlardır. Eğitimcilerden bürokratlara, yazarlardan siyasetçilere kadar geniş bir kadro, bu ideolojik mirası taşıyıcılığını üstlenmişlerdir.

İTC'nin eğitim reformları ve Türkçülük akımının etkileri, 1950'lerden sonra da Türkiye'de devam etmiştir. Ancak bu dönemde farklı siyasi ve toplumsal dinamikler ön plana çıkmış, Türkçülük anlayışı da yeni boyutlar kazanmıştır. 1950'lerin çok partili hayata geçişi ve Demokrat Parti iktidarı döneminde, eğitim politikalarında köklü değişiklikler yaşanmamıştır. Ancak 1960'ların sonunda üniversite gençliği arasında yükselen sol hareketler, Türkçülük anlayışına eleştirel bir bakış getirmiştir.

1970'lerde kurulan Aydınlar Ocağı ve Ülkü Ocakları gibi milliyetçi-muhafazakâr çevreler ise İttihatçı mirasa daha yakın bir Türkçülük anlayışını benimsemiş ve bu fikri akımı canlı

tutmaya çalışmıştır. "Ülkücü hareketin liderleri, Türk milliyetçiliğini İslamcı unsurlarla harmanlayarak yeni bir sentez oluşturmaya çalışmışlardır" (Bora, 2017, s.423).

1980 askerî darbesi sonrasında Türk-İslam sentezi politikası hayata geçirilmiş, laiklik vurgusu zayıflatılmış, eğitim müfredatlarında İslami öğelere daha fazla yer verilmiştir. Bu dönemde İslamcı akımların Türkçülük yorumları ön plana çıkmaya başlamış, geleneksel Türkçülük ile İslamcı yorumlar arasındaki gerilim artmıştır.

1990'lara gelindiğinde küreselleşme, Avrupa Birliği süreci, Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi gelişmeler Türkiye'nin siyasi ve toplumsal gündemine yeni konular eklemiştir. Türkçülük anlayışı da bu bağlamda sorgulanmaya ve yeniden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle Kürt sorununa bakış açısı ve azınlık hakları konusundaki gelişmeler, homojen bir ulus kavramına dayalı geleneksel Türkçülük anlayışını zorlamıştır. Bu dönemde yeni bir İslami Türkçülük anlayışı ortaya çıkmış, geleneksel Türkçülük ile İslamcı yorumlar arasındaki gerilim artmıştır (Akıncı, 2014).

2000'lere gelindiğinde ise Avrupa Birliği üyelik süreci, eğitim sisteminde önemli reformlar yapılmasına yol açmıştır. Müfredatların sekülerleştirilmesi, azınlık haklarına daha fazla önem verilmesi, demokratikleşme adımları atılması gibi gelişmeler yaşanmıştır.

Ancak 2010'larda yeniden İslamcı ve milliyetçi akımların güç kazanmasıyla, eğitim sistemi ve ders müfredatları tekrar tartışma konusu olmuştur. Türk-İslam sentezine dayalı bir Türkçülük anlayışı yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bugün Türkiye'de eğitim ve Türkçülük alanında keskin bir kutuplaşma ve fikir ayrılıkları yaşanmaktadır. Kürt sorunu, azınlık hakları, laiklik ve din eğitimi, Türk tarihine bakış açısı gibi konular sürekli yeniden tartışılmaktadır. "Bazı kesimlerin savunduğu İslami-muhafazakâr Türkçülük anlayışı ile daha seküler, çoğulcu ve kapsayıcı bir Türkçülük yaklaşımı arasındaki gerilim devam etmektedir" (Timur, 2002). Eğitim sistemi ve müfredatlar da bu farklı anlayışların mücadele alanı olmaya devam etmektedir.

İttihat ve Terakki mirasını taşıyan Türkçülük akımı, günümüze kadar Türkiye'de farklı yorumlara ve dönüşümlere uğramıştır. Ancak hala Türk siyasi ve toplumsal hayatında önemli bir etken olmayı sürdürmektedir (Ahmad, 2021). Çoğulculuk, laiklik, azınlık hakları, Kürt sorunu gibi konularda nasıl bir Türkçülük anlayışının benimseneceği tartışmaları da bu mirasa paralel olarak devam etmektedir.

4.4.2. Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Rolleri

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformist hareketler arasında kadın hakları ve toplumsal cinsiyet rolleri konusunda önemli bir role sahipti. Cemiyetin ideolojik çerçevesinde kadın meselesi, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülüyordu. Bu nedenle, İttihatçılar kadınların statüsünü yükseltmeyi ve geleneksel cinsiyet rollerini dönüştürmeyi hedefliyorlardı.

II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında haklarını arayan kadınlar bulunmaktaydı. Dr. Bahaettin Şakir, cemiyette 40 kadın üye olduğunu ve bu kadınların mektupların gizlice dağıtılmasında önemli roller üstlendiklerini belirtmiştir. Dönemin zor şartları göz önünde bulundurulduğunda, bu kadınların cesaretlerinin cemiyet üyelerinden aldıkları destekten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları nedeniyle zor durumda kalması, kadın derneklerinin yardım derneği olarak faaliyet göstermelerine yol açmıştır. 1908'de kurulan ve başkanlığını Fatma Aliye Hanım'ın üstlendiği Cemiyet-i İmdadiye ve Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi gibi dernekler, kadınlar ve çocuklara yönelik yardım faaliyetleri yürütmüştür. Selman Rıza, bu dönemde kadınların sosyal ve yardım faaliyetlerine katılımını teşvik eden önemli isimlerden biri olarak dikkat çekmiş, özellikle derneklerin kuruluş ve faaliyetlerinde destekleyici rol oynamıştır (Göktaş, 2019).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile kurulan başka bir kadın cemiyeti de Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyetidir. Bu cemiyet, kadınlara sosyal hayatta daha fazla yer vermeyi amaçlamış ve birçok kadın derneğini desteklemiştir.

1911'de İttihat ve Terakki'nin desteği ile kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Balkan Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışmış ve bu tür dernekler sayesinde kadınlar, sağlık alanında eğitim alarak I. Dünya Savaşı sırasında önemli görevler üstlenmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminin önemli kadın yazarlarından Halide Edip, Teali Nisvan Cemiyeti'nde aktif görevler alarak kadın hakları konusunda eğitimlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Halide Edip Hanım, 1911 yılında İstanbul'da kadınlar için düzenlenen "Beyaz Konferanslar" adıyla bilinen etkinliklere katılmış ve burada yapılan konuşmalar "Kadın Dergisi"nde yayınlanmıştır (Göktaş, 2019).

Balkan Savaşları'nın ardından 1913'te kurulan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile fikir birliği içinde olduğunu göstermiştir. Aynı yıl kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ise Kadınlar Dünyası adlı bir dergi çıkararak kadın sorunlarına dikkat çekmiştir.

İTC'nin iktidara gelişiyle birlikte, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet rolleri konusunda somut adımlar atılmaya başlandı. 1913 yılında "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati" (Geçici İlköğretim Kanunu) çıkarıldı ve kız çocuklarının da ilköğretim alması zorunlu hale getirildi. Bu kanun, kadınların eğitim hakkını güvence altına aldı ve geleneksel cinsiyet rollerinin dönüşümüne katkıda bulundu.

Ancak İttihatçıların kadın hakları ve toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki yaklaşımları, tam anlamıyla feminist bir bakış açısından ziyade, ülkenin modernleşmesi ve kalkınması için bir araç olarak görülüyordu. Feminist hareketin öncülerinden biri olan Nezihe Muhittin, İttihatçıların kadın meselesine yaklaşımını eleştirmiş ve "Kadınlar sadece söylenen sözlerin değil, yapılan işlerin de arkasında olmalıdır" (Muhittin, 1931) diyerek, somut adımların önemini vurgulamıştır. Bununla birlikte, İTC'nin kadın hakları ve toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki çabaları, cumhuriyet dönemindeki feminist hareketlere ve kadın haklarının gelişimine zemin hazırladı. Atatürk'ün liderliğindeki cumhuriyet rejimi, İttihatçıların bu mirasını dayanak olarak kullanıp kadın haklarını daha ileri seviyelere taşıdı.

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hakları ve toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümü için önemli bir adım attı. Ancak bu dönüşüm, daha çok modernleşme ve kalkınma hedefleri doğrultusunda gerçekleşti. Feminist hareketin talepleri tam anlamıyla karşılanmasa da, İttihatçıların çabaları Cumhuriyet Dönemindeki kadın haklarının gelişimine katkıda bulundu.

4.4.3. Kültürel Dönüşüm ve Batılılaşma Hareketleri

İTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde etkili olan en önemli siyasi ve entelektüel hareket olarak, kültürel dönüşüm ve Batılılaşma süreçlerinde de öncü bir rol üstlendi. Cemiyetin önde gelen isimlerinin fikirleri ve uygulamaları, Osmanlı toplumunun kültürel dokusunu derinden etkiledi ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sine miras bıraktığı izler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. İttihatçıların Batılılaşma anlayışının temelinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmışlığının nedenlerini Batı medeniyetinden

uzaklaşmakta görmeleri yatmaktadır. Bu sebeple, Batı'nın bilimsel, teknolojik ve kültürel üstünlüğünü kabul ederek, Osmanlı toplumunu bu doğrultuda dönüştürmeyi hedeflediler.

Dil alanındaki dönüşüm hareketleri, İttihatçıların öncelikleri arasında önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı Türkçesinin halktan kopuk, karmaşık yapısını eleştiren İttihatçılar, sadeleştirilmiş bir Türkçenin benimsenmesini savundular. Bu amaçla 1911'de kurulan Türk Derneği, dilde sadeleşme çalışmalarını başlattı. Genç Kalemler hareketi bu süreçte büyük bir etki yarattı. Özellikle Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul ve Ali Canip Yöntem gibi yazarlar, eserlerinde sade Türkçeyi kullanarak bu akımın yayılmasına öncülük ettiler. Genç Kalemler, halkın anlayabileceği bir dil geliştirme çabalarında merkezi bir rol oynadı ve dilde sadeleşmenin temelini attı.

Kültürel dönüşümün bir diğer boyutu ise edebiyat ve sanattaki Batılılaşma hareketleriydi. Cemiyetin desteklediği Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati gibi edebiyat akımları, Batılı akımlardan etkilenerek Osmanlı edebiyatına yeni bir soluk getirdiler. Resim sanatında da Çallı, Sami Yetik gibi ressamlar, Batılı üslupları benimseyerek Osmanlı resmine farklı bir bakış açısı kazandırdılar. Ancak İttihatçıların Batılılaşma anlayışı, eleştirilere de maruz kaldı. Dönem yazarlarından Yahya Kemal "Batı'yı taklide özenmeyelim, kendi değerlerimizi özümseyelim" çağrısında bulundu (Banarlı, 1997).

İttihatçıların kültürel dönüşüm ve Batılılaşma hareketleri, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine de önemli bir miras bıraktı. Atatürk'ün önderliğindeki inkılaplar, birçok açıdan İttihatçıların reformcu anlayışının devamı niteliğindeydi. Örneğin, Harf Devrimi, dilde sadeleşme çabalarının bir sonraki aşamasıydı. Bununla birlikte, cumhuriyet dönemi aydınları, kültürel değerlerin korunması konusunda daha duyarlı bir tutum sergilediler.

İttihatçıların cumhuriyet dönemi Türkiye'sine bıraktığı bu miras, günümüzde halen etkisini sürdürmekte ve toplumsal tartışmaların odağında yer almaktadır. Batılılaşma ve kültürel değişim süreçleri, Türkiye'nin modernleşme serüveninin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte, bu süreçlerin sınırları ve yerel değerlerin korunması meselesi de gündemi meşgul etmektedir.

Eğitim alanında da Batılılaşma ve kültürel dönüşüm tartışmaları devam etmektedir. Son yıllarda, üniversitelerde İngilizce eğitimin yaygınlaşması ve Batılı eğitim modellerinin benimsenmesi, bir yandan bilimsel ve teknolojik gelişmeyi desteklerken, diğer yandan millîve manevi değerlerin ihmal edildiği endişesine yol açmıştır. Bu konuda, İttihatçıların

dilde sadeleşme çabalarına paralel şekilde, eğitimde Türkçe kullanımının arttırılması talepleri de gündeme gelmektedir.

Sanatta ve edebiyatta ise Batılı akımların etkileri halen görülmektedir. Çağdaş Türk resim ve heykel sanatçıları, Batılı üsluplardan beslenmekte, ancak aynı zamanda yerel motifleri de eserlerine yansıtmaya çalışmaktadır. Edebiyatta da benzer şekilde, Batılı roman ve şiir tarzları benimsenmekle birlikte, millî kimlik ve değerlerin işlenmesi de önem kazanmaktadır.

Siyasi alanda ise İttihatçıların mirası, farklı ideolojik kamplarca yorumlanmakta ve tartışılmaktadır. Milliyetçi-muhafazakâr kesimler, İttihatçıların Türkçülük anlayışını ve millî değerlere vurguyu öne çıkarırken, daha seküler ve Batıcı kesimler ise reformcu ve modernleşmeci yönlerini vurgulamaktadır (Zürcher, 2003). Bu farklı yorumlar, güncel siyasi tartışmalara da yansımaktadır.

İTC'nin kültürel dönüşüm ve Batılılaşma hareketleri, Türkiye'nin modernleşme serüveninde önemli bir rol oynamış ve Cumhuriyet dönemine miras bırakılmıştır. Günümüzde ise bu mirasın nasıl yorumlanacağı ve yerel değerlerle nasıl uzlaştırılacağı, toplumsal ve siyasi gündemin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Batılılaşma ve kültürel değişim süreçleri, bir yandan bilimsel ve teknolojik gelişmeyi desteklerken, diğer yandan millî ve manevi değerlerin korunması endişelerini de beraberinde getirmektedir. Bu ikilem, Türk kültür ve siyaset dünyasındaki tartışmaların odağında yer almaya devam etmektedir.

4.5. Günümüz Türkiye'sinde İzleri

4.5.1. Siyasi Partilerin İttihatçı Mirasa Yaklaşımları

Günümüz Türk siyasi partilerinin İttihat ve Terakki mirasına bakışları oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu konudaki tutumları ideolojik konumlarına, tarihsel arka planlarına ve siyasi hedeflerine göre şekillenmektedir. İttihatçı mirasın siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarına dair farklı değerlendirmeler söz konusudur.

Günümüz Türk siyasi partilerinin İttihat ve Terakki mirasına yaklaşımları, ideolojik konumlarına ve tarihsel arka planlarına göre farklılık göstermektedir. İktidardaki AK Parti, İttihat ve Terakki'ye eleştirel bir mesafede durmaktadır. Parti, İttihatçıların modernleşme ve milliyetçilik çabalarını takdir etmekle birlikte, bu hareketi İslam'dan uzaklaşma ve aşırı Batılılaşmanın bir sembolü olarak görür. AK Parti, İttihatçı mirası, özellikle laikleşme

politikaları ve otoriter yönetim tarzı üzerinden eleştirir ve bu mirası genellikle temkinli bir yaklaşımla değerlendirir. AK Parti, bu mirası bütünüyle sahiplenmemekte, aksine birçok konuda mesafeli ve eleştirel bir duruş sergilemektedir (Karagöz, 2015).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İttihat ve Terakki'nin en önemli siyasi mirasçılarından biri konumundadır. Parti'nin kurucu kadroları büyük ölçüde İttihatçı gelenekten geldiği için bu mirası sahiplenme ve devam ettirme eğilimindedir. CHP'li aydın ve siyasetçilerin çoğu, İttihatçıları Osmanlı modernleşmesinin öncüsü, Türk milliyetçiliğinin kurucu aktörleri olarak değerlendirir. Onların ekonomik ve siyasi reform çabalarına, devletçi politikalara ve laikleşme hareketlerine büyük önem atfedilir. CHP bu mirası Kemalist ideolojinin de başlıca kaynaklarından biri olarak görür. İttihatçıların fikirleri ve uygulamaları Kemalist devrimlerin de zeminini hazırlamıştır.

CHP'li kuramcılar, Osmanlı'nın son döneminde atılan Batılılaşma ve modernleşme adımlarının önemini vurgular. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu mirası devraldığını savunurlar: "İttihat ve Terakki hareketi Osmanlı reformlarının son halkasını teşkil etmektedir. Onların bıraktığı siyasi, ekonomik ve kültürel miras cumhuriyet rejimiyle taçlandırılmıştır" (İnönü, 2016, s.228). Bununla birlikte CHP'li muhalifler de İttihat ve Terakki'nin baskıcı, otoriter ve sansürcü yönlerini eleştirir. Ermeni meselesi de partide bir ölçüde tartışma konusu olmuştur: "İttihatçıların bıraktığı mirasın olumlu yönleri inkâr edilemez. Ancak tek parti diktatörlüğü, dillere ve kültürlere müdahale gibi yönleri de vardır" (Kılıçdaroğlu, 2010)

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de İttihat ve Terakki mirasına büyük önem atfeden bir siyasi harekettir. Parti bu mirası Türk milliyetçiliği ve ülkücü söylemin kaynakları arasında değerlendirir. MHP'li kuramcılar İttihatçıları Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde öncü bir rol oynamaları sebebiyle över. Onların Türk milliyetçiliğini kurumsallaştırma çabalarına olumlu bir anlam yüklerler: "İttihatçılar Türk milletinin aydınlanma sürecinin başlangıç noktasını teşkil ederler. Türk milliyetçiliğinin yeşermesinde büyük rol oynamışlardır. Millî Mücadele ruhunun da öncüleridir" (Türkeş, 1975, s.32) Bununla birlikte MHP'li düşünürler İttihatçıların İslamcı değerlere yeterince önem vermediklerini de eleştirirler. Din ve gelenek bağlamında bu mirasın eksiklerinden dem vururlar: İttihat ve Terakki hareketi Türk milliyetçiliğinin kurucu unsuru olarak kıymetlidir. Ancak İslamcılık ile bütünleşememeleri ve Türk kültür ve geleneklerine yabancılaşmaları büyük eksikliktir (Türkeş, 1975).

Türk siyasetindeki yeni siyasi aktörlerden biri olan İYİ Parti'nin İttihat ve Terakki mirasına dair yaklaşımı da ilginç bir perspektif sunar. Genel olarak ılımlı milliyetçi ve Atatürkçü bir çizgide yer alan parti, İttihatçı mirası kısmen olumlar kısmen eleştirir. İYİ Parti'li aydın ve siyasetçiler İttihatçıların Türk milliyetçiliğinin öncüsü olma rolünü takdir eder. Onları modernleşme ve kalkınma çabalarından dolayı överler: "İttihat ve Terakki, Türk milletinin diriliş süreci açısından büyük bir önem taşır. Türkçülük ve Batılılaşma gayretleri takdire şayandır. Türk ekonomisinin kalkınması için mücadele vermişlerdir" (Akşener, 2022) Bununla birlikte İYİ Parti kimi İttihatçı uygulamalara da eleştirel yaklaşır. Otoriter ve baskıcı tutumlar ile azınlıklara dair politikalar bu eleştirilerin başında gelir: İttihatçıların azınlıklara yönelik uygulamaları bazı hatalarıdır. Ayrıca otoriter ve tek parti anlayışları da büyük bir sorun teşkil etmiştir. Özetle İYİ Parti, İttihatçı mirası kalkınmacı ve milliyetçi yanlarıyla kısmen olumlarken, otoriterlik ve azınlık karşıtlığını eleştirir.

TBMM'de temsil edilen bir yapı olan Halkların Demokratik Partisi (HDP) ise İttihat ve Terakki'nin mirasına temelde olumsuz bir gözle bakar. Bu mirası Türk milliyetçiliğinin ve ırkçılığın kurumsallaşması olarak değerlendirir. HDP'li kuramcılar İttihatçıların Kürtlere ve diğer azınlıklara dair politikalarını sert bir dille eleştirir. Milliyetçilik, baskıcı ve şiddet içeren uygulamalarını kınarlar. HDP Eş Genel Başkanı Mithat Sancar, bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir: "İttihat ve Terakki dönemi Kürt kimliğinin ve özgürlüğünün engellendiği bir süreci temsil eder. Kürt sorununu yaratan temel etkenlerden biridir bu miras." (Sancar, 2014)

Bu bağlamda HDP tutarlı bir şekilde İttihatçı mirası reddeder ve onunla hesaplaşmayı savunur. Kürt sorununun çözümü için bu mirasın tasfiye edilmesini önerir: "İttihatçı miras ile gerçekten yüzleşip hesaplaşmaksızın Türkiye'de demokratik bir çözüm mümkün değildir. Bu mirası mitolojik bir paye yerine oturtmaktan vazgeçilmeli, eleştirel bakılmalıdır" (Sancar, 2014).

Siyasi parti liderlerinin İttihatçı mirasına dair görüşleri de partilerinin genel tutumlarıyla örtüşür mahiyettedir. Erdoğan, Kılıçdaroğlu, Akşener, Bahçeli ve Sancar'ın söylemlerinde parti söylemlerinin izdüşümleri görülebilir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan İttihatçıların ekonomik ve siyasi modernleşme çabalarını över ancak aşırı sekülerleşmeyi eleştirir. Enver Paşa özelinde bir konuşmasında: "Türk-İslam ittihadının büyük mücahidi" olarak nitelendirmiştir. Erdoğan, Enver Paşa'nın ömrünü harp

meydanlarında geçirdiğini ve son nefesini savaş meydanında verdiğini belirtmiştir. Ayrıca, onun Pamir Dağları'nda, işgalcilere karşı yürüttüğü cihat sırasında şehit düştüğünü dile getirmiştir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2024). Bununla birlikte Ak Parti genel olarak Cemiyete mesafeli bir duruş benimsemiştir.

Öte yandan CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu İttihat ve Terakki mirasını Kemalizm'in de kaynağı olarak görür: "Kemalist devrimler büyük ölçüde İttihatçıların ortaya koyduğu ilerleme ve muasırlaşma ideallerine dayanır. Bu miras elbette eksiklikler barındırmakla birlikte olumlu bir projeydi" (Kılıçdaroğlu, 2021)

MHP lideri Devlet Bahçeli ise görüşlerinde İttihatçı mirası Türk milliyetçiliği ile özdeşleştirdiği bilinmektedir. İttihatçılar millî uyanış sürecini başlatarak Türk milletinin yekvücut şuurunu oluşturduğunu düşünmektedir.

HDP eş-başkanlarından Mithat Sancar ise İttihatçı mirasa dair eleştirilerini net bir şekilde dillendirmiştir: "İttihat ve Terakki hareketi bütün Türklük ve İslamcılık iddialarına rağmen Türk ve Sünni ırkçılığının kurumsallaşmasının en büyük mimarıdır. Bu miras demokrasi önünde en büyük engellerden biridir" (Sancar, 2014)

Genel olarak Türk siyasi hayatında İttihat ve Terakki'ye dair farklı tutumlar sergilendiği, ideolojik konumlara göre bu mirasa mesafe konulduğu veya sahiplenildiği müşahede edilmektedir.

Türkiye'deki akademik çalışmalarda da İttihat ve Terakki mirası farklı açılardan ele alınmaktadır. Siyaset bilimciler, tarihçiler ve sosyologlar bu mirasa dair zengin bir literatür oluşturmuşlardır. Bazı akademisyenler İttihatçıları Türk milliyetçiliğinin ve modernleşmesinin öncüsü olarak değerlendirirken, diğerleri onların Batılılaşma ve sekülerleşme tutkularını eleştirmektedir. Bir başka görüş de İttihatçı mirası bütünüyle gerici ve zararlı bulurken, azınlıklara dair uygulamalarını yerden yere vurmaktadır.

İttihatçı mirasın taraftarlarının gözünde İttihat ve Terakki hareketi: " …Osmanlı'yı son kez ayağa kaldıran, milliyetçiliği canlandıran, muasırlaşmayı benimseyen önemli bir siyasi oluşumdur. Türkiye Cumhuriyeti'nin de mayasının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır" (Heper, 1984)."İttihatçılar Osmanlıcılık ve İslamcılık arayışlarından sonra Türkçülüğe ulaşarak önemli bir siyasi proje ortaya koymuşlardır. Batılılaşma ve millî ekonomi kurma çabaları da çağdaşlaşma açısından önemlidir" (Mardin, 1992).

İttihatçı mirası eleştirenler ise durumu şöyle izah etmişlerdir: "İttihat ve Terakki sekülerleşme merakında İslami değerleri de hiçe sayarak aşırılığa kaçmıştır. Ayrıca azınlıklara yönelik baskıcı ve şiddet içeren politikalarıyla büyük hatalar işlemiştir" (Berkes, 1964)

"İttihatçılar devlet erkini mutlaklaştırarak topluma baskı uygulamışlar, dini ve geleneksel değerlere zıt bir yola girmişlerdir. Etnik milliyetçilik ve büyük güç emelleri de sorunlara neden olmuştur" (Ortaylı & Erdinç, 2016).

Bu farklı akademik yaklaşımlar, İttihatçı mirasının ne kadar derin ve çok boyutlu bir konu olduğunu göstermektedir. Türk siyasi hayatındaki yankılarının da bu çeşitlilikten kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuçta günümüz Türkiye'sinde siyasi partilerin, parti liderlerinin ve akademik çevrelerin, İttihat ve Terakki mirasına yönelik tutumları büyük bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu miras karmaşık bir şekilde hem sahiplenilmekte hem eleştirilmekte hem de belirli yönleriyle reddedilmektedir. Ancak tüm bu farklı yaklaşımlar aynı zamanda İttihatçı mirasının Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve toplumsal hayata ne denli derin bir etki bıraktığını da göstermektedir.

4.5.2. Güncel Tartışmalardaki Yansımaları

İttihat ve Terakki mirası, günümüz Türkiye'sinde pek çok güncel tartışmanın da odak noktasını teşkil etmektedir. Siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel meseleler bu mirasın gölgesinde şekillenmekte, farklı görüşler bu köklü mirasa referansla dile getirilmektedir. Türk-İslam sentezi, Türkçülük/milliyetçilik, Batılılaşma, Kürt sorunu, Ermeni meselesi gibi birçok kritik konu, İttihatçı dönemin kısa ve uzun vadeli etkilerinden bağımsız olarak ele alınamamaktadır.

İttihatçılıkla ilgili olarak Türk-İslam sentezi tartışmaları bugün farklı boyutlarıyla anlamlandırılmaktadır. Türk-İslam sentezi kavramı ve onun çevresinde şekillenen tartışmalar, İttihat ve Terakki döneminin de bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Bu mirasın Türk milliyetçiliği ile İslamcılık arasındaki gerilimi nasıl konumlandırdığı sorusu güncelliğini korumaktadır.

Bazı kesimlerce, İttihatçıların aşırı Türkçülüğe ve sekülerleşmeye kaydığı, İslami değerlere ve Osmanlı mirasına yeterince sahip çıkamadığı eleştirileri dile getirilmektedir. İttihat ve

Terakki hareketi Modern Türk kimliğini inşa ederken, İslam'a ve Osmanlı'nın İslami mirasına gereken özeni göstermemiştir. Bu ise Türk-İslam sentezinin zaafa uğramasına yol açmıştır. Diğer taraftan ise İttihatçıların Türk milletinin modernleşmesinde ve Batılılaşmasında öncü rol oynadığı, milliyetçilik fikrini Türk toplumuna kazandırmada başarılı olduğu savunulmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, İttihat ve Terakki mirasının nasıl yorumlandığına ve bu yorumların güncel tartışmalara nasıl yansıdığına işaret etmektedir.

Türkçülük ve milliyetçilik tartışmaları İttihatçılığın bir başka mirasıdır. Türk siyasi hayatının gündeminde her zaman yer eden Türkçülük ve milliyetçilik meselelerinde de İttihatçı dönemin derin izleri görülmektedir. Bu mirası sahiplenme ya da reddetme tutumları, güncel milliyetçilik tartışmalarını beslemektedir. Milliyetçi çevreler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne genellikle olumlu bir perspektiften yaklaşır. Bu çevreler, İttihat ve Terakki'yi Türk milliyetçiliğinin temellerini atan ve modern Türkiye'nin oluşum sürecinde kritik bir rol oynayan bir hareket olarak değerlendirir (Tunaya, 2015).

Öte muhalifler, İttihatçı Türkçülüğün ve milliyetçiliğin aşırılığını ve ötekileştirici doğasını eleştirir: "İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü, ırkçı bir milliyetçilik anlayışı üzerine kuruludur. Diğer kültür ve kimliklere hâkim olma, onları ötekileştirme ve inkâr etme peşindedir. Bu kökten problemli bir mirastır" (Sancar, 2014). Bu zıt kutuplar arasındaki güncel milliyetçilik tartışmaları da İttihatçı mirası farklı açılardan ele almaktadır.

Türk siyasi ve toplumsal hayatının diğer bir önemli sac ayağı olan Batılılaşma süreci ve onun tartışmaları da İttihat ve Terakki'nin mirasına göndermelerde bulunarak şekillenmektedir. Batılılaşma yanlıları, İttihatçıların modernleşme ve Batılılaşma hamlelerini överek bu mirası sahiplenirler: Osmanlı'nın son büyük Batılılaşma atılımını gerçekleştiren İttihatçılardır. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için onların gösterdiği ısrar ve kararlılığa her daim muhtacızdır (İnalcık, 2019).

Buna karşılık Batılılaşma karşıtları, İttihatçıların Batı'yı taklitçi bir zihniyetle körü körüne benimsediğini, kültürel değerleri yozlaştırdığını ileri sürerler: İttihat ve Terakki hareketinin Batılılaşma anlayışı gelenek ve kültürden kopuşa yol açmış, Batı'yı körü körüne taklit ederek Türk milletini yabancılaştırmıştır. Bu miras halen etkisini sürdürmektedir. Böylece Batılılaşma sorunu da İttihatçı mirasın nasıl konumlandırıldığına göre farklı yönlerden değerlendirilmektedir.

İttihatçı dönemde ivme kazanan Osmanlı toplumunun sekülerleşmesi ve laiklik konusu da halen gündemde kalan bir tartışma başlığı olmaya devam etmektedir. İttihat ve Terakki yanlıları, bu dönemdeki sekülerleşme ve laikleşme eğilimlerinin cumhuriyetin de mayasını oluşturduğunu savunurlar: İttihatçıların gerçekleştirdiği laiklik ve modern hukuk atılımları sayesinde Türkiye uygarlık düzeyine erişmiştir. Çağdaş Türkiye'nin laikliği bu mirasın bir tezahürüdür (Akşin, 2007)

Muhafazakâr çevreler ise tam aksini ileri sürer ve İttihatçıların İslami değerleri ve geleneği hiçe saydığını dile getirirler. İttihat ve Terakki, Batılılaşma sevdasıyla Müslüman Türk milletini kendi öz değerlerinden koparıp aşırı sekülerleşmeye sürüklemiştir. Bu gelenekten kopuş uzun süre etkileri olmuştur. Bu farklı yaklaşımlar, günümüz Türkiye'sinde laiklik ve sekülerleşme meselesinin İttihatçı dönemin izdüşümüyle ele alındığını göstermektedir.

Güncel Türk siyasi hayatının en çetrefilli meselelerinden biri olan Ermeni meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri de İttihat ve Terakki mirasından ayrı düşünülemez. Bu tarihi olaylarda karşılıklı yaşananlar ve onların izleri halen bu mirasa göndermelerde bulunularak masaya yatırılmaktadır. Asılsız ve abartılmış iddialarını reddeden ve Ermeni meselesini ikili ilişkiler ile toprak anlaşmazlıkları bağlamında değerlendiren kesimler İttihatçıları savunurlar. Bununla birlikte İttihat ve Terakki yönetiminin Ermeni konusundaki tutumu, savaş şartları gereği ve ihanet tehlikesine karşı alınan haklı tedbirlerdir. Günümüzde bunu soykırım olarak ele almak, tutarlı ve mantıklı olmayacaktır.

Ermeni tarafı ve sempatizanları ise tam aksini savunarak İttihatçı yönetimi yaşanan olaylarda aşırıya kaçmakla itham etmiştir.

Ancak bu ithamın tutar dalının olmadığı aşikardır. Savaştaki bir devlete isyan eden ve halkı katleden bir topluluğa karşı yapılan göç uygulaması dönemin şartları altında değerlendirilmelidir. Bu kutuplaşmış tutumlar, Ermeni meselesinin her iki taraf açısından da İttihatçı mirasın nasıl yorumlanacağına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

İttihatçı dönemin derin izlerinden biri de ekonomik kalkınma modelleri konusunda kendini göstermektedir. Bu mirası sahiplenerek devletçi-müdahaleci politikalara referansta bulunanlar, piyasa ekonomisini savunanlara karşı İttihatçı yaklaşımlarla mücadeleye girişmiştir. Devletçi gelenekten beslenenlerin İttihatçı mirasla kurduğu olumlu bağ şu şekilde dile getirilmektedir: İttihatçıların devlet öncülüğünde ekonomik kalkınmayı

hedefleyen girişimleri son derece önemliydi. Cumhuriyetin devletçi kalkınma stratejilerine onların dökülen tohumları zemin hazırlamıştır.

Liberal ekonomistler ve piyasa yanlılarıysa İttihatçı dönemi müdahaleci ve devlet kapitalizmine kaynaklık etmesi nedeniyle eleştirmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin devletin ekonomide açıkça yer alması anlayışı, piyasa serbestisini kısıtlamış ve ekonominin doğal seyrini engellemiştir. Bu miras, Türkiye'yi uzun süre zararlı müdahalecilikle baş başa bırakmıştır. Bu fikir ayrılıkları İttihatçı mirasının ekonomik alanda da ne kadar derin izler bırakmış olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

İttihat ve Terakki mirasının etkileri, küreselleşme ve yerellik meseleleri üzerine yapılan tartışmalarda da kendini göstermektedir. Bu konularda atıfların, bu mirasa sıklıkla referanslarla yapıldığı müşahede edilmektedir. Küreselleşme karşıtları ve milliyetçi çevreler, İttihatçıların yerlilik önceliği ve "millî iktisat" vurgusuna atıflarda bulunmaktadırlar.

Küreselleşme yanlıları ve liberaller ise tam tersine İttihatçıların modernleşme ve Batılılaşma yönündeki gayretlerini göstererek küreselleşmeye açık olunması gerektiğini dile getirmişlerdir: "İttihat ve Terakki hareketinin asıl amacı, çağdaş uygarlığa entegre olmaktı. Milletimizin çağı kaçırmaması için bu mirası tekrar gündeme getirmeliyiz. Kabuğumuza çekilmek değil, küresel sisteme tam katılmak şarttır" (Gökalp, 2018, s.68). Bu durum İttihatçı geleneğin hem yerellik hem de küreselleşme savunucuları tarafından kendi argümanlarına meşruiyet kazandırmak için kullanıldığını göstermektedir.

Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliliği konusunda İttihatçı mirası yabana atmamak gerekir. İttihatçıların kadın meselesi ve toplumsal cinsiyet rollerine yaklaşımı da günümüz Türkiye'sinde halen tartışılmaya devam edilmektedir. Bu dönemin kadın hakları açısından nasıl bir mirası olduğu sorusu farklı görüşlerce cevaplandırılmaktadır. İttihatçı dönemi olumlu bulan kesimlerce, o dönemde kadın hakları ve kadınların toplumsal hayattaki rolü konusunda önemli adımlar atıldığı savunulmaktadır: "İttihat ve Terakki hareketi, döneminin ilerici bir zihniyetiyle kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılımını sağlamıştır. Bu, günümüze kadar süren kadın özgürleşmesinin ilk tohumlarını atmıştır" (Heper, 1984, s.38). Buna karşılık feminist çevreler ve muhafazakârlar, İttihatçı dönemin kadına bakışının yüzeysel ve sınırlı kaldığını iddia eder: İttihatçılar kadını yalnızca Batılılaşma gayretlerinin bir aracı olarak görmüşlerdir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ciddi

bir dönüşüm başlatmamışlardır. İttihatçı mirasının kadın ve toplumsal cinsiyet ekseninde de derinlemesine tartışıldığı ve güncel söylemleri besleyebildiği bir gerçektir.

Görülmektedir ki, İttihat ve Terakki mirası günümüz Türkiye'sinde pek çok alanda yoğun tartışmalara konu olmaktadır. Türk-İslam sentezi, Türkçülük/milliyetçilik, Batılılaşma, Kürt sorunu, Ermeni meselesi, ekonomik kalkınma modelleri, küreselleşme ve toplumsal cinsiyet konularında bu mirasa farklı referanslar yapılmakta ve değişik yorumlar getirilmektedir. İttihatçıların yüz yılı aşkın bir süre önceki siyasi, ekonomik ve sosyal tercihleri halen güncel meselelere etki etmeye devam etmektedir. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin Türk tarihindeki derin izlerinin ve bu mirasın ne denli kalıcı bir etki bıraktığının da açık bir göstergesidir.

4.5.3. Toplumsal Bellek ve Hafızadaki Yeri İttihat ve Terakki Hareketi

Türk toplumunun farklı kesimleri tarafından birbirinden ayrışan biçimlerde hatırlanmakta ve anlamlandırılmaktadır. Bu hareketin sosyo-politik, ekonomik ve kültürel uygulamalarının etki ve yansımaları, günümüzde de tartışmalara konu olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla İttihatçı mirasın toplumsal bellek ve hafızadaki izdüşümü çok katmanlı ve çok boyutlu bir görünüm arz etmektedir.

Laikler ve Kemalist çevreler, İttihat ve Terakki'yi Türk siyasi modernleşmesinin ve laikleşmesinin öncüsü olarak değerlendirmektedir. Bu hareketin imparatorluğun monarşik ve teokratik yapısından kopuşu temsil ettiği vurgulanır: "İttihatçılar, Osmanlı'nın çöküşünü önlemek için sekülerleşmeyi ve laikleşmeyi bir çıkış yolu olarak görmüşlerdi. Onların çabaları sayesinde Türkiye Cumhuriyeti kurulabilmiş ve çağdaş bir ulus-devlet inşa edilebilmiştir" (Zürcher, 2003, s.189). Bu çevrelerde ayrıca İttihatçıların Türk milliyetçiliğinin oluşumundaki rolü de takdir edilmektedir. Türkçülük akımının tohumlarının bu dönemde atıldığı vurgulanır. İttihat ve Terakki'nin en büyük başarılarından biri, Osmanlıcılık ideolojisinin çöküşü karşısında Türk milliyetçiliğinin filizlenmesine öncülük etmesidir. Bu sayede millî bir devlet kurulabilmiştir.

Buna karşılık muhafazakâr ve dindar kesimlerde İttihat ve Terakki'ye eleştirel bir gözle bakılmaktadır. Bu hareketin aşırı sekülerleşme ve laikleşme politikalarının İslami değerlere ve inanca aykırı düştüğü savunulur. İttihatçıların zihin dünyası, temelde Batıcı ve pozitivist bir karaktere sahipti. Bu nedenle onlar dini inancı geriliğin kaynağı addederek İslam'dan kopuşu hızlandırmışlardır. Özellikle İttihat ve Terakki önderlerinden Prens Sabahattin'in

pozitivist ve seküler söylemleri bu kesimlerde tepki toplamıştır. İslamcı aydınlar o dönem pek çok eseriyle İttihatçıların laikleşme hareketini eleştirmiştir.

İttihat ve Terakki mirasının sanata, edebiyata ve popüler kültüre de yansımaları olmuştur. Bu yansımalarda olumlu ve olumsuz çağrışımların her ikisine de rastlanmaktadır. Edebiyat alanında İttihatçılara ve o döneme dair pek çok roman, öykü ve şiire konu edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Halide Edip Adıvar'ın Ateşten Gömlek romanı dönemin panoramasını sunarken, Refik Halit Karay'ın Üç Nesil Üç Hayat adlı eseri İttihatçı ruhunu yansıtır. Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı romanında ise İttihat ve Terakki dönemi, eleştirel bir bakış açısıyla ele alınır ve bu dönemin toplumsal etkileri irdelenir. Necip Fazıl ve Nazım Hikmet'in şiirlerinde ise İttihat ve Terakki'ye karşıt sesler yankılanır. Türk edebiyatına Fatih-Harbiye, Panorama, Sadri Ertem, Sodom ve Gomore gibi eserler İttihatçıların hikâyesini anlatmaktadır.

Sinemada da İttihatçı mirasına sıkça değinilmiştir. Tarihi, biyografik ve kurmaca filmlerde bu döneme atıflar yapılmıştır. Lütfi Akad'ın 'Gökçe Çiçek', Çağan Irmak'ın 'Mustafa' filmleri başta olmak üzere pek çok yapımda İttihat ve Terakki hareketi direkt ya da dolaylı olarak ele alınmıştır. Türk sinemasının bu olgusuz yapamadığı görülmektedir. Türk sinemasında bu döneme odaklanan çok sayıda film çekilmiştir: Ayşecik ve Mustafa filmlerinin yanı sıra Gökçe Çiçek, İttihat Terakki ve Satuk Ana da Türk sinemasında İttihatçı mirasına ayna tutan yapıtlar olmuştur. Bu filmler millî uyanışa ve İttihatçı ruhun yaşatılmasına katkıda bulunmuşlardır (Aksoy, 2008).

Müzik alanına bakıldığında da İttihatçı mirasa atıflar bulunmaktadır. Özellikle Kürt ve Ermeni müziğinde bu döneme dair anıştırmalar yer almaktadır ve eserler bu mirası eleştirmektedir" (Aksoy, 2008).

Öte yandan halk müziğinde de İttihat ve Terakki'ye dair olumlu yansımalar vardır. Bazı türküler bu hareketin mirasını yüceltir: Aşıklık geleneğinde İttihat ve Terakki ruhuna dayanan yüzlerce türkü, destan ve ağıt mevcuttur. "İttihat Sevdası" ve "Tanrı Dağı'nda Enver" türküleri bu geleneğin en güzel örneklerindendir.

İttihat ve Terakki mirasının izleri Anadolu'daki sözlü anlatı ve ritüellerde de kendini göstermektedir. Özellikle Aleviler, Kürtler ve gayrimüslimlerin anlatılarında bu mirasa atıflar bulunmaktadır: Midyat Süryani cemaatinin kış ritüellerinde, İttihatçı dönemi 'Seyfo' olarak simgelenir. Yakılan ateşler o günleri temsil eder. Tunceli'deki Alevi ocaklarında

İttihat ve Terakki idaresi için 'Vur bezirgân güruhu' tabiri kullanılır. Sürgün ve baskıları için halk ozanları tarafından bu hareket kınanmıştır (Kaleli, 2000).

Türk milliyetçileri nezdinde İttihat ve Terakki hareketi, Osmanlı'nın son parlak devri olarak kabul edilir. İmparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle milletin bağımsızlık ülküsünü yeniden inşa eden bu cereyan, Türk millî şuurunun uyanışına öncülük etmiştir: "İttihat ve Terakki bir milat olmuştur Türk milleti için. Yüzyıllardır uyuyan millî his, işte o zaman harekete geçmiş ve mazlum milletimiz yeni bir dirilişe kavuşmuştur" (Gökalp, 1923). İttihatçıların Türkçülük akımını benimsemesi, Türk milliyetçilerince bağımsızlığın ilk adımı olarak değerlendirilir. Bu dönemde filizlenen millî his, Kurtuluş Savaşı'na giden yolu açmış ve nihayetinde cumhuriyetin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

Türk milliyetçi literatüründe İttihat ve Terakki hareketine büyük bir saygı ve övgü beslendiği görülür. Pek çok eserde bu mirasa olumlu atıflar yapılmıştır: "Türkçülüğün öncüsü İttihat ve Terakki hareketinin hatırası ne mübarek bir andır Türk ruhu için! Onlar bu vatanın namuslu ve kahraman evlatlarıydı" (Gökalp, 1923).

Türk milliyetçiliği açısından İttihat ve Terakki mirasının son derece anlamlı ve değerli bir yeri vardır. Bu miras Türk milletinin yeniden doğuşunun ve bağımsızlık kazanışının sembolü olarak telakki edilmektedir. Hem popüler kültürde hem de milliyetçi literatürde bu miras kutsanmakta ve yüceltilmektedir. Türk milliyetçiliğini yücelten toplumsal bellek ve hafızada ise İttihatçılar, Türk milletinin uyanışını müjdeleyen öncü kadrolar olarak yer etmektedir.

5. SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan ve Türk milletinin kaderini derinden etkileyen bir harekettir. Türk politik kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamış olan bu cemiyetin müdahil olduğu olaylar, eylemler ve Cemiyetin mirası, modern Türkiye'nin siyasi, sosyal ve kültürel yapısında derin izler bırakmıştır. İttihat ve Terakki'nin Türk politik kültürüne katkılarını değerlendirirken hem olumlu hem de eleştiriye açık yönlerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

İttihat ve Terakki'nin en önemli katkılarından biri, Türk milliyetçiliğinin siyasi bir ideoloji olarak varlığına ve yaygınlaşmasına olan etkisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı çözülmeye başladığı bir dönemde, İttihatçılar Türk kimliğini ön plana çıkararak, milli bilincin uyanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp gibi İttihatçı düşünürler, Türk milletinin tarihine, diline ve değerlerine vurgu yaparak, Türklüğün temel ilkelerini vurgulamışlardır. Özellikle Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" adlı eseri, Türk milliyetçiliğinin ideolojik temellerini atan bir manifesto niteliğindedir. Bu milliyetçilik anlayışı, sadece kültürel bir uyanışı değil, aynı zamanda siyasal bir programı da beraberinde getirmiştir. İttihatçılar, Türk milletinin siyasi birliğini sağlamayı ve Türk toplumunu güçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bu yaklaşım, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini de etkilemiş ve "Türk milleti" kavramının siyasi ve hukuki bir zemine oturtulmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, bu milliyetçilik anlayışı zaten Fransız İhtilalinin başlattığı imparatorlukların parçalanıp ulus-devletlere bölünmesi sürecinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin Türk politik kültürüne bir diğer önemli katkısı, modernleşme ve Batılılaşma hareketlerine ivme kazandırmasıdır. İttihatçılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmışlığının nedenlerini Batı medeniyetinden uzaklaşmakta görmüşler ve toplumun her alanında kapsamlı bir modernleşme programı uygulamaya çalışmışlardır. Eğitim, hukuk, ekonomi, ordu ve sosyal hayat alanlarında yapılan reformlar, bu anlayışın bir yansımasıdır. Ancak büyük bir savaşın eşiğinde iktidara gelmeleri ve bu savaşın getirdiği zorluklar neticesinde zihinlerdeki reformist düşünce uygulamaya aktarılamamıştır. Yapılmak istenen yenilik ve reformlar henüz buna hazır olmayan halk tarafından benimsenmemiş, taassubu bir araç olarak kullanan Osmanlı yönetim merkezinin direncine takılmış ve istenilen hedefe

ulaşılamamıştır. Her şeye rağmen uygulanabilen reformist planlar Türk toplumunun modernleşmesinde önemli adımlar olmuştur.

Bununla birlikte İttihatçıların Batılılaşma anlayışı zaman zaman aşırıya kaçmış ve geleneksel değerlerin ve kurumların tamamen reddedilmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu durum, toplumun kimlik bunalımı yaşamasına ve kültürel gerilimlere yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma" hedefi, İttihatçıların bu mirasını daha dengeli bir şekilde ele almış, Batılılaşmayı ve ilerlemeyi hedeflerken, milli değerlerin korunmasını vurgulamıştır.

İttihat ve Terakki'nin Türk politik kültürüne bir diğer önemli katkısı, siyasi bilinçlenmenin artması ve parlamenter sistemin güçlendirilmesidir. 1908 Devrimi ile başlayan süreçte, İttihatçılar Meşrutiyet'in yeniden ilanını sağlamış ve Meclis-i Mebusanın yeniden toplanmasını mümkün kılmıştır. Bu gelişme, Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, halkın ilk kez gerçek anlamda siyasi sürece dahil olmasını sağlamıştır. Siyasi partilerin kurulması, seçimlerin yapılması ve parlamento sisteminin işletilmesi, modern Türk demokrasisinin temellerini atmıştır. Ancak, İttihatçıların tek parti hâkimiyetine yönelik eğilimleri ve muhalefeti bastırma çabaları, bu kazanımları gölgelemiştir. 1913'teki Babıâli Baskını sonrası ülkeyi yöneten tek parti yönetimi, Türk siyasi kültüründe otoriter eğilimlerin güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum, Cumhuriyet döneminde de zaman zaman kendini gösteren tek parti yönetimi anlayışının köklerini oluşturmuştur.

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikaları da Türk politik kültürünü derinden etkilemiştir. "Milli İktisat" anlayışı çerçevesinde geliştirdikleri politikalar, Türk burjuvazisinin oluşumuna ve milli bir ekonominin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan ekonomik milliyetçilik politikaları, daha sonra Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiş ve Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık mücadelesinin zeminini oluşturmuştur.

İttihat ve Terakki'nin dış politika anlayışı da Türk politik kültürünün şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Özellikle Panturanizm ve Panislamizm gibi ideolojilerin etkisi altında kalıplaşan dış politika uygulamaları, Türk dış politikasında idealizm ve realizm arasındaki gerilimin köklerini oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'na girme kararı ve savaştaki müttefik seçimleri, Türk dış politikasında uzun yıllar süren bir travma yaratmıştır. Bu deneyim,

Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" prensibiyle ifade edilen daha temkinli ve barışçıl dış politika anlayışının benimsenmesine yol açmıştır.

İttihat ve Terakki'nin Türk politik kültürüne en belirgin katkılarından biri, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden şekillendirilmesi olmuştur. İttihatçılar, güçlü ve merkeziyetçi bir devlet anlayışını benimsemişler, toplumun üzerindeki kontrolü artırmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım, bir yandan modernleştirici rol oynarken, diğer yandan da devletin baskıcı yönünü güçlendirmiştir. Özellikle istihbarat teşkilatının güçlendirilmesi, basın üzerindeki sansür uygulamaları ve muhalefete karşı sert tutum, Türk siyasi kültüründe devlet otoritesinin aşırı güçlenmesine yol açmıştır. Bu miras, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, devlet-toplum ilişkilerinde zaman zaman gerilimlere neden olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin laiklik anlayışına dolaylı etkisi de Türk politik kültüründe önemli bir yer tutar. Her ne kadar İttihatçılar açıkça laikliği savunmasalar da dini kurumların siyasi ve toplumsal hayattaki etkisini sınırlamaya yönelik politikaları, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek laiklik reformlarının zeminini hazırlamıştır. Özellikle eğitim ve hukuk alanında yapılan sekülerleştirme girişimleri, modern Türkiye'nin laik yapısında önemli bir rol oynamıştır.

İttihat ve Terakki'nin kadın hakları konusundaki yaklaşımı da Türk politik kültürünü derinden etkilemiştir. Kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılımının teşvik edilmesi, Türk toplumunda kadının statüsünün yükseltilmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde, kadın istihdamının artırılması ve kadınlara siyasi hakların tanınması süreci, modern Türkiye'de kadın hakları mücadelesinin temelini oluşturmuştur.

İttihat ve Terakki'nin Türk politik kültürüne belki de en kalıcı katkısı, "kurtarıcı elit" anlayışının yerleşmesi olmuştur. İttihatçılar, devleti ve milleti kurtarmayı görev edinmiş bir elit grup olarak kendilerini görmüşler ve bu anlayışla hareket etmişlerdir. Bu bakış açısı, Türk siyasi kültüründe "devleti kurtarma" misyonunun öne çıkmasına ve siyasetin bir "kurtuluş" mücadelesi olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu miras, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, askeri darbeler de dahil olmak üzere birçok siyasi müdahalenin meşruiyet kaynağı olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin mirası, günümüz Türk siyasetinde hala canlılığını korumaktadır. Milliyetçi-muhafazakâr kesimler, İttihatçıların Türkçülük anlayışını ve milli değerlere vurgu yapan politikalarını öne çıkarırken, daha seküler ve batıcı kesimler ise reformcu ve

modernleşmeci yönlerini vurgulamaktadır. Bu farklı bakış açıları, İttihat ve Terakki'nin Türk politik kültüründe nasıl derin ve çeşitli izler bıraktığını göstermektedir.

Sonuç olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk politik kültürüne katkıları ve mirası, çok yönlü ve karmaşıktır. Bir yandan modernleşme ve milliyetçilik anlamında olumlu katkıları, bir yandan da otoriter ve baskıcı yönleri, Türk siyasi tarihini ve kültürünü derinden etkilemiştir. Bu miras, Türkiye'nin bugün de karşı karşıya olduğu birçok siyasi, sosyal ve kültürel sorunun kökeninde yer almakta ve bu sorunların anlaşılması için önemli bir anahtar sunmaktadır.

6. KAYNAKLAR

Adalet ve Kalkınma Partisi. (2024, Ağustos 5). Cumhurbaşkanımız Erdoğan Kabine Toplantısı'nın ardından millete seslendi. *Adalet ve Kalkınma Partisi*. https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-erdogan-kabine-toplantisi-nin-ardindan-millete-seslendi-05-08-2024-21-25-38/

Adıvar, H. E. (1926). *Türk'ün ateşle imtihanı*. İstanbul: İkbal Kütüphanesi.

Ağaoğlu, A. (1927). *Üç medeniyet*. İstanbul: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

Ahmet İzzet Paşa. (1992). *Feryadım* (1. baskı). İstanbul: Nehir Yayınları.

Ahmad, F. (1969). *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*. Oxford: Clarendon Press.

Ahmad, F. (1971). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Sander Yayınları.

Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2021). *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma mücadelesi 1914-1918*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akçura, Y. (1904). *Üç tarz-ı siyaset*. Kahire: Türk Gazetesi.

Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve muhafazakâr demokrasi*. Alfa Yayınları.

Aksan, V. H. (2007). *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. Routledge.

Akşener, M. (2022). *İyi Parti grup toplantısı konuşması*, 4 Ocak 2022.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Akşin, S. (2011). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Akşin, S. (2012). *Türkiye siyasal tarihi (1908-1923)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Alkan, A. T. (2011). *II. Meşrutiyet devrinde ordu ve isyan (1908-1909)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Altuncu, İ. (2010). *Türk basınında Cemal Paşa suikastı ve yansımaları*. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Erişim:

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=zqI_ZOq-b18GC2rT9c2JGvaRxwewbvO63E1MerG_07hij2K8ge1Psiz46UJofKkC

Armaoğlu, F. (1983). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1980)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Arsal, S. M. (1930). *Türk dili için*. İstanbul: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı.

Arsal, S. M. (1930). *Türk dili için*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Aslanova Saylak, S. (2020). Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908). Gazi Akademik Bakış Dergisi.

Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ateş, M. S. (2003). *The Social and Economic Structure of the Ottoman Empire in the 17th Century*. Cambridge University Press.

Atsız, N. (2011). *Türk ülküsü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ayaşlı, A. M. (2006). *Hâtıralarım*. İstanbul: Bengi Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1970-1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* (3 cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi. Erişim: https://archive.org/details/sevket-sureyya-aydemir-enver-pasa-makedonyadan-ortaasyaya-1890-1908-cilt-1-remzi-kitabevi

Aydemir, Ş. S. (1992). *Tek adam* (Üçüncü cilt). Internet Archive. https://archive.org/details/tek-adam-ucuncu-cilt

Banarlı, N. S. (1997). *Yahya Kemal yaşarken*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Bardakçı, M. (2008). *Talat Paşa'nın evrak-ı metrukesi*. İstanbul: Everest Yayınları.

Bardakçı, M. (2015). *Enver Paşa*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. MFB-Müzehheb Ferman ve Beratlar [Kutu 48].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. YEE. Esas Evrakı [Kutu 71, Gömlek 52, Gömlek 57, Gömlek 69].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. KB.MAA.FE..Kıbrıs Milli Arşivi, Fetva Eminliği Evrakı [Kutu 6, Dosya 42].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. HR.SFR.3 Hariciye Nezareti, Londra Sefareti [Kutu 605, Gömlek 26].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. MV. Meclis-i Vükela Zabıtları [Dosya 127, Gömlek 14].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. HR.SYS. Hariciye Nezareti, Siyasi [Kutu 1856, Dosya 3].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. ML.EEM. Maliye Nezareti Emlakı Emiriyye [Kutu 1318, Kutu 38].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. MV. Meclisi Vükela Mazbataları [Dosya 216, Gömlek 161].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH.UMVM Dahiliye, Umuru Maliye ve Vilayat Müdürlüğü [Kutu 13, Dosya 62].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. HR.İM. Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı [Kutu 48, Dosya 16].

Bayar, C. (1965). *Ben de yazdım: Millî mücadeleye gidiş*. İstanbul: Baha Matbaası.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk inkılâbı tarihi*. Cilt 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Berkes, N. (1964). *The Development of Secularism in Turkey*. Londra: Routledge.

Bila, F. (2008). *Erdoğan ve İttihatçılar*. Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 2008.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Bozdoğan, S. (2001). *Modernizm ve ulusun inşası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde mimari kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi. 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı [Kutu 35, Gömlek 26, Sıra 11].

Cumhurbaşkanlığı Arşivi. 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı [Kutu 55, Gömlek 47, Sıra 14].

Cumhurbaşkanlığı Arşivi. 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı [Kutu 37, Gömlek 44, Sıra 6].

Çakmak, F. (1999). *Büyük Harpte şark cephesi harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Çelenk, H. (2017). *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türkiye'nin siyasi düşüncesine etkisi*. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=N06xa-nBBLHY_3WYM750ig&no=Mf97IrxE2Sb5698x8ZcnYQ

Çetinkaya, S. (1995). *Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girişi*. (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi). Erişim: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=l2XdUZfjy3YVENYcngdnw&no=l-2XdUZfjy3YVENYcngdnw

Çiçek, H. (2004). *Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya bir Türk Jakobeni*. Kaynak Yayınları.

Dağı, İ. (2005). *Laiklik tartışmaları ve İttihatçılar*. Zaman Gazetesi, 16 Nisan 2005.

Davison, R. H. (1988). *Turkey: A short history*. Beverley: Eothen Press.

Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye'nin şifresi: İttihat ve Terakki'nin etnisite mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratik reform: Babıali, 1789-1922* (E. Ertürk, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fromkin, D. (2009). *Barışa son veren barış* (3. baskı). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Georgeon, F. (1996). *Osmanlı-Türk modernleşmesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Georgeon, F. (2005). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)* (A. Er, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökalp, M. (2018). *Küreselleşme ve yerellik*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Gökalp, Z. (1923). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Gökçe, A. (2023). *Kara Kemal: İttihat ve Terakki'nin küçük efendisi-Hayatı ve Milli İktisat Mücadelesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güran, T. (2023). *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. Erişim: https://archive.org/details/tevfik-guran-19.-yuzyilda-osmanli-ekonomisi-uzerine-arastirmalar

Gürsel, S. (1999). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi*. 75 yılda düşünceler tartışmalar (ss. 123-145). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hanioğlu, M. Ş. (1995). *The Young Turks in opposition*. New York: Oxford University Press.

Hanioğlu, M. Ş. (2001). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Heper, M. (1984). *Islam and Politics in the Modern Middle East*. Boston: Cengage Learning.

Hürriyet Gazetesi. (1997). 28 Şubat süreci ile ilgili haberler. Hürriyet Gazetesi, 28 Şubat 1997.

İnalcık, H. (2003). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

İnalcık, H. (2012). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnönü, İ. (2016). *Defterler (1919-1973)* (A. Demirel, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaçan Erdoğan, M. (2001). *II. Viyana kuşatması / İkinci Viyana kuşatması* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi). Erişim: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=CNWPkIumHgoOYzIIM_ed5w&no=JMJemK55SdEvJnl_OwL_sQ

Kaleli, L. (2000). *Alevi kimliği ve alevi örgütlenmesi*. İstanbul: Can Yayınları.

Karabekir, K. (2009). *İstiklal harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karabekir, K. (2022). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. Truva Yayınları.

Karagöz, H. (2015, Nisan 27). AKP ve İttihat Terakki'nin aşk ve nefret ilişkisi. *Bianet*. https://bianet.org/yazi/akp-ve-ittihat-terakki-nin-ask-ve-nefret-iliskisi-168383

Karal, E. Z. (1940). Tanzimat'tan evvel garplılaşma hareketleri. In *Tanzimat I* (ss. 12-30). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı tarihi. Cilt V Nizam-I Cedid ve Tanzimat devirleri (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı tarihi. Cilt VII İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı tarihi. Cilt IX Islahat Fermanı devri (1856-1876)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi (Cilt 6: Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpat, K. H. (2008). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum kuramsal değişim ve nüfus* (A. Z. Durukan & K. Durukan, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar*. İstanbul: Yurt Yayınları.

Kazgan, G. (2021). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçdaroğlu, K. (2010). Chp parti meclisi konuşması, 3 Mayıs 2010. YouTube. Erişim: https://www.youtube.com/watch?v=link

Kılıçdaroğlu, K. (2021). Cumhuriyet mitinginde yaptığı konuşma, 29 Ekim 2021. YouTube. Erişim: https://www.youtube.com/watch?v=link

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kocaoğlu, B. (2003). *İttihat ve Terakki Fırkası'nın dağılması*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=NUY-HeTx9x0G5K0fWq0LbA

Kuban, D. (2007). *Türk ve İslam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kushner, D. (1977). *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*. Londra: Frank Cass.

Küçük, Y. (2008). *Türkiye üzerine tezler*. İstanbul: Tekin Yayınları.

Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. Bloomington: Indiana University Press. Erişim: https://archive.org/details/panturkismfromir0000land

Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. Oxford University Press.

Mango, A. (2005). *Atatürk: Modern Türkiye'nin kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mardin, Ş. (1962). *The Genesis of Young Ottoman Thought*. Princeton University Press.

Mardin, Ş. (1992). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2000). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Menteşe, H. (1986). *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin anıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Meydan, S. (2018). *Atatürk etkisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Muhittin, N. (1931). *Türk kadını*. İstanbul: İstanbul Numune Matbaası.

Nur, R. (1992). *Hayat ve hatıratım* (4. baskı). İstanbul: Altındağ Yayınları.

Nursi, B. S. (2009). *Risale-i Nur Külliyatı*. Sözler Yayınevi.

Okay, M. O. (2019). *Türk edebiyatında Jön Türk dönemi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Ortaylı, İ., & Erdinç, E. Ş. (2016). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ömer Seyfettin (1911). Yeni lisan. *Genç Kalemler Dergisi, 4*, 53-54.

Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı ekonomisi ve dünya kapitalizmi, 1820-1913*. Ankara: Yurt Yayınevi.

Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme, 1820-1913* (3. baskı). İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Polat, S. (2018). *Osmanlı taşrasında bir celali yıkımının izleri: Tavil Halil'in Kütahya (kazaları) baskını ve sosyo-ekonomik yansımaları*. Gazi Akademik Bakış Dergisi. Erişim: https://www.gaziakademikbakis.com/makale/gab-T-2018-156

Prens Sabahattin. (2021). *Türkiye nasıl kurtarılabilir*. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.

Safa, P. (2010). *Türk inkılabına bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Sancar, M. (2014, 12 Eylül). İttihat ve Terakki'nin Kürt mirası. *Özgür Gündem*. https://www.ozgurgundem.com/yazi/138592/ittihat-ve-terakki'nin-kurt-mirasi

Satı Bey, M. (1917). *Fenn-i terbiye*. İstanbul: Maarif Nezareti.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press.

Şimşir, B. N. (1985). *Malta sürgünleri*. Bilgi Yayınevi.

Şimşir, B. N. (2008). *Türk yazı devrimi*. Bilgi Yayınevi.

Tabakoğlu, A. (1986). *Gerileme dönemine girerken Osmanlı maliyesi*. Osmanlı Araştırmaları.

Taşkesen, N. (2021). Kudüs'ün hüzün yılı: 1917. *Habervakti*. Erişim: https://www.habervakti.com/kudusun-huzun-yili-1917

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). *Osmanlı Devleti dış borçları*. Erişim: https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/Osmanlı-Devleti-Dış-Borçları.pdf

Timur, T. (2002). *Türk devrimi ve sonrası*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. [TS.MA. Evrak No: 2285/9-14, Kutu: 510, Gömlek 14].

Toprak, Z. (1982). *Savaş ekonomisi ve İttihat Terakki*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Toprak, Z. (2003). *İttihat-Terakki ve devletçilik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de millî iktisat 1908-1918*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toker, H. (2022). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı yazarların kaleminden mütareke döneminde muhalefetin iktidar mücadelesi*. In S. Erdaş & S. Yıldırım (Eds.), M. Derviş Kılınçkaya armağan kitabı (ss. 285-311). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de siyasal partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye'de siyasal gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de siyasal partiler: İttihat ve Terakki, bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay, M. (2005). *Türkiye'de sol akımlar (1908-1925)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tüfekçi, A. (2024, 13 Nisan). 31 Mart vakası bugün oldu! Tarihimizin en eski sesi kaydı Mahmud Şevket Paşa'nın nutkuydu. *Türkiye Gazetesi*. Erişim: https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kultur-sanat/31-mart-vakasi-bugun-oldu-tarihimizin-en-eski-sesi-kaydi-mahmud-sevket-pasanin-hareket-ordusuna-nutkuydu-1034212

Türkeş, A. (1975). *Dokuz ışık*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.

Türköne, M. (1994). *Modernleşme, laiklik ve demokrasi*. Ark Yayınevi.

Türkmen, Z. (1989). *Hareket Ordusu ve Mahmut Şevket Paşa (31 Mart olayının bastırılmasında ordunun rolü)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim: https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/B/D/A/D/B/T0040389.pdf

Uyanık, E. (2017). *İttihat ve Terakki dönemi eğitim reformları (1908-1918)*. ResearchGate. Erişim: https://www.researchgate.net/publication/316198928_Ittihat_ve_Terakki_Donemi_Egitim_Reformlari_1908-1918

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi (Cilt 6: Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yağcıoğlu, E. (1992). *İttihat ve Terakki'nin son yılları: 1916 kongresi zabıtları*. İstanbul: Atlas & Nehir İletişim A.Ş.

Yalçın, H. C. (2000). *Siyasal anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalman, A. E. (1956). *Turkey in my time*. Oklahoma: University Of Oklahoma Press.

Yörükoğlu, A. P. (2014). *İttihat Terakki iktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yurdakul, M. E. (1921). *Ey Türk uyan*. İstanbul: Matbaa-i Amire. Erişim: https://archive.org/details/eytrkuyan0001yu/mode/2up

Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik terkibinde üç tarz-ı siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *Akademik Hassasiyetler, 7*(14), 493-518.

Zürcher, E. J. (2003). *Millî mücadelede ittihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ